Олег ПАНФІЛОВ

АНТИРАДЯНСЬКІ ІСТОРІЇ

МАНДРІВЕЦЬ

Олєґ Панфілов

АНТИРАДЯНСЬКІ ІСТОРІЇ

Тернопіль
"Мандрівець"
2016

УДК 321
ББК 66.0
П16

Панфілов Олєґ

П16 Антирадянські історії / Олєґ Панфілов. — Тернопіль : Мандрівець, 2016. — 296 с.

ISBN 978-966-634-933-3

Книга професора Державного університету Ілії (Грузія), публіциста Олєґа Панфілова присвячена маловідомим фактам і подіям радянського та російського минулого – таким як історія 150-річної російсько-чукотської війни чи походження імператорів Російської імперії. Їх намагаються оминути як неприємні й такі, що суперечать офіційній пропаганді.

Тотальному обману слугує і новітня інформаційна агресія, що її Кремль розв'язав, приховуючи криваві події вже сучасних воєн: двох російсько-чеченських, російсько-грузинської, а тепер – російсько-української та анексії Криму.

Книгу складають публікації кількох останніх років, здебільшого написаних для проекту Радіо Свобода "Крим.Реалії", а також матеріали курсу лекцій у Державному університеті Ілії "Росія на Кавказі: історія ментальної окупації".

Для широкого загалу: істориків, журналістів, студентів та всіх, хто цікавиться історією.

УДК 321
ББК 66.0

Громадсько-політичне видання

ПАНФІЛОВ Олєґ

АНТИРАДЯНСЬКІ ІСТОРІЇ

Керівник проекту *Б. Фенюк*
Головний редактор *І. Дворницька*
Редактор *С. Карімова*
Літературний редактор *А. Семенова*
Обкладинка *О. Курила*

Підписано до друку 12. 03. 2016 р. Формат 80x108 /32. Ум. друк. арк. 15,5. Наклад 2000 пр.

Видавництво "Мандрівець", 46400, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 18.
Тел. (0352) 43-39-62, 42-39-62, тел./факс (0352) 52-43-38.
http://mandrivets.com
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 3650 від 22. 12. 2009 р.

Друк з готових діапозитивів: ПП "Коло", м. Дрогобич, вул. Бориславська, 8.
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 498 від 20. 06. 2001 р.

Всі права застережені
All rights reserved
ISBN 978-966-634-933-3
© О. Панфілов, 2016
© ТОВ "Мандрівець", 2016

ЗМІСТ

Від автора 6
Бути росіянином 9
Казки давнього Кремля 15
Брехня поховала СРСР, поховає і Росію 20
Мова – ворог, друг, негідник 25
Кремлівська клептоманія 29
Релігія без віри 34
Шлях до путінізму 39
Релігія влади 45
Воєнний інтернаціоналізм Путіна 50
Навіщо Путіну День перемоги? 54
Виховання ненавистю 58
Пряник і батіг російської Конституції 62
Абхазько-кримські паралелі 67
"Потішні" війська Путіна 72
Уся путінська гібридна рать 78
Ефект бумеранга 83
Похорони телеглядачів 88
Спадкові мародери. Традиція та історія 93
"Нація, що читає найбільше", виявилася найбрехливішою 98
Ісус, Лєнін, автомат 103
Путін та іслам 108
Навіщо в Росії торгують смертями журналістів? 113
Недописані сценарії Путіна 118
Росія, штучна країна 123
"Білі колготки" російської пропаганди 128
Замах на їжу 133
Непотрібна свобода 137
Повстання в Росії та СРСР 141
Російське право на безправ'я 146
Влада навмисно виховує люмпенів 151

З піонерів у расисти 155
Дата, яку ніхто не помітить 159
Рік російської преси 162
Спостерігаючи за польотом льотчика Рустелі 165
Спостерігаючи за польотом "льотчика Рустелі" (remix) 171
Назарбаєв і "русскій мір" 175
Сталінсько-путінські переселення 180
Український лєнінопад 185
Соціологія пропаганди 189
Російські люди – витратний матеріал Кремля 194
Чисто конкретна російська державність 199
Померти за "это"? 204
Російське історичне божевілля:
росіяни заснували Крим, Рим і Британію 209
Витоки російського тероризму 214
Шість чинників "кольорових" революцій 219
Сепаратизм по-російськи – "поматросіл і бросіл" 223
Росія із заплющеними очима 229
Про баталії в інформаційних війнах 234
Витоки російського фашизму 239
Російсько-радянська релігійна міфотворчість 244
"А то і з кулеметом":
моторошна смерть російської журналістики 249
Берлінська стіна впала, Росія збудувала нові 254
Росія між телевізором і холодильником 259
Американська допомога СРСР:
як плюнути у простягнуту руку 264
"Фільчині грамоти" російської дипломатії 270
Червоні революційні шаровари російської інтелігенції 276
Не російська історія "русского міра" 281
Як підготувати росіян до правди? 286
Коли Дмітрія Кісєльова ще не було 291

Світлій пам'яті
Валерії Новодворской
присвячується...

ВІД АВТОРА

У 1917 році низькорослий чоловік під вигаданим прізвищем Лєнін (до цього він називав себе Купріанов, Базіль, Пєтров, Карпов, Константінов, Мейєр, Івановскій, Вільям Фрей, змінивши ще зо два десятки інших псевдо) підписав Декрет про друк, у якому наказав запровадити цензуру і всіляко боротися "проти контрреволюційної преси різних відтінків".

Декрет Лєніну був потрібний для затикання ротів. Щоб усілякі наклепницькі буржуазні газети "не сіяли смути". В кінці Декрету є цікавий рядок – "Це положення має тимчасовий характер і буде скасоване окремим указом після настання нормальних умов суспільного життя". Цей "тимчасовий характер" протривав 74 роки, до розпаду СРСР. Потім був короткий період вільнодумства, після якого інший низькорослий чоловік, також із коротким прізвищем – Путін, підписав Доктрину інформаційної безпеки, по суті, такий самий документ, яким був лєнінський Декрет.

За ці майже сто років виросло кілька поколінь людей, які знають і досі вірять у той виклад історії СРСР, що його подавали у школах, інститутах і університетах. У тій радянській казково викладеній історії були герої-богатирі на прізвища Лєнін, Сталін, Хрущов, Брєжнєв, Андропов, Чєрнєнко, Ґорбачов, які завжди перемагали ворогів, усіляко боролися за мир у всьому світі, будували гігантські заводи, фабрики й залізниці. Весь радянський народ, згідно з історією, обожнював і любив цих героїв, обсипав квітами і ходив на могили.

Поки вожді правили, історики під чуйним наглядом КДБ, а тепер уже під керівництвом ФСБ дописували і продовжують далі складати свої казки. Ці казки видають у вигляді шкільних підручників – для дітей, а дорослим казки розповідають на телебаченні й радіо. Тих, хто не бажав слухати і читати казок, у СРСР не любили, їх могли покарати. А за висловлювання проти

казок – ув'язнити і навіть розстріляти. Нині в сучасній Росії відбувається майже те саме.

Пригадую, ще підлітком, коли я вперше побачив по телевізору Лєоніда Ільїча Брєжнєва, який взасос цілується з Еріком Гоннекером, запитав у когось із дорослих – хто з них витязь, а хто – спляча красуня? І коли вони одружаться? Отримавши свого першого дисидентського запотиличника, я на цьому не зупинився і продовжував наполегливо ставити "шкідливі" запитання, намагаючись відокремити казку від бувальщини. Коли ж сам став дорослим, то все частіше запитував самого себе, оскільки ставити запитання іншим дорослим уже було небезпечно. До прикладу, чому раптом Генеральний секретар ЦК КПРС Лєонід Ільїч Брєжнєв придумав, що "економіка має бути економною"? Начебто це має бути незаперечною істиною, як вода – мокра або камінь – твердий. Але нікому не спадало на думку розсміятися і назвати цитату маячнею. Всі жили, немов у казці. Звичайно, я вчиняв погано, сумніваючись у геніальності фрази, але я вже знав, що економіка СРСР була в такому стані, що називати її економною не мало сенсу.

Так із року в рік у моїй голові утворювався листковий пиріг: один шар був казкою, другий – правдою. По крихтах я збирав заборонену правду, а коли СРСР благополучно помер, то – дістався архівів. На архівних полицях у вкритих пилом теках зберігалася правда, що її ретельно приховували від людей. Тепер радянські казкарі в моїх очах виглядали із сумними очима і запалими від брехні щоками, дуже схожі на Брєжнєва перед смертю.

Найсильніше враження – від самих документів: коли читаєш, то періодично виникає бажання озирнутися навколо і самого себе запитати – це було в щасливій країні під назвою СРСР? Розбіжність між казкою під назвою "радянська історія" і реальними документами про те, що відбувалося, спричиняла гнітюче враження. Відчуття безпорадності й цілковитого розчарування.

Минув час. Радянський Союз, не витримавши брехні й бездарності керівників, спочив вічним сном. Дев'ять років Бориса Єльцина практично не залишили сліду в російській історії, якщо не враховувати кривавої першої чеченської війни 1994–1996 років. Росія й колишні радянські республіки намагалися вирватися із зачарованого кола і радянського менталітету, але

вдавалося це погано. Кілька поколінь людей, які виросли в атмосфері брехні, репресій і державного терору, так і не змогли стати вільними.

Новий президент на прізвище Путін вирішив відродити казковий жанр, зробивши казки доступнішими, за допомогою телебачення та інтернету. На зміну старим із циклу "Світле майбутнє" прийшла серія "Встанемо з колін". Із нових казок соромливо прибирають комуністичні гасла, але залишають тих самих радянських героїв-богатирів. А ще додають нових. Новий богатир, звісно, Путін, інколи – Мєдвєдєв. Є ще якась кількість казкових героїв, які "піднімають Росію з колін". Сам процес вставання з колін невидимий, але це і не важливо, головне – щоб казка була яскравою і захопливою, а люди вірили в піднесення, якого насправді нема. Віра в казки ще об'єднує населення, але надія на "світле майбутнє" або "вставання з колін" тане.

Пострадянський простір зберігся віртуально: російська пропаганда, як і раніше, впливає на людей, які тепер уже живуть у нових незалежних державах. Їх пов'язує російська мова, що стала для Путіна по-справжньому стратегічною зброєю. Російська мова пропаганди має таку саму руйнівну властивість, як і ядерні бомби. Путін ретельно оберігає архіви і приховує правду, щоб у ліпших радянських традиціях брехати людям. Ця брехня допомагає створити ситу, слухняну і віддану йому біомасу.

Ось чому я вирішив видати цю книжку. Вона укладена з публікацій останніх років, здебільшого написаних для Кримської редакції Радіо "Свобода" – Крим.Реалії. Зрозуміло, що ця книга не може називатися підручником чи академічною працею. Щоб написати справжнє наукове дослідження, треба витратити багато років для відновлення правди, але в Росії архіви закриті, а без документів історія перетворюється на мемуари.

Ця книга – це спроба зазирнути за казкову ширму, як це зробив колись дерев'яний хлопчик Піноккіо. Тільки за цією ширмою не радянська "казкова країна", а зовсім інша, справжня – з неприємною історією, здебільшого – трагічною. Не знаючи справжньої історії, неможливо жити реальним майбутнім. Брехня породжує нову брехню, потім перетворюється на пропаганду і, зрештою, стає частиною фальшивого життя.

БУТИ РОСІЯНИНОМ

Понад 20 років тому, коли російська "миролюбна" політика дісталася мого рідного Таджикистану і зіштовхнула людей, озброїла їх та спостерігала за п'ятирічною громадянською війною, я серйозно почав замислюватися над тим, що таке "росіянин". Війна в Таджикистані була жорстокою – за п'ять років загинуло близько 150 тисяч осіб, понад мільйон стали біженцями, десятки тисяч дітей осиротіли. Тепер Таджикистан – близький друг Росії, який посилає остарбайтерів і натомість одержує по 700–800 домовин щороку – убитих, померлих, знедолених. Як данину дружбі, яку що в Москві, що в Душанбе називають "вічною" то "непорушною".

У ті роки я задумав написати книгу і навіть придумав назву – "Співвітчизник", із присвятою Роґозіну, Затуліну та Дуґіну. Тим самим людям, які останні 20 років нацьковують росіян на неросіян, переконують їх у величності Росії і в необхідності відновлення якщо не СРСР, то подоби Російської імперії. Чи бодай хоч якогось територіального утворення, що дало б змогу їм зміцнитися у їхньому вічному стогоні про "російський дух", "російську мрію", "російське місіонерство", "русскій мір". Вони так багато й часто про це говорили і говорять, що починаєш озиратися навколо в пошуку хоча б когось, хто не був би росіянином.

Я завжди був росіянином, з мамою-росіянкою і татом-росіянином, але з дитинства розмовляю таджиць-

кою, багато років вивчав історію Центральної Азії, писав наукові статті, книжки і не зовсім розумів, чому інші росіяни весь час намагалися мені нагадувати про мою національність. Навіщо? Я і так знав. Подорослішавши – зрозумів причину: вони не знали таджицької мови і не бажали її знати. А щоб якось виправдати свою нікчемність, підкреслювали свою особливість або, як вони ще говорили, – самобутність. Виглядало безглуздо.

Мені було затишно в Таджикистані, а їм – ні. Коли я їх називав колонізаторами, вони ображалися й у відповідь називали мене русофобом. Найдивніше, що так мене продовжили називати і в Росії, де я намагався зрозуміти "історичну батьківщину". Я хотів побачити ту саму пропаговану добродушність, а бачив зовсім інше. Найпоширеніше – "чурка", "хачік", "узкоглазий" і, звісно, найулюбленіше – "чєрнож..й". *Я навмисно ходив по Москві в* афганській шапочці – паколі, а зустрічні міліціонери відразу ж насторожувалися, підозрюючи в мені терориста. Мені було зручно і тепло, а міліціонер боявся всього лише шапочки.

Націоналізм нинішньої Росії – не сучасна хвороба, вона дуже стара – імперська. Починаючи з XV століття, Росія захоплювала землі й асимілювала населення окупованих територій. Завойованих називали тубільцями, як офіційне позначення *мешканців* "придбаних" територій, потім окупанти намагалася вигнати з них своє, рідне, поблажливо відкриваючи російсько-тубільські школи, забороняючи рідні мови, але продовжуючи їх штучно відокремлювати від власне росіян. Навіть у політиці був глибокий вододіл – це для росіян, це для тих, хто не росіяни, тубільців. У Державній Думі Російської імперії була мусульманська фракція, а з 1764 року Урядовий Сенат дарував право неросійським народам зберігати своє дворянське походження. Ті, хто захотіли розчинитися в загальній масі "російських підданих", почали називати себе росіянами.

У Російській імперії була своєрідна форма ставлення до завойованих народів, що її нині зазвичай називають фашизмом. Досить прочитати звіти й мемуари генералів, які "збирали російські землі" Центральної Азії і на Кавказі. У них часто трапляються визначення – "напівдике населення околиць", "кавказькі тубільці", "дикуни". Це була звична річ, сама собою зрозуміла. Після окупації туди, на околиці імперії, переселялися казаки і росіяни – надійні оборонці нових територій, зводилися "лінії" – кордони. Тому, якщо шукати витоки російського фашизму, то

він сягає часів окупацій. Генерали російської армії любили хвалькувато писати про те, скільки вони вбили "дикунів" і "варварів", щоб розширити "російські володіння".

Російський публіцист Іван Солонєвіч тоді так пояснив сутність політики: "Російська імперія з часів «початкового літопису» будувалася за національною ознакою. Проте, на відміну від національних держав решти світу, російська національна ідея завжди переростала межі племені і ставала наднаціональною ідеєю, як російська державність завжди була наднаціональною державністю, – однак, за тієї умови, що саме російська ідея державності, нації і культури була, є і зараз визначальною ідеєю всього національного державного будівництва Росії". Події свідчать, що нічого в розумінні "російської державності" не змінилося.

Через століття державною ідеєю захворів Путін. До нього був тривалий період радянської влади, що привнесла свої "принади" в національну політику. Офіційно проголошувалися радянський інтернаціоналізм, дружба народів. А насправді була чітка градація – розподіл людей на титульні й нетитульні нації. Особливою політичною витонченістю було винайдення слова "нацмен" – національна меншина. Для нацменів були квоти, зокрема для тих, хто вступав в університети й інститути, кого приймали в комсомол і партію. КПРС ретельно стежила, щоб талант визначався не знаннями чи вмінням, а національною належністю.

Серед моїх знайомих і сусідів були нащадки переселенців з XIX століття. Були й ті, хто приїхав до Таджикистану вже за комуністів. Жодної відмінності я не бачив – хіба що імперські старожили знали на 20–30 таджицьких слів більше. Зате російська великодержавність – та сама, з тим самим ступенем величності й презирства до тубільців, які насправді жили на своїй землі, а тубільцями були росіяни. Вихваляючи свою винятковість, росіяни говорили, що навчили таджиків пісяти стоячи, а під час перебудови почали відчувати себе чужими, розуміючи, що імперія розвалюється і доведеться або повертатися на історичну батьківщину, або адаптуватися до нових умов. І як аргумент твердили про свою винятковість, мовляв, "без нас вони загнуться".

Побутовий націоналізм розквітав паралельно з комуністичною пропагандою про "братську сім'ю народів", абсолютно не

підкоряючись, а, найімовірніше, знаходячи підтримку в КДБ. Націоналізмом страждала і сама КПРС, скеровуючи в союзні республіки другими секретарями виключно росіян. Одне таке призначення призвело до кривавих подій в Алмати, у 1986 році, коли Кремль вирішив замінити першого секретаря ЦК Компартії Казахстану і порушити своє ж правило, приславши росіянина. Час хоча і був комуністичний, проте казахи вважали призначення першою особою республіки росіянина образою.

Усі ці роки я продовжував збирати матеріал для задуманої книги, намагаючись знайти пояснення російському націоналізмові. До прикладу, чому іменник "рус", "рос", "русич", "русак" перетворився на прикметник "російський". Саме слово стало етнонімом лише з XVIII століття, відтоді, коли "собіраніє зємєль русскіх" перетворилося на широкомасштабну окупацію сусідніх країн. У 1827 році генерал Іван Паскєвіч, відвоювавши в Персії частину території, назвав її, не замислюючись, Російською Вірменією. Як потім центральноазійські території – Російським Туркестаном. До речі, як тепер – Російський Донбас. У бібліотеках можна знайти книги із заголовками "Російський Китай", "Грузія – Гірська Русія" та інші твори, що вписуються в розуміння безмежності сучасного російського геополітичного божевілля.

У пошуках причин усесвітньої любові росіян до своєї всесвітньої значущості я спробував зібрати дані про їх чисельність, простудіювавши доступні історичні джерела. Істориками зібрана доволі приблизна статистика чисельності населення, починаючи від XV століття. У XV столітті населення Московського князівства становило 2 мільйони осіб, у XVI столітті – 5,8–6,5 мільйонів, у XVII столітті – 10,5–11 мільйонів, на початку XVIII століття – 13–15 мільйонів. У XVIII–XIX століттях чисельність населення Російської імперії зростає неймовірно швидко: у 1719 році приріст становить 57 %, у 1795 – 82 %, в 1843 – 80 %, у 1896 – близько 55 %. Чисельність росіян росте із "придбанням російських земель". Саме тоді і з'являється новий етнос – росіяни, тобто, зовсім не обов'язково русичі, русаки чи роси. У такий спосіб сформувалася спільнота людей, які розмовляють однією мовою. Однак про справжнє етнічне походження багатьох росіян говорять їхні прізвища – Аксаков, Юсупов, Карамзін, Фонвізін, Даль, Лєрмонтов, Кутузов, Салтиков, Пржевальський, Бортнянський, Розумовський, Канте-

мір, Баґратіон. Але ж вони зараз усі "росіяни", чи не так? Хоча 200–300 років тому були татарами, поляками, шотландцями, данцями та іншими.

Чи не в цьому відгадка дивної поведінки багатьох "росіян", які зневажливо ставляться до людей інших національностей? З ненавистю, яка властива багатьом неофітам. В інтернеті можна знайти академічний опис антропології російської людини, у якому серед термінів "субстрат" і "аутосомні маркери" криється таємниця приросту населення на 80–82 відсотки. Так могло статися лише у двох випадках – або росіяни винайшли, а потім втратили препарат, набагато ефективніший за віагру, або завойовані народи стали вимушено називати себе "росіянами". Тим самим прикметником "російський", що ним раніше і тепер люблять послуговуватися полководці й політики, і який, нарешті, перетворився на дивний іменник, що порушує правила російської граматики. У слова "російський" дивна політико-географічна доля. Його насилу можна назвати етнонімом, оскільки часто цим словом позначали не національну належність, а державну. Предка російського письменника Аксакова звали Аксак – "кривоногий", а справжнє прізвище предка російського поета Лєрмонтова, і це добре відомо, було Лермонт. У Шотландії він був шотландцем Лермонтом, а в Росії його нащадок став російським Лєрмонтовим.

Найімовірніше, мої пошуки потрібні більше мені, ніж більшості з тих, хто називають себе росіянами. Я хочу зрозуміти, ким себе ідентифікувати і як бути далі – ображатися на звинувачення в русофобії чи не звертати уваги. У кожного народу є історична пам'ять і якості, що є частиною ментальності, й серед них риси, властиві сучасним народам, незалежно від раси чи віросповідання, відповідальність за минуле і передбачення майбутнього. Раніше в Таджикистані, а тепер і в Грузії мені подобається слухати розповіді друзів про своїх предків до п'ятого і навіть сьомого коліна. Це історична пам'ять, яка допомагає нащадкам оцінювати себе, свої вчинки і провини, передбачати своє майбутнє. Чи багато росіян можуть розповісти про своїх прадідів?

Незважаючи на деякі відкриття, що допомагають розібратися в поведінці росіян, залишається головне запитання, що давно хвилює мене: чому в росіян таке дивне ставлення до свободи? Йдеться не про свободу дати в морду або облаяти, а про

ту свободу, яка допомагає людині регулювати своє життя і бажати свободи ближньому. Звідки з'явилося невизнання чужої свободи, пристрасть до будь-якого придушення волелюбності? Звідки така неприязнь до людей, які спілкуються іншими мовами, і небажання сприймати носіїв іншої культури? Звідки ця погано приховувана заздрість до чужих успіхів? Чому така агресія?

У мене, росіянина, є ще багато запитань, на які я намагаюся відповісти більшу частину свого життя. Особливо тепер, коли російські політики знову прикриваються прикметником "російський" і скоюють злочини.

Мені, росіянину, соромно й образливо. Мені не спадає на думку сваритися зі своїми друзями українцями лише через те, що вони хочуть бути вільними, а понад 80 відсотків росіян не хочуть. Якось порівняв тексти гімнів Росії і Грузії: у грузинському кілька разів згадується слово "тавісуплеба" – свобода, а в російському – тільки один раз, і знову як прикметник.

Мені зовсім не хотілося писати патетичний текст і волати до порожнечі. Врешті-решт, кожен повинен відповідати за свої вчинки, поза національністю і політичними поглядами. Мені пощастило, я жив у різних країнах, з різними культурами і мовами, почувався комфортно, тому що було цікаво. За ці роки я зрозумів, що не хочу бути безликим прикметником, мені більше подобається бути іменником.

КАЗКИ ДАВНЬОГО КРЕМЛЯ

Щоб хоч трохи зрозуміти, чого хоче російська влада (назву її просто Кремль), досить прочитати кілька досліджень чудового етнографа і фольклориста професора Владіміра Проппа. Ще в юному для вченого віці він видав свою головну працю "Морфологія казки". Книга була опублікована в 1928 році, в той час, коли Герман Вольдемар Пропп, син розкуркуленого поволзького німця, і не передбачав, наскільки важливим було його дослідження російських казок для розуміння сучасної російської політики. З певних міркувань професор Пропп щоразу в передмовах до своїх праць підкреслював, що порівнювати героїв і їхні вчинки він не має наміру. Прочитавши "Морфологію казок" ще років тридцять тому, я зрозумів, що казковість і міфологія – основа російської політики з перших років радянської влади. А зараз – особливо.

Чому казка? А як ще пояснити поведінку, звернення, заклики й обіцянки персонажа, який ідеально відповідає образові Бояна, або Баяна, чия ворожба і розповіді про казкові події доволі непогано вписуються в те, що відбувається? Що фантастичніші події і герої, то справедливішим себе відчуває росіянин.

Так ось, у пошуках пояснень слів, дій і поведінки Кремля потрібно читати російські народні казки. У них є всі відгадки і роз'яснення, на перший погляд, абсолютно абсурдних і нелогічних дій мешканців цього шедевра італійської архітектури в центрі міста

з назвою невідомого походження "кремль", столиці країни з грецькою назвою Росія. До прикладу, цар наказує своєму міністрові оборони – "піди туди, не знаю куди, принеси те, не знаю що". І той іде. Принесе – не принесе, не важливо, головне – цар послав.

Кажуть, за казками можна визначити характер народу. В російських казках багато персонажів, які нічого не виробляють, але із казковим задоволенням користуються всіма благами життя. Є істоти і предмети, які активно їм допомагають. До прикладу, скатертина-самобранка або чоботи-скороходи, піч із вічним двигуном, щука – як співробітник казино, що виконує всі забаганки клієнта. Ще є "троє зі скриньки, схожі на лице" – це Рада безпеки Росії. Змій-Горинич – схожий на китайця, це і так вгадується, наче із дракона змальований. Баба-Яга хоч і має ім'я монгольського походження, але злості й підлоти цього персонажа вистачає, щоб порівнювати із проводирем країни за морем-океаном. Хоча, з останніх подій, це може бути цілком собі європейська жінка. А за океаном живе Кощій Безсмертний. І, судячи з багатолітніх оповідей, кілька поколінь радянсько-російських комуністів увесь час шукають скриньку з яйцем, яка схована у "тридев'ятому царстві, тридев'ятому королівстві". Складна математична формула приводить як мінімум у Шенґенську зону, як максимум – на береги Потомака. Там неподалік живе чудовисько, у якого зберігається "червоненька квіточка", кодова назва червоної ядерної кнопки.

Із негативними перонажами російських казок усе зрозуміло – їх у сотні разів більше, ніж позитивних. Чудову країну зусібіч оточують негідники: Соловей-Розбійник (який, найімовірніше, живе на Кавказі), Змій-Горинич (звичайна річ, китаєць), Баба-Яга з Улан-Батора, Кощій Безсмертний із Вашинґтона, Чудо-юдо – важко не здогадатися із другого складника, що з Ізраїлю, а також вся інша "погань" – водяники, домовики, лісовики з бісами. Всі вони "зовсім не люблять російський народ".

Однак із позитивними героями – велика проблема, їх дуже мало, що ще раз свідчить про важку і трагічну долю казкових росіян. Герой практично один – Іван, і той дурень. Є ще кілька його колег другого плану – наприклад, Ілья Муромєц із друзями по чарці, звідки бере початок традиція зметикувати на трьох.

Ілья Муромєц – чітко ідентифікований за характером і статурою російський герой-богатир – кремезний, бородатий,

кошлатий, але ледачий. Він відлежувався на печі 33 роки, поки не зголоднів. Потім узяв ломаку і почав усе руйнувати, дійшовши до Придністров'я. Його приятелі – син священика Алєксєй, простими словами – Альоша, і биндюжник Добриня, син Нікіти. Вони полюбляли втрьох конкур, виїзди на монгольських конях по селах, далеких і близьких. Інколи брали участь у казкових подіях пропагандистського змісту, спостерігаючи за перевтіленням юного віслюка в юнака, за методом Девіда Копперфілда.

Є в російських казках персонажі епізодичного плану з дивними іменами. Наприклад, цар Додон, чиє ім'я у тлумачних словниках означає "горбанчик або карлик, низькорослa і непоказна людина, пухир, міхур, прищ". Цар Салтан – дивний герой, з підкреслено ксенофобським для російського царя іменем східного походження – султан. Вигадники російських казок уже тоді знали про велике зростання міграції в Підмосков'ї та засиллі "понаєхавших". Огидна літня жінка на ім'я Бабаріха мало не звела зі світу маленьку російську дитину, відправивши її в бочці у подорож. Немовля врятували чужоземці, нагодували його шаурмою і дали грузинське ім'я Ґіві, в російській вимові – Ґвідон.

Російський народ так і жив століттями – без телевізора і газети "Правда", поки не прийшли нові казкарі, які придумали пісню зі словами "щоб казку зробити реальністю". Першим казкарем був Лєнін, потім Сталін, за ним Хрущов, Брєжнєв, Ґорбачов. Нарешті, віконце в хатинці відчинилося і всі побачили нового казкаря – Путіна.

Ох, що тут почалося – всі відразу ж захотіли стати героями. Половина казкової Росії виявила бажання бути Ільями Муромцями, інша половина – Василісамі Прекрасними. Тільки почесне головне ім'я Іван-дурень Путін не захотів віддавати нікому. Тепер залишилося зовсім мало – потрібні чудеса. Для цього зараз є телевізор, який показує, як Іван-дурень літає на килимі-літаку, відвідує з офіційним візитом Бабу-Ягу, "тикає" Кощієві Безсмертному, чеше Змію-Гориничу всі три підборіддя, погрожує водяним і лісовим чудовиськам сортирами, пірнає в морську безодню, знаходить ВасАліну Прекрасну. Повсякчас подвиги звершує, бажає дістатися до "червоненької квіточки".

Тепер про серйозне. В юності, як і всіх студентів радянських вишів, мене примушували читати твори Лєніна. Я тоді зрозу-

мів, що німецький казкар Маркс зробив величезний вплив на емігранта Лєніна, той повернувся на батьківщину, щоб "казку зробити реальністю". Оскільки Лєнін полюбляв німецьке пиво, але не любив працювати, то придумав антологію казкових оповідей, назвавши її соціалізмом. Із закордонних мандрів Лєнін привіз головну казку, що починається словами "від кожного – за його здібностями, кожному – за його працею". Оскільки в народу, який оточував Лєніна, здібностей було обмаль, злидні не забарилися. Коли їсти стало геть нічого, антологію казкових оповідей розширили до 55 томів, назвавши її марксизмом-лєнінізмом.

Послідовники Лєніна спробували репресувати відому фразу, вкоротивши її до кількох слів – "хто не працює, той не їсть". У результаті народ перестав працювати, оскільки їсти все одно було вже нічого. Однак Лєнін і його послідовники виявилися наполегливими казкарями. У 1935 році новий казкар Сталін, звертаючись до репресованих ҐУЛаґу, запропонував новий варіант – "Жити стало ліпше, жити стало веселіше!" Народ, який ще не потрапив у ҐУЛаґ, радісно погодився.

Наступний казкар, Хрущов, любив розмахувати чарівним качаном кукурудзи, обіцяючи нагодувати весь народ. Черговий – Брєжнєв, видав найказковішу фразу – "економіка має бути економною". Останній радянський казкар Ґорбачов розповів казку, що її мав утілювати нинішній казкар Путін. Гадаю, що Ґорбачов йому спеціально напаскудив, пообіцявши, що "у 2000 році кожна людина житиме в окремій квартирі".

Ну і, нарешті, головний казкар – Путін. Який уже все обскакав, обпірнав і облетів. При ньому оповіді перетворилися на публічні дійства. Як казковий Боян, він садовить увесь народ перед телевізором і, перебираючи струнами-дротами своїх гусел-телевізорів, виспівує про казкове життя. Він спокійний – на цю пору в Ільї Муромця, Альоші Поповіча й Добрині Нікітіча в результаті міжказкових шлюбів з марою, відьмами і русалками народилося багато синів, усі вони служать в ОМОНі та внутрішніх казкових військах.

Лишень проблема в Путіна – за кордоном інші казки. Про принцесу на горошині, французького кота в чоботях, дерев'яного італійця із золотим ключем, пряниковий будиночок і добрих мисливців-таксидермістів. Ті казки чомусь добрі, завжди закінчуються субтитрами "Happy end" і пісеньками типу "jingle

bells". Чудовиськ здебільшого герої переконують, ті повертаються до нормального життя, без стрілянини, бомбардувальників і світлошумових гранат. І що найцікавіше – у тих казках нема чужоземних ворогів, яких треба обов'язково ненавидіти, а потім перемагати.

Як ще можна пояснити, що казкам можна вірити тільки в малолітті, коли життя уявляється чудовим і веселковим? Дорослі казкарі ламають життя мільйонам людей, які ловлять кожне слово з екрана телевізора. Пам'ятаєте стару приказку – "казка – вигадка, проте щось тут, браття, не пусте"? Придумана давно, але неначе із праць Лєніна. "Наше майбутнє – комунізм", – писали в радянських гаслах, де комунізм – брехня, а майбутнє – невизначений часовий натяк.

Казку придумали, коли не було радіо і телебачення, їх розповідали темними вечорами, при скіпках і свічках. Тепер телевізори і радіоприймачі замінюють технологію, але зберігають головне – казкову брехню, видаючи її за політику й економіку. З Кремля хитро поглядають на народ і подумки єхидно кажуть: "А інших казок у нас для вас нема".

БРЕХНЯ ПОХОВАЛА СРСР, ПОХОВАЄ І РОСІЮ

Не заперечую, я відчуваю зловтіху, коли читаю чергову новину про те, що всі обіцянки, які роздавав кримчанам Путін, виявилися нездійсненними – ні підвищення пенсій і зарплат, ні надхмарних благ, ні загального щастя. Мені шкода моїх друзів у Криму, але зовсім не шкода тієї частини населення, яку почали називати єхидним словом "кримнашівці".

Нинішні "кримнашівці" – однодумці і близькі родичі радянському народові. Й ідеологічно, і територіально, і лексично – вони використовують одні й ті самі слова, ідеологічні штампи, у них один і той самий ворог, але у них одна й та сама доля. "Кримнашівець" – близький соратник численних самопальних істориків, що пишуть праці на зразок "Грузія – Гірська Русія", "Ісус був росіянином" та інші нісенітниці, які зібралися у свідомості радянських людей за багато десятиріч.

І в СРСР, і в нинішній Росії пропаганда – офіційна інформаційна зброя. Прочитайте Доктрину інформаційної безпеки РФ і ви дізнаєтеся, що "свобода слова" – ворог російській пропаганді, і з нею треба боротися, використовуючи всю міць і державний бюджет. Пам'ятаєте, як називався один із перших декретів Лєніна? "Декрет про друк", згідно з яким закривалися газети, що "закликали до непокори уряду", "сіяли смуту через наклепницьке спотворення фактів", "закликали до дій злочинного характеру". Потім були ще два

декрети – "Про монополію на друкування оголошень" і "Про революційний трибунал друку". Нагадує ситуацію в сучасній Росії? Та про це згодом.

Переказувати історію радянської цензури і пропаганди мені не вистачає й тридцяти годин курсу в університеті, можу тільки коротко пояснити, що радянська влада з перших років створення займалася саме цензурою. Ще не було ніяких передумов для розвитку економіки, промисловості й сільського господарства, а більшовики відразу взялися за мозок населення – контроль за думками і словами. Цензуру і пропаганду застосовували в тандемі: цензура забороняла думати по-старому, пропаганда змушувала думати по-новому.

Радянська цензура – це не лише ідеологічний контроль газет, журналів і книг, це і перлюстрація листів, телеграм, поштових посилок, контроль за книгарнями і друкарнями, за репертуаром театрів і змістом фільмів. Наприклад, згідно з доповідною керівника відділу політконтролю Етінґофа, впродовж лише серпня 1922 року працівники політконтролю перевірили 135 000 із 300 000, що надійшли в РРФСР з-за кордону, поштових відправлень і відцензурували 285 000 листів, відправлених із РРФСР за кордон.

У 1922 році було створено Головне управління у справах літератури і видавництв, більше відоме під назвою Головліт. Це була одна з найголовніших і наймогутніших державних установ СРСР. Аж до зникнення Радянського Союзу суворі дядьки і тітки контролювали тексти – в газетах, журналах, книжках, радіо і телепередачах, заздалегідь викреслюючи все, що суперечило офіційній ідеології. Перевіривши і замалювавши "непотрібні" слова, ставили фіолетову печатку – "Дозволено до друку". До слова, однією з перших жертв радянської цензури став Міхаіл Булґаков, чию повість "Собаче серце" заборонили друкувати в 1925 році.

Водночас радянська влада боролася з найбільш, як вона вважала, ідеологічним супротивником – церквою, практично зі всіма конфесіями, руйнуючи храми, мечеті, дацани і синагоги. Було проведено конфіскацію всього церковного майна, особливо антикварних предметів, оздоблених золотом і коштовними каменями. Знищуючи церкву, більшовики на її основі створювали свою ідеологію, багато в чому наслідуючи релігійні канони. Так з'явилися свої "ікони" – Лєнін, Сталін та інші вожді, свій

іконостас – члени політбюро, свої псалми – "Інтернаціонал" і радянський гімн. Мавзолей, що суперечить канонам і християнства, й ісламу, й іудаїзму, був перетворений на місце масових відвідин і поклоніння трупові.

Коли мізки були зачищені, до своєї діяльності взялася пропаганда. Спочатку людям треба було втовкти в голови перевагу комунізму, а потім уже перейти до розповіді про його красу. Переконувати населення колишньої Російської імперії виявилося справою складною – йшла громадянська війна, радянська влада була зайнята придушенням великої кількості повстань. Проблем додали розкуркулення і боротьба з церквою. Репресії ЧК і ОҐПУ придушували опір населення, в ҐУЛаґ засилали мільйони. Людей привчали до думки, що якщо вони самі не полюблять комунізм, то це їм доведеться робити в таборах.

Ви ще не забули про "ікони"? Вони були скрізь – Лєнін, Сталін, Хрущов, Брєжнєв, іншоземні ікони Карла Маркса і Фрідріха Енґельса. Їх виготовляли у величезній кількості – в картинах, пам'ятниках із бронзи і бетону, на марках, листівках, плакатах, у кіно, в театральних спектаклях, у літературі й навіть у метрополітені. Десятки мільйонів примружених очей Ільїча, а потім – брови Брєжнєва мали зачаровувати населення. Самі вожді могли говорити що їм заманеться – до кінця 1940-х років населення було вже повністю підпорядковане пропаганді. З 1970-х років КДБ почав ув'язнювати за анекдоти, ретельно контролювати проникнення будь-якої інформації з-за кордону, радіоефір глушили.

Кремль сам себе погубив – контрольованим населенням і безконтрольною брехнею. З комуністів почали сміятися, а деякі сміливці вирішили діяти. Спочатку, в серпні 1968 року, восьмеро осіб вийшли на Красну площу, а потім все більше і більше людей, яким набридла офіційна брехня, намагалися боротися проти радянського режиму і пропаганди. Але і тоді, як і тепер, небезпеку кремлівської брехні більше розуміють на Заході, а в Росії, як і в Радянському Союзі, пропаганда змогла створити кілька поколінь людей, відучених читати, думати й аналізувати. Це сучасний електорат Путіна – "кримнашівці".

Радянський Союз убила брехня. З плакатів населення переконували, що "СРСР – оплот миру" і посилали війська по всьому світу. На Центральному телебаченні радісно повідомляли про виконання п'ятирічних планів, а полиці в магазинах стрімко

порожніли. У 1985 році ЦК КПРС заборонив алкоголь, а по московських ресторанах вешталася вічно п'яна донька Генерального секретаря ЦК КПРС. У кінотеатрах показували фільми "Комуніст" і "Лєнін у жовтні", а комуністична номенклатура збиралася на закритих переглядах і залучалася до новинок світового кіно. Люди стояли в чергах за смердючими сосисками, а службові автівки від'їжджали від спецмагазинів із повними багажниками делікатесів. На телебаченні невпинно продовжували говорити, що СРСР ось-ось "наздожене і пережене Америку".

Брехня, цензура і пропаганда створили новий вид людини – Homo soveticus, який беззаперечно вірить брехні, ніколи не дозволить собі засумніватися в тому, що його країна не така велична, як була вигадана у збірках казок під назвою "Історія Росії". Приблизно 15 років після розпаду СРСР Homo soveticus жив у неприємному і незатишному для себе середовищі – його відпустили на волю. Хочеш – працюй, не хочеш – кради, хочеш – піди в Ліберально-демократичну партію Росії, не хочеш – стань демократом. Виявилося, що свобода вибору для Homo soveticus гірше за тюремний табір.

Засмучений після розпаду СРСР народ жадав порядку, міцної руки і мудреця за кремлівською стіною. Мудрець з'явився в образі Путіна. Людини простуватої, невисокої на зріст, сірої зовнішності і з великою хмарою біографічного туману навколо – розвідник у тилу ворога, спортсмен із чорним поясом із дзюдо, ніжний сім'янин і учень Собчака. З часом стало зрозуміло, що розвідником він був не в тилу ворога, а у друзів, чорний пояс забутий, із дружиною розлучився, а згадка про юриста Собчака як учителя викликає подив через надто вільне ставлення до законів.

Путін відразу почав із брехні. Розв'язавши другу війну в Ічкерії, заборонив туди їздити журналістам, зруйнував популярні незалежні ЗМІ, ввів нову державну структуру – Департамент інформаційної безпеки. Пропаганда поширилася з інтернету. Він почав будувати новий Радянський Союз, уже знаючи, що першою має бути цензура, а за нею – пропаганда.

Пропаганда не забарилася. З екранів телевізорів понеслося – "вєлікая Россія", "встайом с колєн", "возвращєніє русскіх зємєль", "защіта русского язика", "ні пяді нє отдадім". І знову, як у радянські часи, – військові паради, танки, літаки, ракети. Водночас відновлено культ особи: Путін – у танку, Путін – у під-

водному човні, Путін – у літаку, Путін – виручає стерхів, Путін – лікує тигрицю, Путін – цілує хлопчика в живіт, чернець цілує Путіну руку. Народ в істериці.

Як і в Радянському Союзі, російська пропаганда замінює реальність. Автомобільна промисловість занепала, авіаційна – також, ракети падають, понад 50 відсотків продуктів харчування – імпортні, предмети побутової техніки – майже 100 відсотків. Економіки нема, бюджет тримається завдяки продажу нафти і газу. Путін відновив традиції радянської інтернаціональної допомоги, цього разу – в Сирії. Війна в Грузії підірвала імідж путінської Росії, але амбіції не погамовані.

Путіну вдалося чимало – переконати населення в тому, що він "рятівник Росії", але радянський чекіст не зважив на одну обставину – світ перестав бути закритим, з'явився інтернет. Радянський Союз був закритий залізною завісою, всередині якої було роздолля для КДБ, – можна було ловити, ув'язнювати, відправляти в табори. Підполковникові Путіну дуже незатишно в сучасних умовах, він так не звик. Я не згоден із твердженням, що російська пропаганда переплюнула радянську. Ні, вона – потворне повторення. Але результат буде той самий.

МОВА – ВОРОГ, ДРУГ, НЕПІДНИК

Кілька років тому в складі міжнародної групи конфліктологів я приїхав у Придністров'я. Окрім офіційних зустрічей, була запланована поїздка в єдину в Придністров'ї школу, де навчання проводиться румунською мовою. Тією самою мовою, що нею завжди розмовляли молдовці, але за радянських часів комуністичні керівники вирішили назвати мову молдавською і поміняти писемність – з латиниці на кирилицю.

Алфавіт румунської мови на території Молдови спіткала важка доля. З XVIII століття кирилицю використовували в церковних книгах по всій Румунії, включаючи і Бессарабію, при цьому латиницю використовували у повсякденному – у світському і державному житті. У 20-х роках минулого століття на всій території СРСР писемність корінних народів було змінено на кирилицю. Насильства уникли тільки грузинська і вірменська писемності. І як наслідок – радянські таджики не знають і п'яти відсотків класики перської літератури, що створювалася на основі арабської графіки. Уніфікація писемності за бажанням кремлівських вождів мала згуртувати радянський народ, відірвати його від власної історії та культури.

Ми стояли на подвір'ї тираспольської школи і слухали розповідь директора про те, як придністровська влада тисне на них, намагається закрити. Основна причина – румунська мова, точніше – латиниця. Коли роз-

горівся придністровський конфлікт, однією з причин розбіжностей із Кишиневом були мова, писемність, кирилиця. У Молдові зі здобуттям незалежності відновлена латиниця, а коли приїжджаєш у Придністров'я, як у Радянський Союз, – і кирилиця, і радянський герб, і прапор, що нагадує радянський. У Придністров'ї вважають, що повернення латиниці – це "румунізація".

Поки директор школи розповідала про проблеми, до нас підійшов чоловік, який відрекомендувався чиновником придністровського уряду. Він почав переконувати нас у тому, що жодних проблем нема, це все вигадка Заходу.

– Добре, – сказав я, – а чи можете ви що-небудь прочитати напам'ять?

Чиновник не зрозумів каверзи і почав читати напам'ять вірші, здається, поета Міхая Емінеску, який жив у XIX столітті. Закінчивши, він гордо глянув на нас. Тоді я запитав його – на якій писемності він декламував, кирилиці чи латиниці? Він не відповів.

Якщо порівнювати політику мовної асиміляції в СРСР, придністровська проблема відрізняється незначними деталями від інших випадків насильства над писемністю на пострадянському просторі. Якщо за часів Російської імперії мовна асиміляція була необхідністю, то більшовики, декларуючи захист малих народів, насправді вирішили більше не звертати уваги на права національних меншин. Формально мови існували, на них видавали офіційні газети і журнали, якусь кількість годин відводили мовленню на радіо й телебаченні. Але насправді офіційна двомовність була на рівні жартів Тарапуньки і Штепселя: всі сміялися, і більше над українськими висловлюваннями Юрія Тимошенка, Тарапуньки, ніж над дотепами російськомовного Єфима Березіна.

Мовна асиміляція підкріплювалася переселеннями народів. Політика Російської імперії щодо переселення казаків і росіян на Кавказ і в Центральну Азію була насильницькою. Як казали за радянських часів, добровільно-примусовою. Так упродовж 200–250 років формувалася потенційна п'ята колона нинішньої Росії. Щойно загострювалася політична ситуація, Кремль умить заявляв про утиски російськомовних – то в балтійських країнах, то в Центральній Азії. Зараз – в Україні.

Радянська мовна політика була поетапною. Спочатку знищувалася писемність – щоб відірвати мову від своїх витоків, а переклад на оновлену писемність супроводжувався цензурою –

одне можна, інше не можна. До того ж, як це було в центральноазійських республіках, вилучали і спалювали буквально всі книги, написані й видані арабською графікою. Так боролися не лише з релігійною літературою, яка першою потрапляла під заборону, а й із літературною та науковою класикою.

Другий етап – переселенці, які створювали нове мовне середовище, що мало і політичне підґрунтя. У сім'ях радянської номенклатури – таджицької, грузинської, української, практично всіх національних республік, було заведено розмовляти тільки російською. Хай неоковирно і неграмотно, але російська мова поступово стала мовою всього радянського народу. Формально, мовами народів СРСР перекладали твори Лєніна, Маркса і навіть Брєжнєва, але гарні, якісно видані томи так і стояли на полицях, нікому не потрібні.

Третій етап – пропаганда. Якось у Таджикистані мій друг, етнічний кореєць, показав газету, що її видавали в Алмати на корейській мові, – "Лєнін кічі" ("Лєнінський шлях"), де відсотків вісімдесят займав один із розділів книги Брєжнєва "Цілина". Мій друг уже не знав корейської мови, передплачував газету його дідусь. Таких формальних видань у СРСР були тисячі – і мовою ідиш, і німецькою, і фінською. І у всіх – доповіді комуністичних вождів, постанови Політбюро ЦК КПРС та інша радянська нісенітниця.

Кілька років тому мої колеги проводили дослідження російських ЗМІ, щоб зрозуміти, де і як використовують місцеві мови. Результати були приголомшливі – виокремлювалися тільки Татарстан й Ічкерія, в інших російських регіонах виходили газети жалюгідними накладами, на радіо і телебаченні місцеві мови використовували обмежено, тільки в частині ефіру. Офіційно в Росії проживає понад 180 народів, але, до прикладу, в Якутії понад 60 відсотків ефіру займає російська мова. У Північній Осетії – тільки дві газети осетинською, на Чукотці нема жодної газети чукотською, видається тільки додаток до державної газети.

Наслідки радянської мовної політики переживають нові держави. Напівросійськомовні Киргизстан і Казахстан, Східна і Південна Україна, майже повністю Білорусь. Газети Таджикистану, що мають великі наклади, – російською мовою. Так за кілька десятиліть асиміляції мовна політика перетворилася на основну зброю Кремля, і вона постійно вдосконалюється. Окрім засилля телевізійної пропаганди, Кремль створив Фонд Ґорчакова, головою опікунської ради якого є глава МЗС Сєрґєй Лавров. Фонд

Ґорчакова фінансує газети на пострадянському просторі, добиваючись від них лояльності до Росії. Офіційно серед пріоритетів Фонду є "інформаційний супровід зовнішньої політики Росії". Принцип простий – ми вам гроші, ви нас хваліть.

Будь-яка мова – інструмент: одні здобувають освіту, інші спілкуються з родичами та рідними, читають і люблять поезію та прозу. Російська мова перетворилася на інструмент політики. Неодноразово у Москві я проводив експеримент над тими людьми, які завзято захищають російську мову на пострадянському просторі. Я їх просив прочитати що-небудь з Нєкрасова або Паустовского. Вони замовкали і могли тільки відповісти, що колись читали їх у школі.

Для кремлівської політики російська мова стала як колір шкіри для расиста. Але найгірше не сама російська мова – мова Пушкіна чи Толстого, а якість тієї мови, яку захищає Кремль. Як давно ви слухали на російському радіо чи телебаченні прозові твори або поезію? Яку кількість жаргону ви вивчили завдяки російським серіалам? Як збагатилася ваша мовна культура після прослуховування російської попси?

Після першого президентського терміну Путіна вийшла невелика книга "Путінки" з висловлюваннями російського президента. Це і є російська мова – "мочіть", "обрєзать", "пиль замучітєсь ґлотать", "адрєса, явкі, паролі"? Це і є той самий "вєлікій і моґучій", що його треба захищати за допомогою армії та флоту?

Колись я летів до Стокгольма через Таллінн, і, вбиваючи знічев'я час, підійшов до бару, за яким стояв немолодий, огрядний естонець. Ви ж пам'ятаєте радянські міфи про те, що від російської мови естонці хапаються за ніж? Я не став чекати реакції і запитав його – якою мовою можна з ним розмовляти. Він на мене м'яко подивився і відповів російською: "Покупаешь – говори". Він точно знав, що мова – всього лиш інструмент його бізнесу, а для бізнесу нема перешкод – ні мовних, ні політичних. Якби лишень Кремль про це знав.

Для мене, носія рідної російської мови, не було проблем ні для спілкування, ні для роботи в різних країнах, як і для моїх друзів і приятелів – контр-адмірала Шведського королівського флоту Алєкса Потоцкого, французьких дипломатів Алєксандра Кільчєвского і Алєксєя Шахтахтінского, директора Нобелівського фонду Міхаеля Сольмана, чиєю мамою була княгиня Оболєнская. Вони розмовляють російською, але їм ніколи не спаде на думку просити Путіна прислати танки для свого захисту.

КРЕМЛІВСЬКА КЛЕПТОМАНІЯ

Ті, хто народилися в Радянському Союзі і навчалися в радянській школі, пам'ятають, що в підручниках історії було написано про практично всі території СРСР – вони "добровільно приєдналися до Росії". Так твердили і щодо народів сучасної Росії, і з приводу нез'ясовно братерських стосунків населення колишніх радянських республік. Радянська історія переконувала, що всі народи – і казахи, і вірмени, і туркмени – мріяли жити в щасливій Російській імперії. Твердження про "добровільність" не було позначено часовими рамками.

Твердження про "добровільне приєднання" в підручниках історії вважалося єдиним позитивним фактом часів "нелюдського царського режиму", який, як писали в тих самих підручниках, поневолював народи, що страждали від самодержавства. Маніпуляція історичними подіями у викладі радянських істориків відбувалася аж до наступу більшовицької революції та встановлення радянської влади. До прикладу, повстання 1916 року, що сколихнуло Центральну Азію, в підручниках подавали як боротьбу проти царизму, а не як визвольний рух від російського імперіалізму. Звичайна річ, не повідомлялося, що під час придушення повстання загинули сотні тисяч киргизів, таджиків і узбеків. Повідомляти, ба більше, обговорювати було невигідно, оскільки придушували повстання російські солдати.

Радянські школярі зобов'язані були беззаперечно вірити підручникам, а щоб у них не виникало сумнівів,

на вулицях і майданах розвішували безліч транспарантів, що проголошували щастя співжиття. Під величезними плакатами з написом "В єдиній сім'ї народів" змальовували представників народів у національному вбранні і з чарівними усмішками, що підтверджували невгамовну радість жити разом.

Проте була й інша, прихована, частина радянського "інтернаціоналізму" – численні анекдоти про чукчів, євреїв, грузинів, вірмен та інших. Анекдоти розповсюджували і розповідали залежно від того, в яких республіках або російських регіонах жили одні народи, щоб висміювати інші. І що більше відчувався розпад СРСР, то злішими ставали анекдоти. Подейкували, що до розповсюдження таких анекдотів був причетний КДБ. Причина доволі проста – насильно зібрані в одну територію народи, як могли, чинили спротив "радянській культурі", при якій єдиною мовою була російська, а культури предків малих народів знищували. Приниження в анекдотах мало б відволікати від справжніх проблем і бажання з'ясовувати, з якої причини і хто винен у тому, що чуваші є, а чуваської мови практично нема, є шорці, але мову вони забули.

Справжню історію ретельно приховували. Потрапити в радянські архіви було практично неможливо ані колись, ані, тим паче, зараз. За радянських часів архіви охороняли, як військові склади, – туди проникнути без допуску-дозволу з візами КДБ і комуністичної влади було так само важко, як і в Центр космічного зв'язку. В бібліотеках старі книги зберігали в спецсховищах, куди також потрібен був допуск. Справжня історія, що розповідає про кремлівську клептоманію, була під забороною.

На межі 1990-х років я потрапив в архів ЦК Компартії Таджикистану. Часи для комуністів були невеселі – вони не могли зрозуміти, що таке перебудова і гласність, тому на короткий час привідкрили святу святих імперії. Переді мною відкрилася безодня секретів. Наприклад, наказ Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) від 1922 року про "правильний розстріл басмачів", коли каратель не має бути однієї національності зі страченим. Або наказ РСЧА про будівництво двох концтаборів у Душанбе й Ура-Тюбі для родичів "басмачів".

У перші роки свого існування радянська Росія повторювала подвиг "добровільного приєднання", одночасно виганяючи з Центральної Азії мільйони людей, чиїх нащадків я зустрічав у середині 1990-х років в Афганістані. Масштаб боротьби з на-

родно-визвольним рухом, названий у радянській історіографії "боротьбою з басмацтвом", був таємницею за сімома замками, як і наслідки тієї війни, що тривала до середини 1930-х років у багатьох регіонах Центральної Азії. Радянська влада одночасно з "добровільним приєднанням" вирішувала відразу кілька завдань: вигнавши небажаних, загони комісарів зачищали населення від минулого – у всій Центральній Азії палали вогнища зі старих книжок і рукописів. Більшовики боролися з релігією, не підозрюючи, що у вогнищах горіли книги поетів і вчених. У 1929 році населенню Центральної Азії "добровільно" нав'язали нову графіку – латиницю, через десять років – кирилицю. Щоб забули все – і Священний Коран, і Гафіза, і Фірдоусі, і Абу Алі ібн Сіну (Авіценну).

Утім, для Центральної Азії "добровільне приєднання" почалося раніше. У середині 1980-х років я почав збирати матеріал для книги про російського художника Василія Вєрєщаґіна. У радянській бібліографії Вєрєщаґін завжди був представлений як великий гуманіст і, як підтвердження, розповсюджувалася репродукція його картини "Апофеоз війни" – гора черепів як страшний символ загарбницьких воєн. Мене Вєрєщаґін цікавив як історик і етнограф, який ретельно вивчав побут і культуру народів Центральної Азії. У 1867–1873 роках він працював над середньоазійським циклом. У ті роки Російська імперія "добровільно приєднувала" центральноазійські міста, і Вєрєщаґін виявився не лише свідком військових дій, а й їх безпосереднім учасником. У листі критикові Владіміру Стасову в 1868 році він написав: "Я сам стріляв людей буквально, як куріпок". Мені "великий гуманіст" став не цікавий, але сам факт участі Вєрєщаґіна у війні підштовхнув до пошуку інших випадків "добровільного приєднання". Публіцисти й історики Російської імперії, на відміну від радянських, не приховували мети і сутності завоювань.

У радянської влади була одна моральна проблема – з гаслами про всесвітнє щастя під назвою "комунізм" вона також окуповувала. Починаючи з 1918 року, Червона армія окупувала практично всю територію, що раніше називалася Російською імперією. Тому, щоб не називати свої дії окупацією, прагнула мовчати про те, що робили попередники, повторюючи буквально все крок за кроком. А оскільки радянська влада перемогла царизм, то всю провину за поневолення звалила на російських імператорів, князів і поміщиків. Робилося це з однією метою –

щоб люди не могли порівнювати царське самодержавство з його імперською політикою і радянську владу з тією самою імперською політикою.

Як же відбувалося "добровільне приєднання"? Генерал-лейтенант Міхаіл Терєнтьєв у своїй книзі "Хівінські походи російської армії" писав: "Покінчивши з туркменами і будучи забезпеченою з боку Бухари, що піддалася розгрому від росіян і яка втратила Самарканд, Хіва запишалася, що тільки вона у змозі ще боротися з Росією". У 1885 році російська армія "приєднувала" Афганістан і туркменські племена, про що писав Міхаіл Ґорний у своїй книзі "Похід на афганців і бій на Кушці": "Міст був устелений трупами втікачів. Солдатики наші старалися навіть на них і не дивитися. Мовчки, із серйозними обличчями, тримаючи стрій, ішли вони, обхопивши почорнілими від пороху руками свої бердани, у своїх сірих шинельках. «Раз, два, три, чотири... раз, два, три, чотири!..» – лічила більшість із них, переступаючи через трупи афганців, піших і кінних, розтоптаних, понівечених кінськими копитами, снарядами артилерії і чобітьми піхотинців". Туркмени "добровільно приєдналися" наприкінці XIX століття, а через 35 років історія повторилася, приєднувати вже почали більшовики.

Ще трагічнішою була доля народів Кавказу, особливо чеченців, що їх винищували з 1721 року. Бібліографія військового приєднання кавказьких народів XIX ст. рясніє назвами книг, що, без сумніву, підтверджують "добровільність" – "60 років Кавказької війни" генерал-майора Ростіслава Фадєєва, "Кавказька війна" генерал-лейтенанта Василія Потто, "Опис Чеченського походу 1826 р." Петра Сахна-Устимовича, численні звіти військового відомства. В результаті російсько-перської війни 1826–1828 років були відвойовані Єреванське і Нахічеванське ханства, що стали згодом Вірменією й Азербайджаном. Із Грузією у 1783 році було підписано політичний договір, відомий як Георгіївський трактат, а через 18 років його було порушено, і російські війська зайнялися "добровільним" приєднанням ще однієї території.

Усе XIX століття грузини ніяк не могли звикнути до нового статусу, понад тридцять разів піднімаючи в різних регіонах країни повстання проти окупантів, які їх жорстоко придушували. У 1918 році була проголошена незалежність і Грузії, і Вірменії, і Азербайджану. Через два роки радянська Росія ви-

рішила знову "добровільно" приєднати їх, послався на Кавказ Червону армію. Грузія чинила опір довше, ніж Азербайджан та Вірменія, але і її в лютому 1921 року спіткала доля радянської території, що "добровільно приєдналася".

Перелік можна продовжити, і він буде довгий. Захоплювали і приєднували всіх, кого тільки можливо. Всередині сучасної Росії такі приєднання почалися давно. У 1552 році Іван Ґрозний примусив до "добровільного" співжиття Казань. Мало хто знає, що з 1641 року 150 років тривала російсько-чукотська війна, яка призвела до значних жертв. Але, врешті-решт, і чукчі вимушені були "добровільно" визнати владу Росії, яка потім відплатила їм численними анекдотами.

За кілька століть у Росії сформувалося дивне ставлення до поняття "окупація". З одного боку, зрозуміло, що захоплення і привласнення чужої території – це злочин. Але з другої, російської сторони, важливо якнайшвидше замінити слова "крадіжка" й "окупація" якимось іншим, приємним, визначенням, наприклад, "добровільне приєднання". Тобто вас обікрали, але ви нібито не були проти. Приблизно так само, як це нині сталося в Криму і відбувається у східних областях України.

Вільна інтерпретація подій – ще одна російська особливість. У Росії, коли говорять про Крим, то заглядають в ту частину історії, яка для них зручна. Вглиб заглядати неприємно. Тому що в історичній глибині до невдалої Кримської війни для Росії все незручно – численні війни і захоплення, вільне визначення статусу Криму. Російська обивательська філософія незмінна, їй не цікава історія півострова останніх 2–3 тисяч років, як і нецікава доля народів, що жили там останні кілька століть. Окупація не має на думці чуттєвих відхилень і допитливості – захопив, підкорив і назвав це "добровільним".

Російська клептоманія має безмежну кількість епітетів, *придуманих пропагандистами*. "Добровільне" – не найнезручніше слово, є ще нахабніше – "навіки". Проте, якщо уважно вивчити історію Російської держави, то можна дізнатися і про те, що часто території, які "добровільно приєдналися", відділялися та йшли назавжди. Як Польща, як Фінляндія, як усі східноєвропейські, колись соціалістичні, країни. У Кремлі вважали, що вони також – навіки, але виявилося, що не мали рації. Росія перестане страждати клептоманією тоді, коли їй, нарешті, скажуть "ні". І, здається, цей час уже настав.

РЕЛІГІЯ БЕЗ ВІРИ

У середині 1990-х років я жив у Тегерані. У величезному місті, переповненому мечетями, церквами, синагогами й аташкаді – храмами зороастрійців. Найбільша і найгарніша церква – вірменська, Святого Саркіса. У Тегерані є англіканська, ассирійська, грецька і невелика – Свято-Нікольська, російська православна. До 1994 року в цій церкві був лише староста, немолодий напівкурд-напівросіянин Алєксєй Стєпановіч Ґітяґард, який постійно скаржився на знегоди. Під час ісламської революції втік настоятель церкви, який прихопив із собою цінні оклади і хрести. П'ятнадцять років для вінчання, хрестин чи відспівування староста вимушений був запрошувати грецького або ассирійського священиків.

Сама церква тоді виглядала дивно – на підлозі лежали в кілька шарів килими, а під час недільної служби серед парафіян було важко зустріти слов'янське обличчя. Мабуть, окрім білявої Сєрафіми, чия сім'я уникла звичної для Ірану асиміляції. Килими приносили мусульмани – у подарунок. Вони ж приносили фарбу для ремонту церкви, продукти для притулку, в якому мешкали літні люди російської громади і мусульмани, іранці. Бабуся Фатіме лежала у своїй кімнаті під образами Миколая Угодника, а її сусідка Анна Стєпановна, що народилася в 1905 році в сім'ї капітана царської армії, якось показала мені свій іранський паспорт і гордо сказала: "Я – іранка".

Після того як я в "Новой газете" опублікував статтю про проблеми російської церкви, в тегеранську церкву з РПЦ прислали молодого священика. Ми познайомилися, а через кілька місяців він показав мені цікавий текст – дослідження про парафії Російської православної церкви в Персії з XIX століття. Це був звіт у Патріархію. Після історичної частини я раптом натрапив на розділ про політичні погляди нинішніх парафіян. Мій інтерес до тегеранської церкви пропав, я вирішив не потрапляти у поле зору нового священика, який цікавиться, як виявилося, не лише церковними проблемами.

У теократичному Ірані взаємини релігії й держави були визначені після ісламської революції 1979 року. Але до чого тут священик РПЦ і політичні погляди парафіян? На той час у Росії вже ставали відомими факти причетності РПЦ до торгівлі сигаретами й алкогольними напоями. Журналісти публікували викривальні статті, звинувачуючи митрополита Владіміра Ґундяєва, нинішнього патріарха РПЦ Кірілла, у невластивій і гріховній для священика координації своєрідних доходів церкви. Два роки тому глава синодного Відділу у справах Церкви і суспільства протоієрей Всєволод Чаплін в інтерв'ю видавничому дому "Свободная пресса" сказав, що "надходила гуманітарна допомога інколи, зокрема вино і сигарети. Усе це передавали у світські організації. Ці організації робили з ними що хотіли – хтось, можливо, продавав, хтось викидав, не знаю". Протоієрей повідомив також, що "в московські духовні школи семінаристам надсилали гуманітарну допомогу, де були сигарети і презервативи".

Не знаю, як семінаристи використовували презервативи, але саме в ті роки після розпаду СРСР, коли кількість церков почала збільшуватися, РПЦ потребувала надійнішого і набагато більшого, ніж за радянських часів, фінансування. Митрополит Іларіон, який змінив на посту Глави Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату Ґундяєва, вважає актуальним для Церкви вирішення питання про стабільність її доходів. "У Церкви має бути своє стабільне джерело доходу, і цим доходом не можуть бути тільки пожертви парафіян. Церква не може існувати тільки на гроші, отримані від продажу свічок, ікон або, скажімо, церковної літератури", – сказав митрополит в ефірі програми "Церковь и мир" на телеканалі "Россия-24".

Уже багато років, п'ятнадцять чи й більше, чую від різних ієрархів РПЦ одні й ті самі меркантильні скарги – і грошей їм

мало, і ніхто не допомагає. У цих словах криється один потаємний сенс – або церква чекає подачок від влади, або зізнається в тому, що парафіян мало, а ті, які інколи ходять у храм, не вважають своїм обов'язком жертвувати. З цього випливає логічний висновок – церква не приваблює народ, а статистична цифра в 74 відсотки населення навряд чи відображає реальність. До речі, 74 відсотки – це цифра дворічної давнини, п'ять років тому вона була 80 відсотків.

Для багатьох людей православ'я – партійна належність. Вони пам'ятають і знають, що предки були православними, потім багато хто стали комуністами, тобто офіційними атеїстами. Як вони знову стали православними? Правильно – точно так само, як і ставали піонерами, комсомольцями і комуністами. Настав час, коли вигідно називати себе православними, ось і називають. А цифри звітів московської поліції свідчать про зворотне – московські храми на Різдво або Великдень відвідує всього кілька відсотків населення. Не мільйони статистичних православних.

Ось чому в головах у "православних" така жахлива каша, зварена з комуністичних символів і поверхових знань про християнство. Ось чому можна побачити ікони з образом Леніна, Сталіна або Путіна, а на патріотичних мітингах разом майорять радянський прапор із серпом і молотом та корогва. Основна частина населення перебуває у стані відлюдкуватості, не знаючи, куди примкнутися – ностальгія тягне назад у СРСР, але йти назад хочеться по-сучасному, з іконами і хрестами. Я не сумніваюся, що божевільного вигляду літні люди можуть і вдарити, якщо їм розповісти, як Ленін і Сталін наказували розстрілювати священиків.

У дорадянські часи в імперії було 48 636 храмів, до 1939 року, після антирелігійного терору, їх залишилося 8 302, зараз на пострадянській території, крім Грузії, діють близько 30 000 парафій і понад 700 монастирів, що підпорядковуються РПЦ. Але чи стало вірних більше? І якщо кількість храмів наближається до добільшовицького періоду, то чому християнська чеснота в такому дефіциті?

Для багатьох пострадянських "християн" статистика стала причетністю до церкви. Як за радянських часів – щоб мати блага і прихильність начальства людям вигідно було вступати

в КПРС. Незалежно від того, чи вірили в ідеали марксизму-ленінізму, чи ні. Партійний квиток відкривав можливості для кар'єри і ставив власника червоної книжечки на вищий рівень, ніж решта населення. У СРСР кожен десятий був комуністом, кожен шостий – комсомольцем, практично кожен школяр був піонером і жовтеням. Усі носили значки або партійні квитки із профілем головного атеїста – Лєніна.

Кілька поколінь радянських людей виховувалися у дусі атеїзму. За радянських часів на головні церковні свята біля храмів було більше міліції, ніж парафіян. Комсомольські активісти відловлювали своїх ровесників, людей старшого віку – співробітники КДБ, які спостерігали за чистотою етичних засад будівників комунізму. На телебаченні на Різдво і Великдень завжди показували атеїстичні фільми, найпопулярнішим був "Свято святого Йорґена" Якова Протазанова. Люди мали сміятися над аферистами в сутанах і "чудодійним зціленням" хворих та інвалідів.

Комунізм благополучно помер, так і не заволодівши серцями людей. Але комуністична ідеологія домоглася головного – відірвала людей від традицій і, насамперед, від релігії предків. Важко сказати, для скількох людей відвідини храму і знання молитви були щирою вірою. Комунізм спотворив і це. Після розвалу СРСР у різних місцях, містах і селах почали будувати каплиці й церкви на пожертви бандитів та злодіїв. Священики не бояться розголосу своєї дружби із криміналом.

У Росії останні 20 років зближення церкви і криміналу доповнилося новим складником – владою. Ця тріада покликана переконувати й наставляти населення, благополучно спотворюючи і сутність церкви. Колишні чекісти й комуністи тепер ходять у церкви і "моляться", невміло хрестячись. Священики їздять у дорогих, дарованих злодіями джипах. Вище керівництво РПЦ не соромиться послуговуватися державною охороною, урядовими літаками й офіційним протоколом. Килимові доріжки, діти із квітами, колишні секретарі райкомів, які тепер працюють губернаторами. Нині вони самовіддано прикладаються до руки патріарха і цілують хрест губами, які ще тридцять років тому промовляли статут КПРС.

Церква в Росії стала частиною державного апарату, замінюючи відділ пропаганди ЦК КПРС. З огляду на взаємини РПЦ і

Путіна, у вищого дуумвірату несхитне розуміння своєї місії – президент керує, патріарх наставляє. В армії відновлено інститут капеланів. Але цього виявилося замало – на стрільбищах і в тирах можна побачити священиків та ченців, які стріляють із пістолетів, автоматів і гранатометів. РПЦ не проти, Путін – щасливий. Йому, як Петру І, вдалося підпорядкувати собі церкву.

Мене потішає колись придумана ідея – встановити у храмах турнікет із голосовим детектором. Той, хто входить, повинен проказати десять заповідей, відтак турнікет пропускає його до ікон і святинь. Звісно, не кожен, хто знає заповіді, виконує їх, але у будь-якому разі це ліпше, ніж бачити на мітингах, як цілують ікони Лєніна і Сталіна. Більшовики майже 100 років тому почали привчати людей до лицемірства. Зараз колишні будівники комунізму й сучасного пострадянського божевілля перетворилися на націоналістів і фашистів.

Цього не дозволяє жодна релігія. І коли вкотре на телебаченні бачу невисокого підполковника КДБ, який вдає із себе вірянина, то мені здається, якщо йому прошепотіти на вухо слова апостола Левія Матвія – "полюби ближнього свого як самого себе", він задимиться і розсиплеться у порошок. Але він цього не зробить, бо навряд чи знає Євангеліє. У храмі він зі службових обов'язків, на якийсь час.

За останні 70 років армії двох країн убивали з іменем Бога. У німецькій армії на пряжках ременів виливали військове гасло XIX століття "Gott mit uns"[1], і в сучасній російській армії солдати й офіцери отримують благословення від церкви на війну. Мене ця схожість лякає. Проте плекає надію на однаковий фінал.

[1] Бог з нами.

ШЛЯХ ДО ПУТІНІЗМУ

Моїм грузинським студентам усе складніше пояснювати, що таке культ особи. Вони вивчають історію СРСР інакше, ніж у Росії, й оцінюють радянську імперію з погляду тоталітарної держави зі всіма ознаками, що випливають, включаючи культ особи. Вони відверто хихикають, коли я показую їм ілюстрації – Лєнін з колодою, Лєнін без колоди, Сталін з дівчинкою на руках, Сталін – генералісимус на передовій Другої світової війни, Хрущов із величезним качаном кукурудзи, Брєжнєв з іконостасом з орденів і медалей на грудях. Студентам смішно – вони народилися в іншій країні і багато з них уже не знають, хто такий Чапаєв, а під час розповіді про Павліка Морозова здивовано кліпають очима й наївно перепитують про погане виховання юного радянського героя.

Нарешті настає час, і я їм розповідаю про сучасний культ особи – Путін, Кадиров, Мєдвєдєв. Студенти з цікавістю розглядають фотографії і часто запитують – що, всі в Росії вірять у це? Грузинським студентам поталанило, вони не бачать цього неподобства вже понад 20 років. Коли я їм показую старі світлини, на яких Едуард Шеварднадзе взасос цілується із Брєжнєвим, гидливо морщаться і, здається, починають розуміти, що таке культ особи. Напевно, це вірус, – розмірковує один студент. – Саме так, – сміється смілива студентка й, опустивши очі, зауважує, що культ особи передається через поцілунок, як деякі венеричні хвороби.

Моїм студентам пощастило – портрети політиків вони бачать тільки під час передвиборчих кампаній. А я згадую історію кількарічної давнини, коли Валєрія Новодворская було шокувала продавців грузинських книгарень, вимагаючи продати портрет Саакашвілі. Їй відповідали, що такого товару зроду в магазинах не було, бо в Грузії це не заведено. Як би ви не ставилися до політиків, ваше право любити їх удома – там і вішайте скільки завгодно портретів і навіть можете їх цілувати від ранку до вечора. А сам портрет можна роздрукувати на принтері.

Вождизм – найнебезпечніша радянська хвороба, причини і наслідки якої добре відомі. Кого любили в Російській імперії? Правильно – Бога, царя і Вітчизну. Бога – зрозуміло чому, царя – так належить, до того ж, у Росії він був главою церкви. Любов до Вітчизни – звичайна річ. Кожен диктатор, який прийшов до влади в результаті перевороту, вимушений робити все, щоб його полюбили. Як царя, як Бога, як владаря Вітчизни. Більшовики вирішили відмінити Бога й об'єднати "царя" і "бога" в одне ціле. Вийшов культ особи.

Оскільки радянська Росія, а потім і СРСР жили у стані постійної революції, то культ особи передавався по спадковості престолу. Змінювався лише образ. Лєніна малювали добродушним дідусем, хоча фізіологічно він ним ніколи не був. Хитрувате примруження очей мало підкреслювати не кровожерливість чи більшовицьке нахабство, а доброту і щирість. Лєнін із кішкою – любитель тварин, Лєнін із дітьми – нібито сім'янин, Лєнін з колодою – невтомний трудівник. Про те, що Лєнін підписував накази розстрілювати священиків і царську сім'ю, радянським людям не розповідали, інакше культ був би зруйнований. Адже культ особи – це те, що створюється, а не те, що насправді.

Наступний – сухорукий вождь Сталін, хоча і був середнього зросту, але на картинах і фотографіях його змальовували атлантом, який на своїх могутніх плечах тримав глобус СРСР. Образ Сталіна був вивірений згідно з часом – напіввійськовий френч, галіфе, чоботи, люлька в руці – вождь, вічно зайнятий постійною боротьбою за світле майбутнє. Культ особи перетворив Сталіна на друга спортсменів і письменників, у батька народів, що їх він із легкістю маніяка переселяв мільйонами. Його розмірена мова повинна була зачаровувати радянських людей, заколисувати і не нагадувати про мільйони репресованих – за-

сланих у ҐУЛаґ або розстріляних у ярах. Сталін ніколи не був на передовій Другої світової війни, але художники старалися і створювали "шедеври", на яких Сталін вів у бліндажі бесіди з офіцерами або стояв біля лінії фронту в кожусі, вдивляючись у спалахи вибухів та заграви пожеж.

Хрущова змальовували дещо комічно, але Нікіта Сєрґєєвіч і був таким. Його образ мав би викликати у радянських людей умиротворення і спокій у голодні післявоєнні роки. Вічна усмішка, кукурудзина в руці, стукання черевиком по трибуні Генеральної Асамблеї ООН і сумний фінал – забута могила на Новодєвічьєму цвинтарі.

На зміну коротунові у вишиванці прийшов Лєонід Ільїч Брєжнєв. Його образ – добряк, симпатичний мужчина з густими бровами. Ще одна важлива деталь в образі Брєжнєва, що її не лише не соромилися, але всіляко вип'ячували, – палкі чоловічі поцілунки. Він цілувався взасос з Еріком Гоннекером, Едуардом Шеварднадзе, Тодором Живковим, Ґейдаром Алієвим, Бабраком Кармалем, практично зі всіма, з ким його зіштовхувала доля на посту Генерального секретаря ЦК КПРС. Окрім, звичайно, американських президентів, які навряд чи б дозволили таке культове панібратство.

Брєжнєву невимовно повезло із телебаченням. До часу його правління майже в кожній радянській сім'ї був телевізор, який щодня розповідав про різні подвиги Лєоніда Ільїча. Брєжнєв боровся за мир – і посилав війська в Афганістан. Брєжнєв будував БАМ – який зараз нікому не потрібний. Брєжнєв провів Олімпіаду-80 – на яку не приїхали спортсмени провідних країн. Брєжнєв був письменником. Трилогія "Мала Земля", "Відродження" й "Цілина" була видана масовим накладом і перекладена всіма мовами народів СРСР. Пізніше стало відомо, що справжніми авторами трилогії були Аркадій Сахнін, Анатолій Аґрановскій та Алєксандр Мурзін. Зате Брєжнєв став членом Союзу письменників СРСР.

Про Брєжнєва було найбільше анекдотів, що висміювали його звички. Відтоді він укріпився у свідомості радянських людей тільки тим, що мав густі брови, любив себе нагороджувати орденами й медалями, цілувався взасос, і тим, що промовив найбезглуздішу фразу – "економіка має бути економною". Про наступних двох генсеків уже ніхто не згадує, вони промайнули в радянській історії безслідно, не встигнувши створити

собі культу особи. Вони були хворобливі й сірі люди. Від Юрія Андропова, мабуть, залишилися назва горілки "андроповка" й операції радянської міліції з відловлювання прогульників у кінотеатрах і парках.

Міхаіл Ґорбачов не залишив сліду в радянській традиції культу особи. Чи то через порівняно молодий вік, чи через усвідомлення своєї місії реформатора СРСР. Радянський народ не злюбив його: по-перше, через дивну антиалкогольну кампанію, по-друге, через перебудову і гласність. Навіть щонайменша свобода, яку запропонував Ґорбачов, була сприйнята неохоче і навіть негативно. Не звик радянський народ до свободи, як вовк, що виріс у зоопарку і звик до дворазового харчування. На відміну від "матрон" – дружин Лєніна, Хрущова і Брєжнєва, – Раїса Ґорбачова елегантно вдягалася, а це було огидно людям, які виросли у ватниках та чесучевих піджаках.

Приблизно таке саме ставлення вже росіян було до Єльцина. Культу не було, а була тиха ненависть, особливо до побажань першого російського президента жити вільно і незалежно, що суперечило принципам звиклого до табірних умов населення. Замість культу особи були анекдоти й злі жарти – про Єльцина, який часто пив, нестриманого і неохайного. Він спробував зробити приємне пострадянському народові – почав війну в Ічкерії, але ганебно її програв. Виховане в умовах військового комунізму населення не хотіло свободи і мирного життя, воно жадало крові й помсти.

І ось прийшов він. Сіра непоказна людина, як годиться оперативникові КДБ, який нічим не запам'ятовується, без досвіду державної служби, крім кількох років на посаді портфеленосця Анатолія Собчака. Створення культу особи вимагало чималих зусиль. Почали з "чорного пояса" із дзюдо, і Путін жваво кидав через стегно хлопчиків та дівчаток, кланявся й перевальцем шкандибав по татамі в білому кімоно. Цей образ виявився не до вподоби росіянам, як і образ тенісиста – огрядного із задишкою Єльцина. Народ потребував "сильної руки" а la Сталін, і тоді Путіна почали запихати в підводний човен, у рубку корабля, в кабіну винищувача. Він робив суворе обличчя, суворий погляд, його очі наповнювалися сталлю.

Політтехнологи розуміли, що другий "Сталін" із Путіна не вийде, і тоді почали ліпити додаткові деталі, вибудовуючи новий образ гуманіста. Тепер Путін цілував дітей у животи,

лікував тигрицю, вказував шлях стерхам, бавився зі своїми собаками, їздив верхи й ловив рибу. Особливу роль у формуванні образу нового керівника повинна була зіграти церква, і вона із задоволенням зіграла. Важко сказати, коли член КПРС з 1975 року навчився хреститися, але Путін це робить ревно, насупившись і з дуже правдивим, спрямованим до небес поглядом закоренілого церковника. Щоправда, ніхто ніколи не чув з його вуст ні слів молитви, ні якихось цитат із Євангелія, але багато хто повірив, що він, будучи підполковником КДБ, таємно відвідував церкву і складав хвалу Господові, проклинаючи гріхи своїх колег за всі роки радянської влади.

У сучасній Росії, як і в СРСР, прийнято вірити всьому, що показують на телебаченні та пишуть у газетах. Оскільки Путін швидко підпорядкував собі всі ЗМІ, то народ повірив у "щирість" Путіна, у його слова про "моральність", про "сімейні цінності" й абсолютно спокійно поставився до розлучення вождя. Культ "сильної руки", образ "збирача земель російських" у комплекті з ідеологією "Росії, яка встає з колін", уже не міг змінити думки більшості росіян, які зненавиділи лібералізм і ліберальні ідеї. Як і 30–50 років тому, населення зайняло свою зручну позицію споглядальника, спостерігаючи за подвигами Путіна. Власне, культ особи і потрібний для того, щоб населення, з одного боку, захоплювалося, а з другого – не втручалося у процес керівництва.

Путіну казково поталанило. До технології створення його культу особи було залучено інтернет, а також решту всіх комунікаційних досягнень, що раніше допомагали вигодовувати попередніх вождів, – кіно, телебачення, радіо, образотворче мистецтво і літературу. Про нього вже написано кілька десятків книг, створено твори мистецтва – від пам'ятників до предметів домашнього вжитку, тарілок і сільниць. Є дитячі книжки, поштові марки, пісні, кінофільми, мультфільми, ікони. Поки що нема опери і балету, але в культу особи нема меж.

Якщо порівнювати культи всіх радянських і пострадянських вождів, то Путін, звичайно, став лідером. Його досконалості нема меж. Якщо Росія продовжить політику самоізоляції і закриється новою "залізною завісою", то важко собі уявити, наскільки розвинеться самолюбство та пихатість людини, яка випадково опинилася у Кремлі. Ідеологія, що її ретельно створюють російські політтехнологи, має право називатися

путінізмом, яким колись були лєнінізм і сталінізм, але набагато тоталітарніша та жорсткіша.

Культ особи – сфера ідеології і до економіки, а тим паче – до політики не має жодного стосунку. Культ особи – головна ознака авторитаризму. Сталін був "батьком народу", але абсолютно нічого не розумів в економіці, запровадивши планове виробництво сільського господарства і промисловості. Хрущов мало не став ініціатором третьої світової війни під час Карибської кризи. Брєжнєв почав війну в Афганістані, не передбачивши, що окупація далекої країни призведе до економічної кризи і міжнародної ізоляції СРСР. Єльцин не послухав аналітиків-кавказознавців і почав війну в Ічкерії. Нарешті, Путін припустився безлічі помилок, але культ особи поки що тримає його на плаву. Гасло "Вперед до перемоги путінізму!" буде якийсь час актуальним, та чи надовго?

РЕЛІГІЯ ВЛАДИ

У Східній Грузії, в маленькому містечку Дедоплісцкаро, в будівлі колишньої школи є унікальна церква. До того як купити школу і переоблаштувати її на церкву, парафіяни в самий розпал радянської влади побудували церкву під землею – викопали приміщення, освятили його і молилися. Тоді по всій Грузії, що прийняла християнство у IV столітті, було всього лише кілька церков, що діяли, і поява катакомбної, в буквальному розумінні, церкви була несподіваною подією. Всі знали про підземну церкву – і комуністична влада, й офіційна церква. Але нічого вдіяти не могли. Ще й тому, що її побудувала, тобто викопала, російська громада, яка складається з нащадків тих, хто опинився в Грузії ще на початку XIX століття.

Поряд із Дедоплісцкаро розташовані два села – Богданівка й Ульянівка, де живуть молокани-сектанти, що їх колись вигнали з Росії. У Богданівці є молитовний будинок, куди по неділях на молитовні зібрання приходять дивного як для Грузії вигляду люди – жінки, голови яких покриті хусточками, чоловіки – багато з них із бородами. Приходить пресвітер, і в просторому будинку, де нема ікон і хрестів, славлять Христа.

Тбілісі – символ релігійної толерантності. У старій частині міста на відстані 200–300 м розташовані мечеть, вірменська церква, дві синагоги, католицький храм, навколо грузинські церкви. В іншій частині міста – баптистський молитовний будинок, є місце, де

збираються кришнаїти. Тбіліська мечеть – унікальна, єдина у світі, де в спільній залі два міхраби – ніші, звернені до Мекки, щоб одночасно могли молитися суніти і шиїти. По всій Грузії – кілька старовинних синагог – кілька в Кутаїсі, високо у горах в Оні і найстаріша, VII століття, в Лайлаші. До сонму святих зарахована юдейка, блаженна Сидонія, яка похована у Мцхета разом із хітоном Христа.

Така релігійна толерантність була завжди, поки у справи конфесій не почали втручатися спочатку російська адміністрація після першої окупації Грузії на початку XIX століття, а потім більшовики, які вирішили, що серця і душі громадян мають належати КПРС, а "молитися" можна тільки на портрети Маркса, Лєніна і Сталіна. У XIX столітті за сприяння РПЦ було знищено автокефалію Грузинської православної церкви, було введено заборону проводити служби грузинською мовою, було перебудовано храми і знищено церковні середньовічні фрески. У більшовиків фантазії були ширші, вони вдалися до цілковитої заборони – закривали церкви, мечеті, синагоги.

Будівники "світлого майбутнього" боялися конкуренції. Як не дивно, серед радянських вождів було багато нащадків священиків, деякі, як Сталін, навчалися в семінаріях. Заразившись комуністичною ідеологією, колишні недовчені священики чи попівські діти розуміли, що побудувати свою, нову, ідеологію неможливо, не зруйнувавши того, що об'єднувало людей століттями і тисячоліттями. Як співали тоді більшовики – "до основанья, а затем"[1].

По всій радянській Росії, а потім і на захоплених більшовиками територіях почалися погроми – руйнували церкви, мечеті, синагоги, буддистські дацани. Більшовики мали намір звільнити в душах людей місце, щоб заповнити його новою "релігією" – вірою у світле майбутнє. Одні будівлі висаджували в повітря, інші пристосовували під клуби, склади, стайні або гуртожитки. Все цінне майно – золоті та срібні оклади, хрести, культовий посуд, антикварні ікони здавали державним фондам, потім розпродували на аукціонах.

Чудовий білоруський режисер Юрій Хащеватскій у 2000 році показав свою нову стрічку – "Боги серпа і молота", в якій розповів, як більшовики використовували релігійні образи і традиції

[1] "дощенту, а тоді".

для створення своєї ідеології. Потрібні були нові "ікони" – портрети вождів, "іконостаси" – портрети членів політбюро. Вигадали навіть свою "трійцю" – на плакатах завжди змальовували Маркса, Енґельса і Лєніна. Потім Сталін додав себе, вирішивши, що вчотирьох святості в комунізму має бути більше.

Більшовики намагалися взяти від релігій усе, що могло б людям замінити "опіум для народу". Традиції соборності перетворилися на партійні збори і з'їзди з обов'язковим виконанням "Інтернаціоналу" та інших революційних пісень. Хрестини стали обрядом народження нового будівника комунізму. Єдиним винаходом, що суперечив традиціям усіх світових релігій, було будівництво зиккурата – мавзолею. Хоча, якщо вважати, що більшовики замінювали власне релігію, то і традиція "святих мощів" Лєніна так само стала імітацією якоїсь віри в безсмертя. А потім з цього приводу придумали молитву – "Лєнін жив, Лєнін живе, Лєнін буде жити". Слава Богу, вони не придумали воскрешати останки вождя, але багато радянських людей ще й досі вірять, що це станеться і без програми КПРС.

Радянська влада робила кілька спроб загравати з рештою священнослужителів. У середині Другої світової війни Сталін надав більше повноважень РПЦ, пізніше, в 1971 році, було відкрито перший у СРСР Ісламський інститут у Ташкенті. Радянські комуністи розуміли, що можна перемогти релігію, але неможливо перемогти віру. Послаблення означало, що комуністи зізналися в безсиллі, але продовжували контролювати конфесії. Всі офіційні релігійні громади були під пильним оком КПРС і КДБ, призначення їхніх очільників не обходилося без затвердження в партійних органах. Після розпаду СРСР стало відомо, що багато ієрархів РПЦ та ісламського духівництва, як двох основних конфесій, були інформаторами КДБ. Вважалося, що так зручно – люди могли відвідувати нечисленні церкви і мечеті, але в них не можна було проголошувати проповіді, що порушували засади комунізму.

Розпад СРСР не приніс особливих змін у взаємини церкви і держави. Формально вже не було заборони на відновлення старих і будівництво нових церков, мечетей, синагог та дацанів. Але при владі були ті самі люди, виховані за комунізму, а священиками залишалися ті самі інформатори КДБ. У російських керівників з'явився новий обов'язок – приходити на Різдво або Великдень у храми, невміло хреститися, вдавати із себе ревних

вірян, але контроль вони не послаблювали. Навпаки, вони загравали з конфесіями, використовуючи шантаж і заохочення. Тепер, як і раніше, на партійних з'їздах сиділа трійця – патріарх, верховний муфтій та головний рабин. Інколи – глава традиційної буддистської сангхи.

На відміну від Єльцина, який до пуття не розумів потреби дружити з церквою і так і не навчився тримати свічку в лівій руці, Владімір Путін активно використовує її у своїх політичних цілях. Він ревно вдає із себе вірного, у нього є духівник, але скорботність на обличчі під час служіння свідчить радше про задану необхідність, ніж про служіння церкві. Він розмірковує про моральність і, дослухаючись до Патріарха Кірілла, який проповідує сімейні цінності, все ж розлучається. Путін дозволяє відродити службу капеланів усіх конфесій, але поблажливий до того, що священики освячують зброю і самі стріляють. Путін перетворив церкву на придаток своєї влади, не забуваючи ласкаво поводитися і з іншими релігійними громадами.

Церква для Путіна – головний союзник, так само як для РПЦ важливо мати тісний зв'язок із Кремлем, хоча б для використання тих самих владних благ. У Патріарха величезна державна охорона, його обслуговує урядовий літак, влада крізь пальці дивиться і неначе забула про його не богоугодні справи в 1990-х – продаж безакцизних алкоголю й тютюну. У відповідь РПЦ підтримує всі почини Путіна, включаючи благословення воєн, як це було шість років тому в Грузії, як зараз в Україні, щодо якої у Патріарха свої корисливі плани.

У РПЦ є два суперники – Грузинська православна церква й Українська православна церква Київського патріархату. З Грузинською церквою особливих проблем нема, за винятком церковних бунтів, що періодично виникають в Абхазії, а з УПЦ Київського патріархату – проблема серйозна, не лише на рівні парафіян, а й моральному. Філія РПЦ в Україні – УПЦ Московського патріархату – і УПЦ Київського патріархату мають приблизно однакову кількість послідовників. Але з початку Майдану кількість парафіян Київського патріархату почала збільшуватися. Причиною стала політика, точніше, розуміння парафіянами, якій із церков ближчі свобода і незалежність країни.

Як мусульманське духівництво в Ічкерії в 1990-х роках, як ГПЦ у Грузії, УПЦ Київського патріархату стала на бік народу і брала участь у подіях на Майдані, захищаючи, наставляючи та буквально зігріваючи мітингувальників. Київські церкви – православні й греко-католицькі, їхні священики не приховували своєї підтримки, брали участь у перемовинах, умовляючи Януковича не бити і не вбивати протестувальників. Українські церкви повторили подвиг Польської римо-католицької церкви 1970–1980-х років, переховуючи і рятуючи від комуністичної влади членів руху "Солідарність". Так само як у Польщі, в Україні відродили екуменічні меси, коли на Майдані збиралися священики всіх українських конфесій і молилися про мир.

В Україні зараз зіткнулися два розуміння церкви – служіння народові й служіння політиці Путіна. В окупованому Криму відбуваються події, схожі на ті, що відбувалися в перші роки радянської влади. З Криму вже виїхав головний рабин, переслідують священиків УПЦ Київського патріархату, яким почали погрожувати відразу ж, як тільки півострів був анексований Кремлем. Згідно з російськими законами, в Криму під заборону потрапила мусульманська організація "Хізб ут-Тахрір". В Україні, як і в більшості країн світу, вона діє легально.

Окупаційна влада в Криму почала зачистку небажаних, забороняючи декларовану російською Конституцією свободу совісті. Путін, як і більшовики майже сто років тому, намагається контролювати релігію, побоюючись віри. Замінити віру репресіями вдавалося тільки у двох випадках – у часи інквізиції і за радянської влади. Тепер настає нова епоха – путінська.

ВОЄННИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ПУТІНА

Кримська історія – це лише продовження політики радянського воєнного інтернаціоналізму, що зруйнував мільйони доль, убив сотні тисяч людей, занапастив надії багатьох, хто повірив в ідеали комунізму. Обсяжна "Енциклопедія вигнань", що вийшла друком у 2010 році у Відні, містить інформацію про народи колишнього СРСР та пострадянського простору – депортовані, позбавлені права на повернення, такі, що повернулися, але, як і раніше, завдяки політикам залишаються ізгоями. Сучасна кремлівська політика продовжує радянські традиції.

Зі всіх пострадянських воєн за участю Росії війна в Абхазії була вершиною політичного цинізму. В 1992–1993 роках з Абхазії вимушена була втекти понад половина мешканців цієї автономної республіки у складі Грузії, здебільшого етнічні грузини. Населення автономії, що становило в 1989 році 525 061 особу, за даними перепису 2003 року, скоротилося до 215 272 осіб. Частина мешканців Абхазії покидають республіку досі, називаючи причинами економічний стан, корупцію і відсутність безпеки.

У різних довідниках війна в Абхазії подається як етнополітичний конфлікт. Так зручно Кремлю, хоча етнічний чинник, поза сумнівом, присутній. Він серйозно виник ще у 1977 році, коли в Грузії було сформовано потужний рух за незалежність. У 1978 році

численні мітинги змусили комуністичне керівництво Грузії залишити за грузинською мовою конституційне право бути державною. Спроба ЦК КПРС включити до Конституції Грузинської РСР другою державною російську мову зірвалася. Відтоді національно-визвольний рух у Грузії тільки зміцнювався, незважаючи на силовий розгін мирної акції у квітні 1989 року.

У Москві розуміли, що Грузію можуть втратити, і вирішили протидіяти, помститися непокірним грузинам. У СРСР звикли розв'язувати політичні проблеми етнічними конфліктами – спочатку цілі народи називали ворогами, висилали людей, їхні будинки, землі і майно віддавали переселенцям з інших регіонів. Так виникали тліючі конфлікти, що їх згодом можна контролювати, підтримавши одну зі сторін. Такими були в 1990 році ошські події на півдні Киргизстану, в 1992 році зіткнення між осетинами й інгушами, а ще – Абхазія, Карабах, Південна Осетія, Придністров'я і ще кілька десятків конфліктів, що не розвинулися.

Цинізм влади виражався не лише у провокуванні міжнаціональних конфліктів, а й у поясненні їхніх причин. Зіткнення у Ферганській долині в 1989 році між узбецьким населенням і нащадками депортованих турків-месхетинців тодішній очільник компартії Узбекистану Рафік Нішанов назвав "базарною сваркою через тарілку полуниці".

Звісно, в кожному конфлікті є причини та факти, які можна врегулювати, а можна посилити й надати їм нового сенсу та напряму. Це у тому разі, коли є бажання перетворити конфлікт на політичний важіль. Майже всі міжетнічні конфлікти на пострадянському просторі мали одну мету – зберегти вплив у період розпаду СРСР. І як результат – велика кількість біженців з Карабаху, Абхазії, пізніше – з Південної Осетії. Біженці послаблюють економіку країни, створюють внутрішні конфлікти – і соціальні, і політичні.

Про розгортання конфлікту обидві сторони публікують наукові праці, в яких доволі часто вигадують історії народів зі спотворенням відомих фактів, вільною інтерпретацією подій. Велику роль відіграє пропаганда у ЗМІ, вона дієвіша, коли одну зі сторін підтримує Росія, і тоді інша сторона практично нечутна, про неї нічого не знають росіяни, не мають уявлення мешканці інших регіонів колишнього СРСР. Пропаганда має великий вплив на формування громадської думки, якою Кремль

починає маніпулювати, виставляючи результати соціологічних досліджень як підтримку своєї політики.

Сучасна російська пропаганда не лише впливає на громадську думку, а й регулює її, спричинюючи нові конфлікти. Останні 14 років правозахисні організації відмічають спалах публікацій, що містять ксенофобію, особливо в популярних московських виданнях і на російському телебаченні. Вже нікого не дивує вислів "особа кавказької національності" або уточнення національності злочинця чи підозрюваного у злочині. Про ксенофобію вже ніхто не згадує – вона стала частиною російської політики.

Колись я провів серед своїх московських студентів опитування, з'ясовуючи ставлення до вислову Путіна – "мочіть в сортірє", кого він мав на увазі? Більшість студентів відповіла, що – кавказців, і лише кілька сказали, що терористів. У Росії ні ЗМІ, ні політики, ба більше, Путін, не соромляться висловлювань, недопустимих з погляду законів і етики. Але це – частина сучасної російської національної політики.

Путін за останні місяці пристосувався до нових, загальноприйнятих у населення термінології та визначень. Тому коли він промовляє "бандеровци", зрозуміло, що це про українців, і суспільство підхоплює – цар дозволив. Вихована радянською пропагандою кілька поколінь людей не цікавляться історією, крім тих казок і міфів, які їм розповідали в школах, інститутах і університетах. Російський президент намагається зберегти радянську міфологію – вона допомагає зберігати пострадянський простір у невіданні.

Кримська історія, на мій погляд, має ту саму національну підоснову, крім геополітичної і територіальної. Анексія Криму – не лише задоволення імперських амбіцій Кремля і більшості російського населення, це помста за невдачу проросійської політики в Україні. У Криму, крім російського і російськомовного населення, що ностальгує за імперією, трохи менше половини становлять кримські татари й етнічні українці. Для Путіна було б простіше отримати тільки територію, але не проблемну частину населення. До того ж, не всі етнічні росіяни Криму спокійно сприйняли окупацію.

Виселити небажаних у Кремля не вийде. По-перше, потенційно незадоволених анексією майже половина громадян і, як видно з усього, їх кількість збільшуватиметься. По-друге,

13 відсотків кримчан – це кримські татари, які вже пережили депортацію в 1944 році, і вони – найбільший головний біль Путіна. Насамперед тому, що провідна організація, яка об'єднує більшість кримських татар – Меджліс, зайняла чітку позицію неприйняття анексії і референдуму.

У Кремля в запасі є кілька старих способів – від залякування до розколу та підкупу, обіцянки відступникам усіляких благ і преференцій. Факти залякування вже є: вбивство молодого чоловіка, побиття підлітка, спроба заборонити в'їзд до Криму Джемілєву, історія з насильно знятим із будівлі Меджлісу українським прапором.

Можна передбачити, що це тільки початок втихомирювання неслухняних кримських татар і етнічних українців. Можна випалити викладені в бетоні українські прапори, збити з будівель українські герби, припинити мовлення українських телеканалів і радіостанцій, але проблема все одно залишиться. Крим скорений фізично, але не морально.

Кремль уперше зіткнувся із ситуацією, коли застосування сили неможливе, а привернути населення окупованої території на свій бік складно. За даними ФМС, лише 12 відсотків населення захотіли прийняти російське громадянство, решта, вочевидь, не вірить у тривалу окупацію. Можливо, Крим стане першою територією, на якій закінчаться традиції російського воєнного інтернаціоналізму.

У Путіна вийшло утихомирити Ічкерію. Але Крим, що став російським анклавом, не викликає таких побоювань, як Північний Кавказ і войовничі чеченці. Вкладати величезні гроші у Крим Путін уже не буде. Нема сенсу і нема перспективи – ні економічної, ні геополітичної. Крим без материкової України для Росії є непотрібною землею, де половина населення не хоче бути завойованою.

НАВІЩО ПУТІНУ ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ?

У середині 1990-х років моя поїздка у чеський Плзень збіглася зі святкуванням Дня звільнення, який у Чехії, як і у всій Європі, відзначають 8 травня. Місто в 1945 році звільняли американські війська, тому всі будівлі були прикрашені прапорами США, прапорами союзників, зокрема і російськими чомусь, не радянськими. На околиці міста стояли американський літак і бронетехніка часів Другої світової війни, у парках американські військові оркестри грали джаз і легку музику, вулицями ходили ветерани. Головною подією був прийом у Ратуші, вшановування ветеранів, подарунки, квіти. І все. Не було бравурних маршів, парадів військової техніки і трибуни з очільниками.

У той час і в Росії вже не було військових парадів, тільки цивільна хода, традиційні зустрічі ветеранів, з незмінними 100 грамами та казанком гречаної каші, що була рідкістю на війні. Ветеранів з кожним роком все менше і менше, а кожне свято для них було ще й стресом під час зустрічей з однополчанами і спогадів.

Власне, й раніше в СРСР військові паради були рідкістю – за Сталіна перший і єдиний відбувся 24 червня 1945 року, коли солдати кидали до стін Кремля повалені прапори. До 1948 року День перемоги був неробочим днем, потім знову буднем. Святковим його вирішив зробити Брежнєв у 1965 році, і потім кожні десять років на Красній площі проводили військові паради.

Постійно День перемоги почали відзначати в 1995 році за Єльцина, це були цивільні маніфестації. Військовим святом з обов'язковим парадом військ, технікою, ракетами і пролітанням над Красною площею військових літаків День перемоги став уже за Путіна, в 2008 році.

Путін повернув святові пропагандистський сенс. Тепер до параду заздалегідь готуються, репетирують, телебачення докладно розповідає, скільки буде танків і літаків, які балістичні ракети провезуть площею, скільки солдатів пройдуть маршем. За радянських часів для військових дипломатів паради військової техніки були чи не єдиною можливістю розгледіти, чим володіє СРСР. Для радянського уряду також важливо було продемонструвати потужність зброї, полякати своїх явних і потенційних супротивників.

Президент Єльцин ненадовго повернув Дню перемоги статус народного свята, дав змогу ветеранам, яких і так не балували, бодай на один день перетворитися на героїв. Путін вирішив інакше – День перемоги, головно, має бути мілітаристським карнавалом російської марнославства. І поперли танки, літаки, ракети, тисячі солдатів. А на додачу кілька десятків немічних старих людей, які, за задумом Путіна, мають виконувати роль "переможців ворогів Росії", що важливо для виконавців сучасного російського кличу "нашідєдивоєвалі".

Чому Кремль так учепився за День перемоги? Гадаю, є кілька причин. Перша – внутрішня, як громовідвід від численних проблем економічного, політичного і соціального характеру. Для Кремля важливе не лише саме свято, а й ідеологія, побудована на спогадах про колишні, здебільшого вигадані та барвисто розписані у мемуарах воєначальників перемоги. Мілітаризм повинен єднати населення, вселяти в нього дух майбутніх перемог. І що особливо важливо, мілітаризм означає чітку дисципліну, основану на підпорядкуванні командирові. Ім'я командира ви знаєте.

Друга причина – зовнішня. Налякати численних ворогів, яких Путін уже встиг наплодити, – це і європейці з їхніми вічними питаннями про демократію, і американці з їхньою наймогутнішою армією та економікою. Звичайно, західники знають, що вишколені солдати на військовому параді – це елітні частини, яких небагато в Росії. Техніка, хоча і пофарбована й виглядає як нова, насправді – застарілі зразки, непридатні в сучасній війні.

Другу причину серйозно розглядати не варто, вона небезпечна тільки кількістю тієї самої техніки. Для відновлення військового параду є головна причина – російський народ. Це свято гуркоту і брязкоту техніки – виключно для нього. Щоб люди забули про свої претензії до Путіна та зачаровано дивилися на велич Росії, що проїжджає, топотить і пролітає повз них.

Найцікавіше – і Путін гадає, що якщо він наприкінці параду закличе весь російський народ захоплювати Аляску, то росіяни, не замислюючись, виконають його наказ. Попутно вони, ненароком, можуть затоптати ще живих ветеранів і з криками "нашідєдивоєвалі" почнуть громити все поспіль – можуть і Ейфелеву вежу звалити, і Тауер розібрати по камінцях, а потім із криками "ВДВ" плюхнутися в сімейних трусах у Женевське озеро, з горла́ насолоджуючись французьким коньяком.

Утім, Путін не перший, хто придумав використати капітуляцію Німеччини у своїх особистих цілях. Його давній попередник тов. Сталін також мріяв про такий день – щоб радянські люди забули про репресії, надривне будівництво комунізму, Голодомор і ҐУЛаґ. За перші 28 років існування радянської влади СРСР встиг узяти участь у десяти війнах, але жодна з них не могла претендувати на почесну роль всенародного свята. Остання війна – радянсько-фінська, взагалі була тяжкою ганьбою. За кілька місяців радянська армія втратила близько 150 000 убитими, 17 000 – зниклими безвісти і 325 000 осіб пораненими.

Після закінчення Другої світової війни радянська, а потім російська армія брала участь ще в кількох десятках воєн і військових конфліктах – або як сторона, що воює, або як така, що співчуває, поставляючи техніку, боєприпаси та інструкторів. Як і раніше, жодна з цих воєн не була для СРСР, а потім і Росії виграшною або принаймні геополітично вигідною. Напевно, Путіну про це розповідали творці сучасної ідеології мілітаристського патріотизму. Можливо, навіть переконували, що придушення повстанців у НДР, Чехословаччині й Угорщині, окупація Афганістану, підтримка сепаратистів у Карабаху, Придністров'ї, Абхазії і Південній Осетії не можуть бути тими подвигами, якими треба пишатися.

День перемоги 9 травня для Путіна – ідеальне свято. Звучна патріотична назва війни – Велика Вітчизняна, а не Друга світова війна, не в СРСР розпочата і не в СРСР завершена. З історичного погляду і Велика Вітчизняна може називатися війною

тільки за фактом початку – 22 червня 1941 року. Закінчитися вона мала влітку 1944 року, коли радянські війська перетнули державний кордон. Тобто кордон Вітчизни. Але і Лєнін, і Сталін, а зараз і Путін мріють про світове панування, тому радянські війська в 1944 продовжили розширювати кордони майбутньої Вітчизни – з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною, Румунією, Болгарією, на якийсь час Югославією й Албанією.

У путінського 9 травня є ще одна мета – нагадати, куди ступав чобіт радянського солдата. В мілітаристської ідеології є супутній елемент, який, як вважає Путін, заснований на міжнародному праві. Це право російськомовних залишатися російськомовними, зокрема і в тих країнах, де російськомовних меншість. Путінські генерали готові виконати роль правозахисників і відстояти право на російську мову. Навіть якщо ця мова давно вже не Пушкіна і не Тургєнєва, а взагалі подекуди лайлива. Для Путіна головне – знайти причину і почати захищати. При цьому забуваючи захищати корінних носіїв мови в Росії від знегод, криміналу і високих тарифів.

Для Путіна День перемоги – ще одна можливість пропаганди своєї удаваної величі. Неспроможний політик, він поналякував сусідів, посварився з Грузією, Молдовою, балтійськими країнами, тепер з Україною, поховав економіку Росії, налаштував проти себе весь світ. Путін залишився тільки зі зброєю, яка може лише якийсь час охороняти його спокій, але вона має властивість руйнуватися або бути знищеною супротивником.

І, нарешті, поки радісне і натхненне погрозами населення вимагатиме "продовження банкету", не розуміючи, що похмілля буває не лише від улюбленого алкоголю, а й від непереконливої та небезпечної політики, свято для Путіна – це тимчасовий моральний успіх. Але, як і всі свята, День перемоги закінчиться наступного дня, в ніч на 10 травня.

Не знаю, чи потрібно Сталіна, Хрущова або Брєжнєва вважати мудрішими, ніж Путін. Вони були лідерами закритої тоталітарної комуністичної системи, вони також любили воювати і, врешті-решт, привели СРСР до розпаду. Чи знає це Путін, який ще не побудував нової імперії, але вже руйнує своє майбутнє?

ВИХОВАННЯ НЕНАВИСТЮ

Два місяці думав – писати чи все ж таки не лякати кримчан. Умовляв себе, переконував у тому, що, можливо, в Кремлі схаменуться, не припускатимуться колишніх помилок. Тепер зрозумів, що це зовсім не помилки, це методика, давно відпрацьована, нелюдяна за суттю і нацистська за походженням. Минуло всього лише два місяці й усе стало на свої місця – у Крим прийшла ненависть, та сама національна політика російських окупантів, давно випробувана в Абхазії, Південній Осетії, Придністров'ї, тепер – у Криму.

Навесні 2008 року я прямував у Сухумі, щоб провести тренінг ОБСЄ для абхазьких журналістів. На мосту через річку Інґурі стояли бетонні плити, щоб транспорт не міг пересуватися, тому люди йшли пішки – тягли важкі валізи, деякі, обертаючись, хрестилися і йшли у бік окупованої Абхазії. На тому боці абхазький прикордонник у трениках, брудній майці невизначеного кольору і кросівках босоніж довго розглядав мій таджицький паспорт, але не впустити експерта ОБСЄ він не посмів.

До Сухумі їхати більше 120 кілометрів по дорозі, яка не знала ремонту останні років тридцять, і броньований джип ОБСЄ лавірував між ямами та вибоїнами. За вікном була природа – давно полишені поля, табуни здичавілих коней, руїни згорілих будинків, залишки якихось заводів і фабрик. І так всю дорогу до Сухумі, що виглядав трохи ліпше. І скрізь плакати – "Спасибо, Россия".

У моїй кишені був довгий список прохань моїх друзів-біженців з Абхазії – глянути на їхні будинки, чи не захоплені; якщо захоплені, то чи доглядають загарбники за будинком. Кожен, хто просив мене, говорив із надією, неначе я міг врятувати їхній будинок, а самих біженців повернути. На якийсь час я став їхніми очима й частинкою серця і, чесно зізнаюся, багатьох я обдурив, сказав, що не зміг побувати біля їхнього будинку. Насправді, я не зміг їм сказати правду – їхній будинок згорів і обвалився, заріс бур'яном, а навколо ходять чужі кози.

Вранці і ввечері в сухумському готелі дивився телевізор. Два канали – один державний, абхазький, другий незалежний – "Абаза". Другий навіть трохи говорив по-абхазьки, а перший, аналогічний російському, постійно брехав, щопівгодини нагадував про "грузинський фашизм", називаючи війну 1992–1993 років "великою вітчизняною війною з Грузією". Багато фотографій, кадрів кінохроніки – і так увесь час, щоб люди не забували, кого ненавидіти.

Сухумі наповнений ненавистю. Велика рідкість побачити не збитий з постаменту пам'ятника напис грузинською мовою або почути боязкий шепіт офіціантки, яка пояснює, що в меню написано "хачапур", бо не можна писати по-грузинськи – "хачапурі". Зі стін будівель, вулиць і пам'ятників стирають усе, що може нагадувати про Грузію. Наприклад, стояв комуніст Орджонікідзе – зняли сам пам'ятник, збили напис на грузинській мові, залишився тільки облицьований гранітом постамент.

Абхазію Росія завоювала давно – в 1993 році. Російські літаки бомбили, найманці – воювали. Їх тоді не називали "зеленими чоловічками", а здебільшого це були "романтики" у старих кросівках і поношених штанах. Але зброї Росія постачала багато, вистачало на всіх. Як наслідок – з Абхазії вигнали половину жителів – грузинів, за ними потягнулися і росіяни, українці, вірмени, мешканці двох естонських сіл. Виїжджали й абхази зі змішаних сімей, їхній страх був зумовлений конкретною причиною – в Абхазії почалося етнічне чищення.

Сухумі – неймовірно гарне місто, в якому завжди природа і люди жили в гармонії, зараз повітря пройняте ненавистю до Грузії та грузинів – на плакатах, телебаченні, в газетних публікаціях. І лише немолода сухумська вірменка в кав'ярні на набережній, заздалегідь озирнувшись навкруги, сказала: "Швидше б усі повертались, інакше ми всі помремо". Нена-

вість, підтримувана Росією, стала державною політикою Абхазії, незважаючи на те, що більшість абхазів мають грузинські прізвища та імена, а про змішані шлюби годі й говорити – їх дуже багато.

Ненависть – російська зброя. Для створення конфлікту не потрібно зброї, вона може знадобитися в останню чергу. Для початку конфлікту потрібна ненависть – вірмен до азербайджанців, росіян до українців, абхазів до грузинів, інгушів до осетинів, узбеків до турків-месхетинців або киргизів.

Вигадують різні історії, працює пропаганда – створюється образ давнього ворога, наводяться фальшиві історичні "факти", і ось люди, які ще недавно запрошували сусідів на борщ, шашлик чи плов, починають дивитися скоса, шукати причину для суперечки, підігріваючи свою ненависть.

Покійний російський журналіст Андрєй Черкізов колись вихвалявся, що він був першим офіційним цензором під час осетинсько-інгушського конфлікту. Але було вже пізно – в руках тих, хто протистояв, уже була зброя. У Радянському Союзі ненависть була закладена здавна, вона зміцнилася у свавільному створенні радянських республік, коли Сталін малював як йому заманеться кордони, закладаючи приводи для майбутніх конфліктів. Називаючи республіки національними, комуністи почали вигадувати "історії" титульних націй, у яких спотворювали дати, події та героїв.

Так доволі дивно у Центральній Азії з'явилися Таджицька РСР із чвертю населення етнічних узбеків і Узбецька РСР – із кількома мільйонами етнічних таджиків. А якщо порівняти підручники історії, то вони відрізнялися тільки етнонімами: у таджицькій – "великі таджики", в узбецькій – на основі тих самих фактів – "великі узбеки". Хоча до Російської імперії в Бухарському еміраті жили як ті, так і ті.

Історики старалися. Вигадували пояснення величності одних і приниження інших. Російська історія в сучасному викладі може виглядати не гірше за китайську династію Інь, що існувала з VIII тисячоліття до нашої ери. У пошуках величі доходило до абсурду: років 25 тому я був присутній під час суперечки вірменського й азербайджанського академіків, які доводили один одному, кому належав знайдений у печері Азих фрагмент щелепи протонеандертальця: давньому вірменинові чи давньому азербайджанцеві.

У світі мало моноетнічних країн, але на пострадянському просторі, внаслідок численних воєн і державних пертурбацій, створено основу для міжнаціональних конфліктів. Стримувати їх – обов'язок будь-якої держави, але використовувати і підтримувати – важкий злочин. У Російській імперії була стратегія переселення народів, що дозволяла розв'язувати демографічні, економічні й геополітичні проблеми. У 1751 році болгар переселили у Бессарабію, в XIX столітті українців – у Грузію, черкесів і абхазів в Османську імперію, греків з Османської імперії у Грузію, росіян у Крим та Східну Україну.

Радянський Союз цю традицію розвивав масштабно, виселяючи частину населення. Починаючи з 1937 року, депортаціям було піддано цілі народи. У 1918–1925 роках виселяли казаків, які не сприймали радянської влади, в 30-х роках фінів – інгерманландців Лєнінґрадської області, потім українських поляків, латвійців, литовців та естонців.

Виселення народів почалося в 1937 році з корейців Сахаліну і Далекого Сходу, їх відправили до Центральної Азії. У 1941 році були виселені всі поволзькі німці. Починаючи з 1943 року, депортації зазнали карачаївці, калмики, чеченці й інгуші, балкарці, кримські татари, месхетинські мусульмани. З Вірменії та Грузії виселяли азербайджанців, з Азербайджану – курдів і вірмен, із Краснодарського краю – понтійських греків і вірмен.

Жахлива тоталітарна машина ламала долі величезної кількості людей, які втрачали свої будинки і свою землю. Вони потрапляли на чужу землю, в чужу культуру, чужу мову, але саме це треба було ініціаторам депортації – розчинення й отримання нової культури – радянської, і єдиної мови – російської. Потім страшне повернення додому після прощення радянською владою і біль – від захоплених будинків та занедбаних кладовищ предків.

Радянська влада ненавиділа населення і хотіла, щоб воно ненавиділо один одного. Пострадянська влада продовжує традицію ненависті. Це бомба сповільненої дії. Ще багато років люди оговтуватимуться, намагаючись зрозуміти, що з ними зробили. Поки вони думають, політики із задоволенням використовують їхню ненависть – явну чи приховану. І, на жаль, поки що успішно.

ПРЯНИК І БАТІГ РОСІЙСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Не лякайтеся, кримчани, ви вже в СРСР. Для людей середнього віку і літніх – знову в СРСР. Щоправда, СРСР зараз називається Росія. Але, як і СРСР, Росія намагається всіх завоювати "любов'ю" і зброєю. "Любов" своєрідна, яку часто не розділяють, але поіншому в СРСР, перепрошую, в Росії, не вміють і не знають.

Багато людей забули СРСР, а молоді й зовсім не знають, тому поки Крим буде окупований, треба пояснити, з чим якийсь час доведеться жити. Почну із законів.

У Росії закони є. Існує навіть Конституція, що складається з десяти розділів і 137-ми статей. Як і у всіх конституціях, в російському Основному законі прописано все, зокрема й політичні права. Але в Конституції вони є, а в Росії – ні. До прикладу, в ст. 19 ідеться про рівноправ'я "незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і службового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також інших обставин". Напевно, тому в Росії так багато націоналістичних і фашистських організацій, які прищеплюють населенню своєрідну форму звертання – "хачік", "хохол", "чєрнож..й" та ін.

Обиватели неабияк обурюються, коли бачать сотні тисяч людей, які прямують у свята Рамадан чи Курбан

до мечетей. При цьому велелюдний Хресний хід нікого не бентежить. Але ж ст. 28 РФ, що гарантує право на "свободу віросповідання, включаючи право сповідувати індивідуально або спільно з іншими будь-яку релігію чи не сповідувати жодної, вільно вибирати, мати і поширювати релігійні й інші переконання і діяти відповідно до них", ніхто ще не відмінив.

Так от, згідно з тією самою ст. 19, громадяни Російської Федерації мають *право об'єднуватися* – хтось бджільництвом захоче займатися, хтось філателією. Тільки, будь ласка, мовчіть про права людини або свободу слова, бо в Росії одні громадські об'єднання – гарні, вони отримують фінансування в Кремлі, інші – "шпигуни", вони "живуть на подачки Заходу". Щоправда, любителям кактусів грошей не треба, а ось видавати книжки, в яких ідеться про закони, зокрема й Конституцію, необхідно. У такому разі ви можете стати не лише "шпигуном", а й "зрадником", "ворогом" і навіть "відступником".

У ст. 20 за громадянином Росії закріплено право на життя. Якщо, звичайно, очільник держави не надумає бомбити, стріляти і брати в заручники співвітчизників. Право на життя мали глядачі спектаклю "Норд-Ост" і діти бесланської школи, підводники атомного підводного човна "Курск".

Доволі цікава і, по суті, важлива ст. 23. Вона надає громадянам право "на недоторканність приватного життя, особисту і сімейну таємницю, захист своєї честі й доброго імені". Але якщо ви чимось не сподобалися Кремлю або іншим друзям Путіна, то ваше особисте життя можуть показати на телебаченні, зняти на приховану камеру, злегка підмонтувати, трохи підміксувати голос – і про всю вашу особисту й сімейну таємницю дізнається допитливий російський народ. Тому що Путін піклується про населення і не звертає уваги на ст. 24, яка без згоди громадянина забороняє втручатися в особисте життя.

Ст. 25 гарантує недоторканність житла. Але ж можна стрельнути? Вгатити із гранатомета, обстріляти з автомата, підпалити вогнеметом. Адже потім обов'язково скажуть, що ви – "умовний бойовик". Це коли рідні вас поховають, зроблять поминки, може прийти керівництво і, розводячи руками, сказати: "Буває, робота така". А ст. 37 підтверджує – "праця вільна".

Ідемо далі. Чудова ст. 27: "Кожен, хто законно перебуває на території Російської Федерації, має право вільно пересуватися, вибирати місце перебування і проживання". До речі, в Конести-

туції нема згадки про два слова – "прописка" і "реєстрація". Що, в принципі, одне й те саме. Тому тут якась розбіжність – якщо можна вільно пересуватися і вибирати місце проживання, то навіщо стільки допитливих поліцейських, які намагаються заглянути в паспорт?

До речі, деякі поліцейські чомусь підпрацьовують кондукторами: якщо ви опинилися на Тверській вулиці у Москві й поліцейський побачив у паспорті, що ви здалеку, то може вимагати "заплатити за проїзд". Залежно від того, наскільки добре поліцейський знає ст. 19 Конституції, а також від вашого зовнішнього вигляду – кучерявість, витончений розріз очей, смаглявість або, борони Боже, тюбетейка на голові, він вимагатиме заплатити за "бізнес-клас". Тільки не вимагайте у нього проїзних квитків, інакше поліцейський образиться і випише вам плацкарту до Лос-Анджелеса.

Найбільше мені подобається ст. 29. Наведу її повністю: "1. Кожному гарантується свобода думки і слова. 2. Не допускаються пропаганда або агітація, що викликають соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу. Забороняється пропаганда соціальної, расової, національної, релігійної або мовної зверхності. 3. Ніхто не може бути примушений до висловлювання своїх думок і переконань або відмови від них. 4. Кожен має право вільно шукати, отримувати, передавати, проводити і поширювати інформацію будь-яким законним способом. Перелік відомостей, що становлять державну таємницю, визначається федеральним законом. 5. Гарантується свобода масової інформації. Цензура заборонена".

Гарно написано, чи не так? Головне, що кожному гарантується. Тобто кожен росіянин може ввімкнути телевізор і насолоджуватися свободою слова, коли ведучі розповідають про події з обох боків, щоб росіяни могли знати, наприклад, що є Майдан, а є і його противники. Послухати інтерв'ю з Каспаровим, Нємцовим, або хоча б – із Навальним. Що, не показують? Це і є російська свобода слова. Свого часу гарант цих самих свобод і прав тов. Путін прибрав до рук усі незалежні канали, зробив їх державними, з державною свободою слова. Каспаров же не державна людина? Отже, йому не можна.

Свобода слова – головний демократичний інститут у всьому світі. У Росії – найголовніший. Ви ж не хочете, щоб у Державній Думі сперечалися, доводили, наприклад, переваги економічно-

го розвитку чи необхідність витрачати гроші на "Протони", що постійно падають? Або, борони Боже, щоб депутати ще й билися. Тому в Державній Думі депутати мають бути спокійними, ввічливими і, коли треба, зобов'язані хвалити гаранта Конституції. Причому всі одразу. Ось чому в Росії своя "свобода слова". Вона не має на увазі свободу політичної думки, припустиме лише єдиновірство в одну партію. Я ж вам нагадував про СРСР? Тому, щоб отримати право "брати участь в управлінні справами держави як безпосередньо, так і через своїх представників", вам достатньо дивитися російське телебачення і думати так як треба.

Стаття 31 мені також подобається. У ній ідеться, що "громадяни Російської Федерації мають право збиратися мирно без зброї, проводити зібрання, мітинги і демонстрації, ходи і пікетування". До прикладу, можете, зібравшись струнками колонами на Васильєвському спуску в Кремлі, затаврувати ганьбою "київську хунту"? Можете, ніхто не заборонить. Навпаки, похвалять. А вивісити величезний банер навпроти посольства США в Москві з лайкою на адресу Обами та інших капіталістів-імперіалістів? Також – можете. Можете пройти демонстрацією, влаштувати хід, пікетування на захист "миролюбного населення Слов'янська на чолі з Пономарьовим"? Запросто.

Ті, хто своєрідно читають Конституцію, на щось сподіваючись, можуть також спробувати провести ходи, демонстрації й марші. В цьому випадку до вас підійде вже багато "кондукторів", які пояснять, що велика кількість народу забруднює повітря столиці Російської Федерації. Можуть навіть провести в автомобіль без кондиціонера. А можуть і поштовхати трохи – в мороз це зігріває.

У цьому розділі ще багато цікавих статей, дуже схожих на передвиборчі обіцянки політиків. Тільки відмінність у тому, що політик обіцяє вам щось один раз у чотири роки, а Конституція Росії вам обіцяє постійно. І навіть обіцяє ці обіцянки виконувати, що зафіксовано у ст. 45: "Державний захист прав і свобод людини і громадянина в Російській Федерації гарантується". Не більше і не менше. І головний, мало не написав наглядач цих прав, – президент. А оскільки "наглядач" не конституційне слово, то і гарантій ніхто не дає. Замкнуте коло російської демократії: ось вам пряник – текст Конституції, а ось вам батіг – вона не працює.

Росія повернулася в СРСР давно, ще в 2000 році. У Брежнєвській Конституції 1977 року гарантувалося багато політичних свобод, включаючи мирні зібрання і свободу слова. Уявляєте – могутній КДБ і свободи? Отож сучасна Росія точно правонаступник СРСР, зі всіма наслідками, що випливають. У 2014 році збігла половина терміну, упродовж якого Сталін очолював СРСР, і ще трохи залишилося, всього чотири роки, щоб наздогнати Брежнєва.

Через півтора року після розвалу СРСР, у 1993 році, Росія мала шанс стати нормальною країною. Коли формувалася пострадянська співдружність – СНД, у її структурі була задумана комісія з прав людини. Але вона не пропрацювала жодного дня, оскільки була не потрібна. Нові незалежні держави переважно очолювали представники комуністичної номенклатури, які ставилися до прав людини, як Брежнєв: у Конституції є, насправді – ні. Путін зараз ставиться до конституційних прав громадян Росії так само.

Росія визнана державами, міжнародними організаціями як неправова держава, де високий рівень ксенофобії, величезна кількість фактів порушень прав людини, а рівень свободи слова в останній двадцятці країн світу. До цього треба додати корупцію у всіх державних галузях, переслідування бізнесменів і рейдерство. Силові методи боротьби з опозицією і будь-яким виявом невдоволення ставлять Росію в один список із тоталітарними країнами. Тому Конституція – всього лише документ, про який можна сказати, що він є, але його нема. Численні закони, прийняті за останні 15 років, суперечать Основному закону. Батіг, як це неодноразово було в Росії, виявився набагато ефективнішим, аніж пряник.

АБХАЗЬКО-КРИМСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Журналісти ласі до штампів, і вже який день доводиться читати про "сухумський майдан", про втечу лідера маріонеткового режиму Алєксандра Анкваба – "як Янукович", про захоплення адміністративних будівель... Щось схоже є, наприклад, утеча. Щоправда, куди – незрозуміло, кажуть, що переховується на російській військовій базі. Будівлю, де був кабінет Анкваба, і справді захопили, пояснили, що "просто поговорити хотіли". А щодо "майдану" – остережуся порівнювати, оскільки це слово стало давно загальною назвою і пов'язане зі свободою та боротьбою з авторитаризмом.

Якщо пояснити простіше, то в Абхазії зіткнулися націоналісти з нацистами, ні про яку свободу, демократію, а тим паче про незалежність і мови нема. Абхазія з 1993 року перебуває під російською окупацією, повним контролем усіх структур, апарат державних чиновників та інші витрати фінансуються з російського бюджету. Натомість абхазька влада виявляє всіляку лояльність до Москви і наполегливо, вже відтоді, дякує за свою "незалежність".

У серпні 2008 року, після невдалого захоплення Грузії, Кремль визнав Абхазію "незалежною державою", додавши в її існування нові геополітичні відтінки. Крім Росії, Нікарагуа, Венесуели і Науру, жодна

з країн, більших за площею самої Абхазії, не визнала. Ще кілька острівних держав у Тихому океані відгукнулися на прохання Кремля, але коли закінчувалися "газпромівські" гроші, вони відкликали свої визнання.

Абхазька незалежність – уявна, заснована на окупованій території Грузії, така, що вирізняється нечисельною кримінальною елітою і вічними проблемами, пов'язаними з абхазькою ідентичністю. З цим в Абхазії величезні проблеми. Як і будь-який сепаратизм, він починався в 1989 році з гасел про захист мови, абхазької культури і кількох фальшивих історичних праць, у яких роль абхазів в історії людства ставилася на один щабель з давньоєгипетською або шумерською. Потім усе забулося, залишилася тільки "велич", що більше нагадує мильну бульбашку.

Однак на початку сепаратистського руху в абхазів була доволі серйозна проблема – їх було найменше, як, утім, і зараз, навіть після вигнання в 1993 році більше половини населення, етнічних грузинів. Разом із грузинами республіку полишили частина абхазів зі змішаних шлюбів, росіяни, колись переселені естонці, українці, вірмени.

Спорожніла Абхазія почала будувати "незалежну державу", чия ідеологія заснована на ненависті до грузинів і Грузії. Так само, як і зараз про події в Україні, російське телебачення розповідало про "звірства грузинів", замовчуючи власне етнічне чищення, спалені будинки, зруйновані сім'ї і знищену інфраструктуру.

Ось тут і починаються кримські паралелі. В Абхазії є Гальський район, де більшість мешканців – етнічні грузини – мегрели. Як у Криму – кримські татари й українці. Для абхазької влади мегрели – немов більмо на оці, як у випадку з кримськими татарами. Мегрели, хоча й розмовляють своєю мовою, з тієї ж мовної картвельської групи, що і грузинська, з абхазами мають доволі складні взаємини. Спільне тільки прізвища й імена – у багатьох абхазів прізвища мегрельські, а імена грузинські.

По-перше, абхази вважають мегрелів прогрузинськими (було б дивно думати інакше), по-друге, абхази докладають зусиль мегрелів асимілювати, забороняючи грузинські школи у Гальському районі, натомість пропонують дітям ходити в школи або з російською мовою навчання, або з абхазькою.

Приблизно так само повелася російська окупаційна влада в Криму щодо не лише кримськотатарської, але й української

мов. І абсолютно очевидна паралель – громадянство. У Грузії однією з найбільших і таких, що межують із Гальським районом Абхазії, є провінція, населена мегрелами, Самегрело. До окупації мегрели в Галі, Ткварчелі, Очамчирі і Самегрело жили на одній території, де й досі багато родичів.

Абхазія визнає подвійне громадянство – абхазьке і російське (з паспортами Росії понад 90 відсотків населення), але категорично не сприймає грузинське. Скільки абхазьких мегрелів мають грузинські паспорти, невідомо. На території Абхазії вони все одно незаконні, понад те, говорити про них уголос небезпечно.

Із 2004 року маріонеткова влада почала паспортизацію населення. Кожен мешканець Абхазії міг заплатити 280 російських рублів і отримати 26-сторінковий, віддрукований у Туреччині, паспорт, щоправда, крім Росії, ніде не визнаний. Абхазький закордонний паспорт почали видавати в 2010 році, його визнають тільки в Росії, Венесуелі, Нікарагуа і Науру.

Оскільки "незалежність" в Абхазії вийшла куцою, то і громадянство – лише формальність. Справжня серйозна проблема не в наявності паспорта, а в його непотрібності. Жителі здебільшого не можуть отримати візи для поїздок у європейські або інші країни, у візах відмовляють і за російським паспортом, оскільки він виданий на окупованій території.

Між окупованою Абхазією та Грузією офіційних контактів нема, крім нечастих раундів, що по кілька разів на рік проводять на перемовинах у Женеві. Однак населення спілкується. Родичі відвідують один одного, люди одружуються, виходять заміж, приїжджають на похорони і хрестини.

Більшість продуктів до Абхазії завозять з "материкової" Грузії, незважаючи на те, що на розфасованих продуктах грузинські написи. Офіційних торговельних відносин нема, але за хабар прикордонники пропускають будь-які товари. У Тбілісі та в інших містах лікуються етнічні абхази, причому безкоштовно. Два роки тому в грузинські університети вступили близько 200 абітурієнтів з Абхазії.

Розірвати стосунки абхазів і грузинів, що жили століттями разом, складно, але російська влада старається, підтримуючи націоналізм сухумських маріонеток. Кремлівські політологи періодично публікують статті, в яких переконують мегрелів у тому, що вони зовсім не грузини і мають права на автономію.

Цілі цих умовиводів очевидні – створити ще один сепаратистський рух і розколоти грузинське суспільство. Навряд чи для порятунку Абхазії, яку і без того роздирають внутрішні економічні та міжкланові суперечності, а швидше для розколу давно ненависної Грузії. До того ж, прибічників мегрельського сепаратизму так мізерно мало, що це проблема радше російської пропаганди, ніж населення.

Нинішня ситуація в Абхазії – не майдан, це переворот. Це боротьба внутрішніх кланів, одна частина яких бачить майбутнє території незалежним і національним, інша хоче ближчих стосунків з Росією, але без грузинів-мегрелів. Саме ці люди ініціювали у травні минулого року створення комісії "з перевірки законності видачі паспортів" етнічним грузинам. У вересні 2013 року комісія виявила, що в трьох районах, де проживають грузини-мегрели, "виписано, але не видано 653 паспорти громадянина Республіки Абхазія; прийнято і взято до розгляду 1558 заяв на видачу паспорта громадянина Республіки Абхазія".

Часто абхазькі політики не приховують своєї ненависті до грузинів, вимагаючи їх депортувати й "очистити Абхазію". Рауль Хаджимба, який нещодавно підняв повстання, належить до їх числа. Професійний чекіст, у 1986 році закінчив Вищу школу КДБ у Мінську, був керівником служби розвідки і контррозвідки під час війни 1992–1993 років, міністром оборони (2002–2003) і прем'єр-міністром (2003–2005). На виборах президента в 2011 році набрав близько 20 відсотків голосів, програвши Алєксандрові Анквабу з відривом у 40 відсотків. Він більш наближений до Кремля, ніж юрист Анкваб, але три роки тому так і не зміг переконати більшість населення голосувати за нього.

Над абхазькою внутрішньою політикою тяжіє дивна ситуація, коли територія визнана тільки окупантом і трьома диктаторськими країнами, економіка залежить від туризму, що занепадає останні 20 років, а бюджет – від російських надходжень. Моральною катастрофою можна назвати зникнення абхазької мови, використовуваної тільки в кількох передачах абхазьких телеканалів і на ритуальних язичницьких зібраннях на галявині Лихнашта.

Згідно з Конституцією Абхазії, державною мовою, крім абхазької, є і російська, яка насправді придушила мову борців за "визволення й незалежність". Абхазія стала таким самим росій-

ським регіоном, одним із небагатьох, де занепадає національна культура.

Чи збіглися заворушення в Сухумі з подіями в Україні? Мої друзі, біженці з Абхазії, не бачать прямого зв'язку, кажуть, що в Абхазії накопичилося багато внутрішніх проблем. Неприємність лише в однієї людини – Путіна, що намагається видертися з української пастки, потрапляючи в абхазьку западню, з якої буде непросто вибратися. Чи захочуть бунтівники проводити референдум за прикладом Криму, Донбасу і Луганської області? Кажуть, що ні. Або повстання – лише боротьба за владу і нову внутрішню політику? Остання заява Алєксандра Анкваба про те, що "громадяни хочуть, щоб Абхазія була незалежною країною", підтверджує непряму здогадку – чекіст Хаджимба щось задумав.

Очевидним є одне – абхазька криза стає частиною тривалого процесу розпаду пострадянської імперії. Абхазія зі свого становища не зможе вийти, не врегулювавши відносини з Грузією. Росія після української кризи вже не зможе бути "жалісливим сусідом", що підгодовує окуповані ним же території.

"ПОТІШНІ" ВІЙСЬКА ПУТІНА

У 1684 році в підмосковному селі Преображенське за наказом 12-річного царевича було зведено "потішне" містечко "Прєсбург", над облаштуванням якого трудився і сам Пьотр. "Потішні" війська штурмували цю фортецю і маневрували на два боки. Першим солдатом "потішних" військ був конюх Бухвостов. А потім що далі, то гірше. Було створено два полки. Ігри у війну для царевича закінчилися в 1694 році. Ігри Путіна продовжуються і в зрілому віці. Тільки його війна – брехлива і підла, вона – інформаційна.

Мені сподобалася аналогія з "потішними" військами першого російського диктатора ще й тому, що назва містечка "Прєсбург" найвлучніша для ілюстрації того, що витворяє зараз російська пропаганда. У цьому, вже придуманому Путіним, містечку живуть журналісти ІТАР-ТАРС, РІА "Новости", всіх російських каналів, блогери – завсідники форумів та інші бойовики російської пропаганди.

"Потішні" війська Путіна займаються не зовсім потішними іграми. Вони насправді воюють, завдаючи збитків значніших, ніж наліт штурмовиків чи залпи артилерії. "Потішні" вони тому, що суперечать власній Конституції і чинному законодавству. Потішні журналісти висвітлюють інформацію, яка живе кілька годин, щонайбільше – два-три дні. Задля потіхи російська пропаганда обманює свій народ, який, у принципі, і сам обманюватися радий.

Сучасні "потішні" війська придумані Путіним ще в серпні 1999 року, відразу ж після його призначення прем'єр-міністром Росії, коли він задумав реванш в Ічкерії. Для реваншу потрібні привід, мета і з'ясування, хто вороги. З метою все зрозуміло – "Росія мусить встати з колін". З ворогами також просто – чеченці, частина непокірних дагестанців, інші "особи кавказької національності". Привід активно шукали.

Після першої чеченської війни, що безславно закінчилася Хасав'юртівськими угодами, російські генерали зненавиділи свого колегу – генерала Лєбєдя. Але для здійснення реваншу їм потрібна була своя людина, ним і став Путін. Через три роки після поразки генерали зрозуміли, що, крім кавказців, у них є ще один страшний ворог – журналісти. Під час першої війни і стара команда НТВ, і навіть канал "Россия" працювали за стандартами журналістики – репортери працювали по обидва боки конфлікту, показували війну, якою вона є. Якщо російська авіація бомбила Самашки, то показували результати – зруйновані будинки, убитих мирних жителів. Загалом, шкодили "відновленню конституційного ладу".

Ще будучи прем'єром, почавши операцію в Дагестані, Путін увів обмеження для роботи журналістів, а з початку 2000 року, вже як президент, за журналістів узявся всерйоз. До Ічкерії неможливо було потрапити без акредитації. Відразу кілька державних структур зайнялися поширенням офіційного погляду на другу чеченську війну. Журналістів, які самовільно проникали на Північний Кавказ, відловлювали. Якщо це були чужоземці, їх залякували анулюванням віз і позбавленням акредитації МЗС, без якої в Росії працювати заборонено. Російських журналістів залякували звільненням і "ускладненням життя".

Незважаючи на протести міжнародних організацій, інформаційне поле в Ічкерії було зачищено. Російські журналісти намагалися протестувати, але якось мляво і без ентузіазму, мабуть, розуміючи, що до влади прийшла "жорстка рука". Все частіше Путін разом зі словами про свободу слова почав вживати вирази – "інформаційна війна", "інформаційна зброя". У вересні 2000 року відродження традицій радянської пропаганди було оформлено у вигляді Доктрини інформаційної безпеки – документа, що став програмним для російських чиновників. У Доктрині прямо мовиться, що державні ЗМІ отримують перевагу,

а журналісти повинні стати "державниками", тобто брехати так, як це потрібно державі.

Перші плоди нової інформаційної політики Путін почав збирати ще у вересні 1999 року, після вибухів будинків у Москві. Потім була операція НАТО в Югославії, яку висвітлювали в Росії виключно з позиції Кремля. Потім катастрофа атомного підводного човна "Курск". Далі "терористи", які раптом пожвавішали, – вбивство в театральному центрі на Дубровці, Бесланська трагедія. Тепер російські глядачі не сумнівалися, хто все це вчинив і що російська влада нещасна, а також що вона у смертельній небезпеці в оточенні ворогів.

"Потішне" військо Путіна на той час уже складалося з полків і батальйонів. За рівнем пропаганди нова команда НТВ стала головним пропагандистом, решта каналів і так були державними. Військо постійно й стрімко розширювалося – до пропаганди долучалися нові рóти і взводи. Авангард друкованої преси – "Комсомольская правда", "Известия" і колишні незалежні газети, що примкнули до них. З радіостанціями також усе було гаразд – тільки "Эхо Москвы" дозволяла собі інколи ставати на бік ворога. Але це було не страшно – із двома мільйонами слухачів змінити загальні настрої населення на відродження імперських амбіцій перша незалежна радіостанція не могла. Для Путіна було важливо мати "кватирку", щоб показувати на Заході, що *"свобода слова"* в Росії є.

До приходу Путіна у владу інтернет в Росії набуває все більшої популярності. Його, звичайно, теж не залишили поза увагою. Під керівництвом Ґлєба Павловского створюються сайти, що пропагують владу. На форумах інформаційних сайтів з'являються перші "боти" – коментатори, які лають все, що суперечить офіційному погляду, і, навпаки, вихваляють Путіна і його "мудре керівництво", яке врятувало Росію. Після телебачення і радіо Кремль почав наполегливо захоплювати інтернет. З появою закону про екстремізм авторів незалежних газет і веб-сайтів, які ще залишилися, почали притягувати до кримінальної відповідальності. Кількість кримінальних справ проти журналістів і блогерів зросла до 60–70 на рік. Так у "потішного" інформаційного війська Путіна з'явився свій СМЕРШ, що нещадно переслідує всіх, хто сміливо, а то й ненароком не погоджується з державною думкою.

Вважаючи, що Ічкерію вдалося приборкати, Путін почав процес "возвращєнія зємєль русскіх". Десь за допомогою російської дипломатії – тобто погрозами, десь – військами. Грузію в 2008 році вирішили вгамувати війною, справжньою, з літаками, танками і ракетами. Тепер "потішні" інформаційні війська Путіна стали в пригоді для виконання нових бойових завдань. За кілька днів до початку війни в Цхінвалі раптом виявилося понад 50 російських журналістів, що готують репортажі про "грузинських фашистів", про нещасних "південноосетинців". Як тільки почалася війна, все "потішне" військо вмить повідомило про "три тисячі мешканців Цхінвалі, які мирно спали".

Російсько-грузинська інформаційна війна була першою серйозною спробою використати "потішне" військо для боїв за межами Росії. У перших лавах ішли телеканали, за ними радіостанції й газети, замикали ар'єргард інтернет-бійці. Андрєй Нєкрасов та Ольґа Конская, а згодом і Юрій Хащєватскій створили два чудові фільми – "Уроки русского" і "Лоботомия", що розповідають, як Кремль використовував силу пропаганди. Брехали безбожно, використовували чужі кадри, вигадували брехливі коментарі, відчайдушно виправдовуючи російську агресію.

Через рік-два після війни я зустрічав росіян, які приїхали до Грузії. Вони постійно озиралися і перепитували – чи "можна говорити російською", чи "часто перевіряють на вулиці паспорти". Через кілька днів вони від'їжджали, проклинаючи російську пропаганду і журналістів, від яких вони чули всілякі нісенітниці. "Потішне" військо Путіна не стільки перемагає, скільки калічить людей. Інформаційну війну в Грузії Путін програв, але встиг обдурити багато людей. До війни в Україні він підійшов уже ґрунтовно.

Ще три роки тому, вочевидь, після невдачі в Грузії, російські політтехнологи почали всерйоз говорити про інформаційну армію. Радили створювати спеціальні програми навчання, координації й мобілізації. Ідеологія програм полягала в заголовках – "Росії потрібні інформаційні війська, які донесуть до всього світу наші цінності й ідеологію". Звісно, ініціатори наводили досвід інформаційних воєн в інших регіонах світу, але не уточнювали їхніх методів і цілей, розуміючи під висвітленням подій не оперативність інформації, а брехню.

Після Грузії в Путіна була і залишається головна проблема – світові ЗМІ, які можуть вплинути на політику західних країн. Західні журналісти воліють не зв'язуватися з будь-якою владою і не ведуться на брехню. Російські політтехнологи цього не враховують, вважаючи, що всіх можна обдурити і купити. Когось справді купують, хтось близький ідеологічно, але загалом іншоземна журналістика кардинально відрізняється від тієї, якої навчають у пострадянських університетах. Тому образа Путіна зрозуміла, але безглузда, йому залишається, як і раніше, вдовольнятися власним "потішним" військом.

До захоплення України "потішне" військо Путіна підготувалося ґрунтовно. Телеканали розподілили ролі й завдання: Russia Today і LifeNews працювали на передовій – у загонах сепаратистів; їм допомагало агентство ANNA, що має вельми сумнівну для журналістики історію. Це агентство було зареєстроване в Абхазії (!), його репортери активно беруть участь у висвітленні війни в Сирії на боці урядових військ. Найімовірніше, це агентство виконує делікатні завдання, пов'язані з російськими спецслужбами.

Тилові завдання в сепаратистських регіонах України виконували інші російські телеканали. В самій Україні була і залишається значна кількість видань, веб-сайтів і телеканалів, що належали членам Партії регіонів. Вони – інформаційна підтримка, вже для населення України.

Особливу роль в інформаційній війні в Україні відіграють російські блогосфера і численні веб-сайти, створені спеціально для висвітлення дій сепаратистів. У Підмосков'ї було створено координаційний центр, що отримав величезне фінансування з російського бюджету. Мета центру – проведення інформаційних операцій – вкидання дезінформації, створення фальшивих "новин", виготовлення "картинок". Уся ця продукція розповсюджується у блогосфері і в соціальних мережах, вона має викликати ненависть до українців та повагу до сепаратистів.

"Картинки", зазвичай, поцуплені, зляпані з фотографій різних подій і не мають жодного стосунку до України. До прикладу, фотографію біженців із Косово видають за фотографію біженців із Донбасу, вбиту жінку у Венесуелі – за загиблу під час бомбардувань "київської хунти" у Слов'янську.

"Потішні" війська Путіна збільшуються за рахунок ідеологічно вивірених добровольців, тієї величезної російської маси

"патріотів", які бачать Росію імперським центром, переконуючи себе в тому, що "Крим – наш". Дезінформацію і "картинки" спростовують, з'являються нові, "кровожерливіші". Потік брехні ллється з російського інтернету, керований і спрямований кремлівськими політтехнологами. Вони, як і раніше, вважають, що найліпшою їхньою зброєю є брехня. "Потішні" війська Путіна продовжують видавати бажане за реальність.

Путін почав убивати російську журналістику 15 років тому, планомірно і з великим задоволенням. Вихованець системи КДБ, він не розуміє ні цінностей демократії, ні необхідності головного демократичного інституту – свободи слова. Як не розуміє і різноманіття політичних партій та думок. Він створив потішний уряд, потішну Державну Думу, він загнав російську журналістику в пропагандистське стійло, туди, де вона була за радянських часів. Так йому спокійно, він гадає, що все контролює, не розуміючи, що світ змінився, інформаційні потоки різноманітні й на кожне "потішне" інформаційне військо знайдеться сміливий інформаційний спецназ.

УСЯ ПУТІНСЬКА ГІБРИДНА РАТЬ

Час спливає – і все стає зрозуміло. Або майже все. Те, що фахівці в НАТО називають "гібридною" війною, насправді давні російські традиції, що їх Кремль використовує принаймні з початку 1990-х років. Із листопада 2013 я спостерігаю за ситуацією в Україні. Я бачу, практично в деталях, повторення тих подій, що вже сталися в Таджикистані, а ще раніше – в Абхазії, Придністров'ї, Південній Осетії, Карабаху й Ічкерії. Зокрема і під час серпневої війни 2008 року в Грузії.

Якщо під "гібридністю" розуміється участь різних сил – націоналістичних і фашистських угруповань, політичних партій та криміналу, журналістів і телевізійної пропаганди, то все це вже було. Нічого нового в Україні не відбувається, лише масштаб набагато більший.

І справа навіть не в Путіні особисто. В Росії є доволі багато людей із колишніх КДБ, Генерального штабу, включаючи ГРУ, теоретиків відновлення самодержавства і великодержавності, які впродовж усього часу намагаються відновити подобу СРСР. Ніхто і ніколи цього не приховував. Навпаки, багато писали, розмірковували і, нарешті, приступили до здійснення повномасштабного "возвращєнія зємєль русскіх". Зрозуміло, що попередні війни на пострадянському просторі були лише "пристрілкою". Тепер під керівництвом Путіна вся ця зграя пішла ва-банк.

Узяти, до прикладу, Таджикистан. Починаючи з 1990 року, в цій найбіднішій радянській республіці почали з'являтися паростки демократичної опозиції. У лютому того самого року радянське керівництво перелякалося і розстріляло першу акцію, на якій таджики вимагали відставки керівництва корумпованої республіки. Міська інтелігенція й літні люди з кишлаків виходили на майдан перед ЦК із портретами Ґорбачова та вимагали ліпшого життя. КДБ вигадав історію про "вірменські погроми" і ввів війська. Близько 30 осіб було вбито, кілька сотень поранено.

Таджики вирішили не здаватися й у вересні 1991 року знову вийшли на майдан. Переляканий Ґорбачов направив у Душанбе парламентерів – Анатолія Собчака, Євґенія Вєліхова і Алєксандра Янова. В почті Собчака була непоказна людина на прізвище Путін. Таджиків знов обдурили – провели президентські вибори, на яких переміг колишній секретар ЦК Рахмон Набієв. Після виборів я бачив, як із душанбинського аеропорту вилітала до Москви група радянських генералів із фізіономіями, лискучими від масного плову і випитого алкоголю. Слідом за ними вносили величезні коробки з подарунками.

Через півроку в Душанбе знову виросло наметове містечко, а з травня 1992 року почалася війна. До 1997 року, коли вона закінчилася, в Таджикистані поховали понад 150 тисяч осіб, понад мільйон стали біженцями, кількість покалічених і осиротілих дітей обчислюється сотнями тисяч. Таджикистан досі не може оговтатися після всіх руйнувань і горя. І Росія в тій війні, що її донині називають громадянською, взяла найактивнішу участь.

Почалася "гібридна війна". Кремль вирішив відновити свій вплив у Таджикистані, але розумів, що пряме військове втручання матиме страшні наслідки. Минуло лише два роки після виведення радянської армії з Афганістану. Вплутуватися в нову війну було небезпечно. Потрібна була імітація громадянської війни. По-перше, Таджикистан в той час навіть не мав свого Міністерства оборони, а вся боєздатна зброя була в 201-й російській дивізії. Російські офіцери продавали зброю обом сторонам. По-друге, потрібний був лідер, який протистоїть опозиції. Його знайшли – це був Санґак Сафаров. Відсидів шість термінів – усього 23 роки ув'язнення, в кримінальній ієрархії був унизу – "бакланом". Цього виявилося досить, щоб до нього

долучилися інші авторитети, а також радянська номенклатура. Було створено Народний фронт, що отримав від 201-ї дивізії бронетехніку, автоматичну зброю і гранатомети. На багатьох танках і БТРах Народного фронту майорів червоний радянський прапор. Були і нарукавні пов'язки – білі стрічки, щоб відрізняти народофронтівців від опозиції.

Після звільнення Народним фронтом територій, де було населення, що підтримувало опозицію, за справу брався спецназ російського ГРУ, карателі, які зачищали околиці. Їх підтримували російські гелікоптери й літаки. Вбивали нещадно, річками і каналами пливли трупи, люди втікали до сусіднього Афганістану, де були створені величезні табори біженців. У містах Таджикистану тривав терор – убивали за акцент, за памірську вимову, за родичів, які співчували опозиції.

На початку 1990-х років інтернет ще не міг впливати на формування громадської думки, але російські ТБ і преса вже охрестили таджицьку опозицію "демоісламістами" й усіляко лякали населення тим, що в Таджикистані може з'явитися ісламська держава. Як зараз лякають тим, що в Україні буде "бандерівська" держава. Звісно, ні слова не мовилося про причини конфлікту і лідерів Народного фронту. Санґака Сафарова хоча й називали колишніми зеком, але російські журналісти приписували йому схвальні епітети – "добрий", "справедливий". Цей низькорослий чоловік із сивою бородою, який носив тільник і ондатрову шапку, любив повторювати: "Знищимо антирадянську сволоту в Таджикистані й дістанемося до Росії".

Уже досить аналогій? Одне з найтрагічніших порівнянь – за п'ять років у Таджикистані загинули 73 журналісти. Так само, як зараз в Україні, в Таджикистані вбивали незалежних журналістів, які заважали Народному фронту. Замість них приїжджали російські пропагандисти і розповідали страшні історії про "ісламістів", називаючи їх "фашистами". І підсумок схожий, якщо порівнювати із Кримом: Таджикистан зараз надійний російський партнер, із рівнем життя, який щороку падає. Отримавши новий протекторат, Кремль зазвичай забуває про "звільнене" населення. Як, утім, і про російське населення, що його захищав Кремль, але яке скоротилося в 10–12 разів.

Гібридні війни – не новинка в російській імперській політиці, вони мають традиції та чималий досвід. Безумовно, вони вдосконалюються – у пропаганді велику роль відіграє інтернет,

сучаснішою стає зброя. Решта, як і раніше, – ті ж карні злочинці, ті ж борці за відновлення "великодержавності", ті ж обіцянки ліпшого життя. І той самий підсумок – убогість і цілковита відсутність перспектив.

На іншій території, приблизно в той самий час, Росія вела ще одну гібридну війну – в Абхазії. Ті самі карні злочинці й ті ж борці "за справедливість", російські літаки і танки. Та сама пропаганда, яка пояснює російському населенню, що Кремль рятує абхазів від "грузинських фашистів". Усе те саме було і в Придністров'ї, а в серпні 2008 року – в Південній Осетії. Імперський маховик із розміреною періодичністю підминав під себе усе більші території, залишаючи руїни й тіла загиблих людей.

Але гібридна війна в Україні має свої особливості. Насамперед, це пов'язано з культурною і ментальною близькістю, частково з мовною. Це означає, що російська пропаганда дієвіша, ніж у Таджикистані або Абхазії початку 1990-х. По-друге, втрата України сприймається Кремлем як загибель ідеї відновлення імперії. Нарешті, європейська інтеграція і зближення України із Заходом небезпечні для Кремля втратою міфічного іміджу наддержави, необхідного для шантажу пострадянських країн. А далі – втрата ринку для російських газу і нафти й можлива ізоляція, поки в Кремлі не з'явиться більш притомний президент.

У російської гібридної війни в Україні є ще одна особливість – це активна участь росіян у військових діях і пропагандистській війні. Ідеологами виступають навіть ті росіяни, які ще півроку тому позиціювали себе як опозиція до Путіна. І в Криму в березні, і зараз на Донбасі можна побачити в лавах "ополченців" тих, хто влаштовував "русскіє марші", хто ловив і бив "понаєхавших". Незвично бачити в лавах нових путінців і ліворадикальну опозицію, особливо лімоновців та "Другую Россию". *Ще недавно вони штурмували в Москві державні установи,* тепер штурмують міста на Сході України. У Москві вони були проти Путіна, в Україні – підтримують плани Путіна.

Згадайте слова Анатолія Чубайса про "ліберальну імперію". Тоді його засміяли, а зараз стало очевидним, що в Росії людей без імперських ідей у голові – одиниці. Весь спектр російського політичного божевілля – від праворадикалів до анархістів та ліваків – підтримує Путіна, готовий йому сприяти і вже допомагає. З одного боку, Путін зачищає лави своїх недоброзичлив-

ців, а точніше, суперників. З другого – гартує лави тих імперців, які будуть воювати за ідею і за самого Путіна де завгодно.

Не думаю, що Путіна варто називати досвідченим політиком, об'єднувачем різних сил в один кулак, "сильну руку". Пострадянська політика настільки слабка й наївна, нерозумна і посередня, що всі політичні думки крутяться навколо все тієї ж путінської ідеї "русского міра", без усяких потуг на лібертаріанство або вибір демократичних систем. У відносному політичному спокої росіяни жили лише 10 років, за Єльцина. Але, на жаль, за цей час не встигло вирости нове покоління. Всі політичні невдачі Єльцина і ностальгія за СРСР допомогли Путіну об'єднати навколо себе залишки пострадянських диктаторських режимів, навіть не пропонуючи жодної економічної та політичної програми. Є тільки мета – відновити імперію. Є і засоби – кого шантажем, кого залякуванням, кого окупацією.

ЕФЕКТ БУМЕРАНГА

У московському бюро Радіо Свобода на стінах висять роботи карикатуриста Бориса Єфімова. У 2001 році, через 10 років після розпаду СРСР, художник передав радіостанції частину своїх робіт, виконаних у 1960–1980-х роках. У малюнках – ставлення радянської пропаганди до "голосів" двох радіостанцій – Радіо Свобода і Голос Америки, що їх влада хоча й глушила, але страшенно ненавиділа. На карикатурах працівників радіостанцій змальовували качками, а назви американських газет російською спотворювали згідно з традиціями радянського гумору – "Врали трибюн", "Брехли ньюс" і "Мейли емеля". Чиновники відділу пропаганди ЦК КПРС не шкодували сил і грошей, аби викликати в населення почуття відрази й огиди. Щоправда, всього лише на кілька десятків років.

Як жанр образотворчого мистецтва політична карикатура з'явилася у Європі ще у XVIII столітті, її активно використовували в Росії у XIX столітті й особливо на початку XX століття – у період Російсько-японської та Першої світової воєн. Проте розквіт карикатурної пропаганди у величезних масштабах – уже в газетах, листівках і плакатах радянських часів. Образотворчою пропагандою займалися відомі художники, чимало з них створювали об'єднання – "Окна РОСТА", "Окна ОСВАГа". Для переконливішого сприймання пропагандистської сатири до художників долучалися відомі поети – Владімір Маяковскій, Самуіл Маршак, Василій Лєбєдєв-Кумач, Дєм'ян Бєдний.

У Радянському Союзі створювався "інститут ненависті". Спочатку карикатури, потім анімаційні фільми, потім документальні й художні стрічки. Коли з'явилося телебачення, то пропаганди ненависті навчалися вже мільйони радянських людей. Телебачення виявилося найефективнішим інструментом, що заміняло плакати і листівки, залишивши за газетами право друкувати карикатури. На Центральному телебаченні СРСР пропаганда була постійною – від ранкових новин до обов'язкової для всіх каналів програми "Время", що її злі язики називали п'ятихвилинкою ненависті. Шедевром була щотижнева програма "Международная панорама", що пояснювала радянським людям, як погано живеться за капіталізму й наскільки щасливо – за соціалізму.

Радянська політична карикатура була важливою частиною діяльності відділу пропаганди ЦК КПРС. Художники отримували завдання, потім – ордени і премії та жили заможним радянським життям пропагандиста, від таланту якого, як гадали комуністи, залежало сприйняття світу доярками, інженерами і вчителями. Вони все одно не могли їздити за кордон і тому світ знали тільки з "Международной панорамы" та карикатур. Періодично траплялися казуси, що залежали від того, з ким сварилося радянське керівництво, а потім мирилося. Сталін дружив із Мао Дзедуном, і на плакатах китайський вождь виглядав щасливим та радісним. Мао Дзедун посварився із Хрущовим – і в бій вступили карикатуристи. Так було і з Йосипом Броз Тіто, і з іншими політиками.

КДБ ретельно стежив за будь-якими спробами населення використовувати жанр політичної сатири проти радянського керівництва. Чекісти контролювали друкарні, різографи, ротатори, мімеографи, гектографи, а коли з'явилися перші копіювальні апарати "Хегох" і принтери для комп'ютерів, то і їх. Навіть звичайні друкарські машинки були на обліку КДБ. Радянська влада боролася із самвидавом, що здебільшого до сатири не мав стосунку, але там була написана правда. У населення залишався тільки один жанр усної сатири – анекдоти і частівки. Але арештовували й ув'язнювали за них також.

У сучасній Росії політична пропаганда знову стала ефективною зброєю. Путін практично позбавився незалежного телебачення, і всі канали почали не лише хвалити його, а й, як за радянських часів, несамовито лаяти супротивників. Позбавлятися

колишніх критиків довелося старими чекістськими способами: телепрограму "Куклы" було закрито після наклепницького листа викладачів Санкт-Пєтєрбурзького університету, а потім розігнали і сам канал. Закрилися кілька популярних газет і журналів, а колишні незалежні – "Известия" та "Комсомольская правда" – за суттю і змістом повернулися в радянські часи.

В інформаційний простір Росії повернулися "підкидні листи", а як анонімки почали використовувати змонтовані відеокадри чи фотографії. І це теж заслуга Путіна. У березні 1999 року, коли Путін обіймав пост директора ФСБ, канал "Россия" показав зняте прихованою камерою відео, в якому людина, схожа на генерального прокурора Росії Юрія Скуратова, забавлялася з двома повіями. За твердженням Путіна, який займався розслідуванням цієї справи, запис визнавався "заздалегідь достовірним". Хоча юридичного підтвердження достовірності відео отримано не було.

Уже коли Путін став президентом, традиція прослуховувань, підглядання і маніпуляцій інформацією почала набувати масштабів, що їх можна порівняти хіба що з діяльністю радянського агентства ТАРС. Саме так у Кремлі вбачали боротьбу з опонентами, водночас закриваючи їм доступ до ЗМІ для спростувань і доказів. І цю ситуацію важко назвати просто відсутністю свободи слова і засиллям пропаганди, це справжній інформаційний терор.

У закритому радянському суспільстві так боролися з небажаною інтелігенцією – проводили збори і мітинги, таврували ганьбою і вимагали "притягти до відповідальності". І "ворогів радянської влади" притягували, судили та розстрілювали. Але СРСР тоді жив за "залізною завісою", населення нічого не знало про те, що відбувається за межами прикордонного колючого дроту. Страх, що наступним, кого покарають, будеш ти, об'єднував народ навколо партії й уряду.

Дивно, але Путін почав відновлювати традиції радянського інформаційного тероризму, вважаючи, що зможе знову повернути у суспільство страх. Здебільшого йому це вдалося – пропаганда змогла переконати населення в існуванні ворогів. У Росію повернулися анонімки, колективні листи і репресивні закони. Громадська думка настільки довіряє Путіну, що телебачення і газети почали активну дискредитацію "ворогів народу". Телебачення показує незаконно записані сцени особистого життя,

на вулицях висять білборди з портретами "ворогів народу", в поштові скриньки розносять листівки з "фактами" з життя небажаних Путіну політиків чи громадських діячів.

Потужність російської пропаганди використовується не лише всередині Росії, а й на пострадянському просторі, де люди здебільшого або говорять російською, або розуміють її. Методи і цілі ті самі – дискредитація. Часто з російського телебачення можна зрозуміти, на кого найближчим часом впаде гнів Путіна. Кілька переворотів у Киргизстані супроводжувалися інформаційними маніпуляціями, згодом, як тільки у програмі "Время" або в новинах НТВ починали лаяти чергового президента, було зрозуміло – невдовзі новий переворот. Остракізмові періодично піддають і друзів, задля профілактики. Щось не те сказав Лукашенко – і нудний голос коментатора НТВ чи РТР уже роз'яснював телеглядачам, наскільки "бацька" залежить від Росії. Просто ставили на місце.

Справжня інформаційна бійня починалася тоді, коли Путін уже не бачив іншого шляху, а шантаж і погрози вже не діяли. Як у випадку із Саакашвілі. Випускові редактори старалися в кожен випуск новин вставляти словосполучення "грузинський фашизм", і його періодичність, супроводжувана ретельно продуманим відеорядом, досягала ефекту дуже швидко. Соціологи починають фіксувати зміни у громадській думці, стверджуючи, що росіяни раптом за кілька тижнів почали вважати Грузію ворогом номер 2, після США.

Справжнім подарунком для російської пропаганди стали кадри, на яких Саакашвілі нервово покусує краватку. Встановлена в його кабінеті камера у дні війни в серпні 2008 року постійно передавала сигнал на супутник, але як ці кадри потрапили в ефір – велика загадка російських спецслужб. "Жрущий галстук Саакашвили" став героєм російського телебачення на кілька років. Ніхто не намагався розглядати краватку – наскільки вона був "з'їдена", чи ковтав шматки краватки Саакашвілі, але російська пропаганда досягла феноменального успіху. Такої уваги не приділяли нікому.

Тоді, в 2008 році, російська армія не досягла очікуваного успіху, не змогла захопити всю Грузію. Як і зараз в Україні, де "доблесні визволителі світу від фашизму" застрягли на невеликій території між Донецькою й Луганською областями. Як шість років тому про Грузію, так зараз росіяни побачили

про Україну й українських політиків усе в усій красі – вони були "бандерівцями", "фашистами" і прихильниками напівміфічного "Правого сектору". Телебачення з наполегливістю штурмової авіації щодня скидає на глядачів чергову порцію дезінформації, демонструючи монтаж із кадрів, знятих не в Україні і навіть не цьогоріч.

Дивно, але здається, що російські пропагандисти вже не переймаються ні якістю інформації, ні відповідальністю – ефір заполонили всім, чим тільки можна опаскудити, оббрехати і дискредитувати нову українську владу. Російське телебачення стало еталоном хамства, а російські журналісти – найоплачуванішими у світі брехунами.

І раптом несподівано серед цього мороку брехні пробився голос невідомого футбольного вболівальника – чи то харківського, чи то дніпропетровського. Як у казці Ганса Крістіана Андерсена "Нове вбрання короля", з натовпу пролунало про голого короля. *"Королю раптом стало ніяково. Йому і самому здавалося, що народ каже правду, але він подумав: «Все ж таки я мушу витримати цю всю процесію». І він продовжував виступати ще величніше, а камергери йшли і несли шлейф, якого насправді зовсім не було".*

Казкарі, як відомо, завжди натякали слухачам на те, про що боязко було говорити. Але раптом з'являється герой – і все стає на свої місця. Треба тільки наважитися і крикнути. Напевно, багато людей, особливо там, куди ступав чобіт російського солдата, вигадували Путіну різні епітети, зокрема й нецензурні. Знайшлося тільки одне слово, що його сприйняли всі...

Боротися з російською пропагандою контрзаходами майже неможливо. Путін вкладає в гігантський механізм одурманення величезні гроші, вважаючи, що обдурені будуть такими завжди. Але в пропаганди є одна вада – вона не живе довго. Когось убиває, когось позбавляє глузду, але найздоровіша частина стає вільною. Треба лише комусь крикнути, розбудити сонну масу загіпнотизованих брехнею.

Так давнє необразливе монгольське слово, що означає статеву відмінність, спершу перетворилося на російський матюк, а нині у гасло боротьби з російським диктатором. За що Путін боровся – на те й напоровся. І вже шириться світом український новотвір...

ПОХОРОНИ ТЕЛЕГЛЯДАЧІВ

У Липецькій області поховали 22-річного хлопчину, Діму Корольова. Загинув у Донецьку. Воював на боці сепаратистів. Мама Ольґа Корольова розповіла, чому її син потрапив в Україну. Як виявилося, він знайшов свою смерть в інтернеті, лаючись із прибічниками незалежності України, переписуючись із тими, хто шукав добровольців: *"Крим, Південно-Східна Україна – це все наші, споконвічно російські землі, – писав їм Діма, – які були «віддані» свого часу Україні, що Україна – це штучно створена держава і що «бандерівці» повинні припинити гоніння на російськомовне населення південно-східних регіонів України,* – згадує Ольґа. – *На що ті відповідали приблизно в такому дусі: «Замовкни, москалю, це ви винні у всіх наших бідах!»"*

Потім Ольґа Корольова розповіла кореспондентові "Комсомольской правды", що *"Діма не міг залишатися байдужим до того, що творилося в Україні. Як тільки в листопаді минулого року почалася вся ця «заварушка» на Майдані, він намагався не пропускати жодної передачі, в якій висвітлювали події в Києві та інших українських містах. Він говорив, що якщо зараз не зупинити цих «бандерівців», які влаштували різанину в себе в країні, то вони доберуться і до Росії й убиватимуть наших людей"*.

На початку червня 2014 року в Липецькій області поховали чотирьох, в Ічкерії трьох, чотирьох в Інгушетії, кількох у Москві й Підмосков'ї, одного в Іваново. Судячи з уривчастих біографічних даних, це були

люди різні за фахом, з різним досвідом, зокрема й військовою підготовкою. Більшість – цивільні люди без бойового досвіду. Деякі зовсім хлопчиська, як 22-річний Діма Корольов.

Зі всіх воєн за участю Росії на пострадянському просторі війна з Україною – найбільш "народна". Практично у всіх конфліктах, починаючи з 1992 року, брали участь так звані ополченці й добровольці – у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, Карабаху, Ічкерії і тепер в Україні. Не завжди конфлікти були виключно армійські, за участю професійної армії, але часто разом із військовими брали участь і найманці. На початку 1990-х років до Абхазії з'їжджалися воювати переважно жителі північнокавказьких республік, деякі з інших російських регіонів. На боці сепаратистів були казаки, кабардинці й балкарці, черкеси і карачаївці, осетини й інгуші. На боці грузинських підрозділів – українці. Перші місяці війни у Карабаху по обидва боки також воювали найманці. З азербайджанського летовища прилітав штурмовик з українським пілотом, у Карабаху літак збивала зенітна зброя, керована російським військовим.

Після розпаду СРСР для багатьох добровольців була одна мотивація – захистити близькі по духу і за походженням споріднені народи. Для адигів, кабардинців, черкесів і шапсугів такими є абхази. Однак в Абхазію поїхали і казаки, і чеченці, й інгуші. Через двадцять з гаком років багато хто з ветеранів-добровольців, як Ібрагім Яґанов, уважають, що романтизм воєнних років змінився розчаруванням. Абхазії допомагали ставати "незалежною державою", а вона залишилася російським протекторатом.

Серед добровольців в Абхазії були і не романтики, наприклад, чеченці й інгуші. Перше бойове хрещення там отримав відомий чеченський командир Шаміль Басаєв, за деякими даними, він пройшов вишкіл в ГРУ МО РФ. Ідейними найманцями були й казаки, провідники імперської політики, які вважали, що Абхазія має залишитися частиною Росії. З такою самою метою найманців скеровували захищати "російську територію" у Придністров'я.

Тоді, через рік після розпаду СРСР, для багатьох із "сірих гусаків" участь у сепаратистських конфліктах була "справою честі", вони готові були битися і помирати за збереження радянської території. На меморіальних кладовищах сепаратистських утворень можна побачити могили добровольців – їх продовжують

шанувати, їм присвячують фільми і прославляють у телепередачах. Російських найманців за цих 20 років закидала доля й накази у ще віддаленіші краї, наприклад, у Сербію чи Сирію.

Участь російської армії в конфліктах на початку 1990-х років була найбезпосереднішою. Зброя була тільки у військових і з'являлася вона в загонах найманців цілком легально. Так само відкрито й офіційно діяли військові радники, які допомагали розробляти військові операції. Російське міністерство оборони розподіляло по колишніх радянських республіках арсенали й техніку – кому танки й літаки, кому – кораблі й гелікоптери. Всю цю техніку, якщо вона опинялася в "гарячій точці", використовували в сепаратистських війнах.

Пошуком, наймом і перевезенням добровольців займалися різні структури – від офіційних військкоматів до різних організацій, передусім, земляцьких. Для війни в Карабаху пошук добровольців у багатьох країнах здійснювала вірменська діаспора. Казачі організації відправляли своїх добровольців. УНА-УНСО поставляла своїх вояків на війни в Абхазії та в Ічкерії. Тоді ще не було інтернету і громадською думкою ніхто не цікавився.

Нинішня війна на Сході України стала прикладом того, коли пошук найманців поставлений на серйозний, більш технологічний рівень. Окрім ветеранів різних воєн і членів націоналістичних організацій, найманцями в Україну приїжджають люди, які раніше не подумували вбивати й гинути на чужій землі. Романтизм найманців початку 1990-х років, що воювали за збереження СРСР, змінився романтизмом іншого сенсу – захист "русского міра". Ідеологічний привід для участі у війні мало чим відрізняється: зараз люди намагаються відчайдушно зберегти залишки "колишньої величі", без якої, як вони вважають, у Росії нема майбутнього, "Інакше все американці відберуть", – твердять російське телебачення і патріотичні сайти.

Нинішня війна в Україні здебільшого телевізійна, пропагандистська. Російське телебачення у всіх інформаційних програмах і ток-шоу наполегливо переконує російське населення в тому, що Росії та світові загрожують "український фашизм" і "бандерівці", які "вбивають безвинних росіян". Приблизно так само, як шість років тому про війну в Грузії. Окрім ненависті, пропаганда досягає бажаного результату – і в дорогу збираються добровольці. У Південній Осетії за півтора місяці до війни був створений табір прихильників молодіжної організації

Євразійського руху. Наприкінці червня 2008 року неподалік села Кроз під Цхінвалі Євразійським рухом молоді (ЄРМ) було створено наметовий табір, у якому молоді люди вправлялися у стрільбі, пересувалися військовою технікою, наданою російськими військовими. Важливою частиною тренінгів стало вивчення інформаційних технологій – робота у блогосфері, створення сайтів, ведення інформаційної війни в соціальних мережах. Лідер ЄРМ Павєл Заріфуллін розповідав, що він приступив до формування загонів добровольців для надання допомоги Південній Осетії. Набір проводиться в Москві, Ростовській області і Кабардино-Балкарії.

Технологія, відпрацьована у Грузії, зараз задіяна в пошуку найманців для війни в Україні. Зайняті цим не лише євроазійці. Щоб захистити "русскій мір", до них приєдналися численні націоналістичні, право- і ліворадикальні організації та партії. Інформаційне забезпечення сепаратистів набагато потужніше і технологічніше, ніж шість років тому. Створено велику кількість сайтів, блогів і акаунтів у соціальних мережах.

Стараннями Путіна російське телебачення вийшло на рівень радянського – на каналах тільки один погляд і він суто офіційний, жодного опозиційного або пацифістського. Головний ньюсмейкер – Путін, чий рейтинг у червні 2014 року досяг 86 відсотків. За даними опитування "Левада-Центру", за інформацією про події в Україні "дуже уважно" стежать 20 відсотків, "доволі уважно" – 45 і "без особливої уваги" – 29 відсотків. "Добре" або "доволі добре" знається на подіях 41 відсоток опитаних. Такий самий відсоток вважає, що Росія має право захищати російськомовне населення за межами Росії. 45 відсотків опитаних за "пряму військову допомогу" або "військово-технічну підтримку".

В останньому опитуванні "Левада-Центру" є два цікаві питання. По-перше, як виявилось, інформацію про ситуацію в Україні 91 (!) відсоток населення отримує із програм телеканалів. По-друге, 64 відсотки оцінюють "цілком позитивно" або "радше позитивно" участь добровольців у військових діях в Україні.

Звісно, не всі 64 відсотки населення Росії готові пожертвувати своїми життями, вони, найімовірніше, "диванні бійці", але частина піддається пропаганді, заходить на сепаратистські сайти або сайти націоналістичних організацій. Деякі збирають

речі і їдуть, не знаючи, якими повернуться – живими, скаліченими або в труні.

Телевізійна істерія за своєю потужністю близька до радянської відданості "планам партії та уряду". Або до північнокорейського оплакування чергового вождя. Тому цілком зрозуміло, який заряд ненависті отримав загиблий у Донецьку Діма Корольов, коли, як свідчить його мама, "дивився всі передачі поспіль".

Навряд чи хтось зможе отримати статистику кількості подібних телевізійних рекрутів. Російська пропаганда не лише морально калічить людей. Тепер вона і вбиває.

СПАДКОВІ МАРОДЕРИ. ТРАДИЦІЯ ТА ІСТОРІЯ

Перші кадри з місця падіння малазійського "Боїнґа" в Східній Україні приголомшили весь світ: на тлі уламків літака озброєні люди порпаються в особистих речах пасажирів, один із бойовиків розглядає знайдений чи знятий із пальця загиблого золотий перстень. Одна з мешканок Тореза написала у своєму Інстаграмі, що їй подарували нідерландську туш для вій. "Звідки?" – запитують подружки. "З поля, там багато", – відповідає горда власниця чужої туші. Спостерігачі ОБСЄ потім повідомлять, що мародерством займалися всі, – цупили телефони, біжутерію, валізи, одяг, взуття.

Шість років тому дорогами Грузії їздили БТРи із награбованим добром. На броні лежали килими, телевізори, велосипеди, унітази. Що було всередині машин – невідомо. Але добре відомі кадри, коли кореспондент грузинського телебачення розпитує солдата російської армії, звідки у нього в нагрудній кишені золота виделочка. Солдат мовчить, а офіцер, який стоїть поруч, відштовхує журналіста і вимагає, щоб той відійшов від солдата.

Із грузинської кампанії є багато відеокадрів, знятих як журналістами, так і мешканцями, на мобільні телефони, – російські солдати цуплять сосиски з пограбованого складу фірми "Никора". Шедевром стало відео, зняте самими солдатами, що грабували казарми

грузинської військової бази в Сенакі, а надто коментарі фільмувальника. Я соромлюся цитувати солдата, але не можу забути його нецензурного захоплення від того, в якому взутті ходять грузинські військовослужбовці та які зручні їхні казарми.

Російські журналісти, звісно, знімали постановні кадри, як "населення квітами зустрічає визволителів". Є фотокадри, названі "російські солдати роздають хліб жителям Грузії". Я потім розмовляв із цими "жителями" в Сурамі. Це ті, хто заробляє продажем солодкого хліба "назукі". Вони розповідали, що деякі з них справді продавали хліб солдатам, але більшість на час окупації зачинили свої крамниці.

Звісно, російське телебачення не повідомляло про численні випадки мародерства з боку російських солдатів. Це ідеологічно невигідно. Як і радянське телебачення, яке нічого не говорило про те, як радянська армія, покидаючи Афганістан, більше нагадувала циганський табір, аніж збройні сили. Пам'ятаю, як у Душанбе, де була дислокована 201-ша дивізія, поверталися солдати й офіцери, що за безцінь продавали японські магнітофони і радіоприймачі, одяг і взуття. Найзухваліші торгували наркотиками, що їх, як казали обізнані люди, провозили у бронетехніці, яка покидала Афганістан після "виконання інтернаціонального обов'язку".

Я тоді почув слово "трофей", здивувавшись тому, що звичайне грецьке слово вживається у значенні "військова здобич". У початковому значенні – відбита у ворога зброя або військовий прапор. Як у сучасній російській мові "трофей" почав означати грабіж і мародерство? Втім, якщо простежити історію всіх останніх воєн, що їх вели СРСР і Росія, то "трофеями" вихвалялися завжди. Варварство має глибоке коріння. Навіть коли придумали правила війни, різні конвенції, що забороняють нелюдське ставлення до мешканців окупованих територій та їхнього майна.

У російській історіографії мародерство – заборонена тема. Але ніхто не може заборонити старі книги зі свідченнями. До прикладу, англійський мандрівник, кавказознавець, учений і журналіст Джон Бадделі писав у своїй книзі "Завоювання Кавказу росіянами. 1720–1860" про численні випадки мародерства під час Кавказької війни. Так, Джон Бадделі пише, що трапилося після взяття Дади-юрта: *"Зрештою аул був узятий, коли зі всіх жителів Дади-юрта в живих залишилося тільки 14 осіб, і то*

вони всі були поранені. 140 жінок і дітей було взято в полон: їх пожаліли солдати, коли оборона впала, і жінки благали про пощаду. Багато жінок (і навіть дітей) було поранено; але вдвічі більше було вбито або згоріли живцем. Солдати захопили багату здобич, оскільки мешканці села, які переважно жили з набігів і не втрачали можливості «пощипати» російські поселення, були вельми заможні. Таким чином, аул був стертий з лиця землі".

Уже тоді на Північному Кавказі склалася ситуація, коли переселені казаки займалися відвертим мародерством – грабували чеченські й черкеські аули, що спричинило ще більший спротив у населення. Непокірних виселяли, як черкесів, або вбивали, дозволяючи казакам грабувати будинки. Як говорить чеченський історик Майрбек Вачаґаєв, *"це вважалося нормальним явищем для російського солдата, й офіцерство самі перед боєм вказували, що аул багатий і їм буде чим поживитися у вільний час після бою".* Тоді ж, як говорить Вачаґаєв, з'явилася дивна варварська традиція – *"генерал Засс колекціонував черепи горців, хтось любив збирати кисті рук горців".* Під час чеченських воєн уже сучасні російські солдати й офіцери хизувалися зв'язками відрізаних у чеченців вух.

Найгучніші скандали мали відбутися після Другої світової війни, де масштаби мародерства були жахливі. Цензура ретельно стежила за інформацією, а на знаменитій фотографії підняття радянського прапора над Рейхстаґом стерла кілька годинників на руці одного з "переможців". У радянського "воїна-визволителя" на руці виявилося відразу кілька награбованих годинників.

Досі у радянських патріотів викликає зубовний скрегіт книга першого московського мера Ґавріїла Попова "1941–1945: Нотатки про війну", в якій він опублікував матеріали обшуку квартири маршала Жукова: *"Коли агенти держбезпеки в січні 1948 року проводили обшуки на квартирі і дачі Жукова, вони виявили... 323 шкурки соболів, мавп, котиків і 160 шкурок норки. І ще 4 тис. метрів шовкових, вовняних та інших тканин; 44 дорогих килими і великих гобеленів; 55 цінних полотен класичного живопису великих розмірів у художніх рамах; 7 великих ящиків з порцеляновим і кришталевим посудом і т. д., й т. ін."*

Майже у кожній радянській сім'ї ветеранів війни досі зберігаються "трофеї" з Німеччини – килими і картини, посуд і годинники. На радянських барахолках повоєнного часу можна

було побачити величезну кількість награбованого – годинники, одяг, взуття і меблі. Чимало з цих "трофеїв" радянські "переможці" бачили уперше в житті, захоплюючись якістю і витонченістю речей, виготовлених переможеними. Приблизно так само чинили та на державному рівні – ешелонами вивозили устаткування німецьких заводів і фабрик, що зовсім не мали військового профілю.

Розграбування зазнавали не лише будинки простих німців чи промислові підприємства, грабували музеї. У радянській енциклопедії можна було прочитати історію Дрезденської картинної галереї, де не приховують факту грабежу, але наводять такий аргумент: *"в останні тижні Другої світової війни німецькі фашисти заховали твори мистецтва, що належать Дрезденській картинній галереї, у непридатних для зберігання місцях, де їм загрожувала загибель; багато картин отримали серйозні пошкодження"*. Факт мародерства описують як гуманітарну акцію: *"наступ Радянської армії дозволив урятувати скарби, що їх розшукали воїни Радянської армії, вивезти в СРСР і реставрувати"*.

Після беззастережної капітуляції Німеччини Радянський Союз упродовж кількох років здійснював неконтрольоване вивезення німецьких предметів мистецтва із зони окупації. Радянська влада виходила з того, що право на компенсацію є визнаним іншими державами-переможницями і не підлягає сумніву. До 1952 року з Німеччини в СРСР було вивезено приблизно 900 000 предметів мистецтва, тобто, коли вже існувала НДР, навіть соціалістичні відносини не перешкоджали грабежеві. За підрахунками німецького фонду "Прусська культурна спадщина", в Росії є понад один мільйон об'єктів "трофейного мистецтва" та близько 4,6 мільйонів рідкісних книг і манускриптів, вивезених із Німеччини після Другої світової війни. Понад 200 тисяч із цих творів мистецтва є музейними цінностями. За даними російської сторони, йдеться приблизно про 1,3 мільйонів книг, 250 тисяч музейних предметів і понад 266 тисяч архівних справ.

Радянські війська грабували не лише Німеччину, а й згодом "дружні країни народної демократії" – Польщу й Угорщину. В лютому 1943 в СРСР, згідно з постановою Державного комітету оборони "Про збір і вивезення трофейного майна і забезпечення його зберігання", були створені трофейні бригади.

Вони займалися збиранням металобрухту, військової техніки й устаткування. Але крім них, практично у всій радянській армії були добровільні збирачі "трофеїв", награбованих у будинках, музеях та галереях майна і цінностей.

Дівчинка з Тореза похвалилася награбованим в убитих пасажирів літака, вважаючи "трофеї" звичною справою. Зазвичай так і кажуть – "там багато". Але багато – чужого, такого, що не належить банді терористів, які без докорів сумління грабують жертви. Спочатку вбивають, а потім – грабують. Старі традиції. Стара історія.

"НАЦІЯ, ЩО ЧИТАЄ НАЙБІЛЬШЕ", ВИЯВИЛАСЯ НАЙБРЕХЛИВІШОЮ

У моєму радянському минулому було багато легенд, що допомагали людям відчути себе "пупом землі". Для цього на світанку більшовицької влади створювалися різні структури, що займалися пропагандою. Але оскільки досягнень у радянської влади майже ніяких не було, то їх треба було вигадати. До прикладу, легенди про те, що створили росіяни за всю свою історію.

У СРСР точно знали, що радіо придумав Алєксандр Попов, але не говорили, що перші досліди з електромагнітними хвилями провели француз Едуард Бранлі й англієць Олівер Лодж. А основоположником, творцем радіо є італієць Ґульельмо Марконі.

Або творці першого паровоза – не тато із сином Чєрєпанови, до них уже було зроблено кілька парових машин французом Коньо, американцем Евансом, шотландцем Мердоком, чехом Божеком. І перший літак був не російський. І перше книгодрукування було не в сучасній Росії. І взагалі, чимало різних легенд після розпаду СРСР розчарували багатьох, хто в них вірив.

Але ж вірять і донині. Вірять, що італійський "Fiat" старої моделі – це радянський автомобіль "Жигули".

А автомат Калашнікова – не перероблений з автомата Хуґо Шмайссера, а ну зовсім радянський і навіть – російський. І так далі. Перелік винаходів і творів, поцуплених та привласнених, може скласти тисячі сторінок.

З історією такі самі проблеми. Крим ну ні з якого боку не російська назва, але вважається "русскім", оскільки завойований Російською імперією. А те, що Крим кілька тисяч років був і грецьким, і римським, і турецьким, і, звісно, кримськотатарським, у Росії мало кого хвилює. Технологія привласнення дуже проста й невибаглива – захотів і сказав, що Крим – "русскій". Поцупив і сказав, що це – споконвічно "русское".

Так "ісконно русскім" став "Авіамарш" – "все выше, выше и выше стремим мы полет наших птиц...", а насправді – поцуплений німецький марш "Das Berliner Jungarbeiterlied"[1], відомий ще з 20-х років минулого століття. І популярна радянська пісня "Маленький барабанщик" була поцуплена, спочатку вона мала назву "Lied vom kleinen Trompeter"[2].

Крали за радянських часів безбожно, небоязливо і безсовісно. Країна була закрита, за "залізною завісою". Не знали ні ті, у кого крали, ні ті, для кого крали. А крали все – ідеї, пісні, сценарії, винаходи, літаки і танки, автомати й автомобілі. Швидко називали поцуплене радянським або російським і так само швидко переконували населення, яке швидко, захоплено і беззаперечно вірило.

Відділ пропаганди ЦК КПРС був найважливішим органом радянської влади. Не важливо, як працював відділ промисловості чи сільського господарства, але радянське населення в чергах за сосисками або чехословацькими сандалями мало гордо казати, що СРСР – найвеличніша країна у світі. Пропаганда виховувала патріотів, яким не потрібно було думати своїми головами, за них думали в ЦК КПРС. Радянська брехня поширювалася в кількох напрямках.

Військова брехня складалася із численних "подвигів", що їх вигадували як військові, так і журналісти, письменники, художники, кінематографісти. Наприклад, Макс Альперт зняв постановну фотографію, відому під назвою "Комбат". До неї придумали історію політрука Клочкова. Потім за Клочкова придумали слова "Велика Росія, а відступати нікуди – позаду

[1] "Пісня берлінських молодих робітників".

[2] "Пісня про маленького сурмача".

Москва!" Сама легенда про 28 героїв-панфіловців була створена в газеті "Красная звезда", спочатку 27 листопада 1941 року, в замітці військкора Василія Коротєєва, у наступному числі – за авторства головного редактора Давіда Ортенберґа і літературного секретаря Алєксандра Крівіцкого. Саме Крівіцкій через багато років визнав, що фразу Клочкова придумав він. Таких "подвигів" було вигадано чимало, вони мали підтримувати бойовий дух радянських людей.

СРСР дуже любив воювати. Лише за перші 22 роки було десять воєн і великих збройних зіткнень. Брехали передовсім тому, що радянська армія рідко перемагала, а в 1939–1940 роках зазнала найбільшої поразки у війні з Фінляндією, втративши на полях битв понад мільйон осіб. Розповідати правду радянській людині було заборонено, а набрехати і розповісти казки – будь ласка. У Другу світову війну військова пропаганда була вже добре поставлена на конвеєр. Численні "герої" кидалися із гранатою на танки, грудьми закривали кулеметні гнізда ворога, а якщо гинули, то виключно мученицькою смертю. У всіх радянських фільмах про війну німці були карикатурними героями, вони смішно кричали, кривлялися, були миршавими і дуже злими. Приблизно так, як тепер у Росії змальовують "бандерівців".

У пропаганді головне було переконати населення в тому, що їхні страждання і недоїдання – тільки на користь радянській країні й особисто тов. Сталіну. Про штрафбати, де вбивали 99 відсотків солдатів, – ні слова. Про концтабори, що їх створювала радянська адміністрація на місці німецьких, – теж ні слова. Ніхто не смів розмірковувати над тим, чому втрати Німеччини були вчетверо менші, ніж у радянської армії. Або куди поділися після війни кілька мільйонів інвалідів. Щоб не сумніватися в брехні, радянський кінематограф видавав щороку кілька десятків ігрових і документальних фільмів. Традицію зберігає сучасне російське телебачення, цього разу щодо "бандерівців".

Інша категорія брехні – промислова й сільськогосподарська. Всі радянські газети були переповнені статтями й портретами численних шахтарів, металургів, доярок і ткаль, які перевиконували план у 10–20, а то і в 30 разів. Найцікавіше, що мало хто з радянських людей ставив собі запитання, як можна виробити в десятки разів більше, ніж планувала партія. У цьому випадку або партія складалася з ідіотів, або "стахановці" були високотехнологічними роботами. Те саме і стосовно корів, невідомо,

з якої причини вони раптом давали надвисокі надої. І ніхто не міг пояснити або не хотів, чому за такого "розвиненого виробництва" у 1980-х роках спорожніли полиці магазинів і люди стояли в черзі за хлібом.

Наступна брехня про освіту. Поза сумнівом, праця радянської влади "щодо загальної освіти" не пропала дарма, і до 1940-х років населення вже могло читати твори Лєніна, Сталіна, Маркса й Енґельса. Читали ті твори, що їх схвалила влада, а ті, які не схвалила, читати було заборонено. Кількість робфаків, ПТУ, технікумів, інститутів і університетів неймовірно збільшилася. А результат? Він відомий. До прикладу, із величезного списку лауреатів Нобелівської премії радянських учених лише незначний відсоток: 11 – у галузі фізики, хімії та економіки (двоє – з фізіології – ще до більшовиків). Така сама ситуація і стосовно письменників: лише п'ятеро отримали премії з літератури, з них трьох (Буніна, Бродского, Солженіцина) переслідувала влада, вони стали вигнанцями. Лауреатів Міжнародної премії Миру виявилося ще менше: двоє – Ґорбачов, а також Андрєй Сахаров, удостоєний нагороди за дисидентську діяльність.

Прикладів брехні у всіх сферах життя радянських людей – безліч. Значна кількість людей, які народилися в СРСР, ще й досі переконана, що ніякої брехні не було, а все було – чистою правдою. Кілька поколінь людей виросли в умовах жорстокої пропаганди, у них не було альтернативної інформації, а будь-які спроби висловити свою думку присікалися жорстоко, аж до розстрілу. В таких умовах думати було страшно. Віра в радянську правду всотувалася з потом стахановців, кров'ю політрука Клочкова і маячнею програми "Время", яку зобов'язували дивитися все населення величезної країни.

Через 24 роки після розпаду СРСР на пострадянському просторі ситуація мало змінилася. На більшій його частині традиції брехні збереглися на колишньому рівні. Російська мова справді стала об'єднувальною для багатьох людей, але її, як у СРСР, використовують виключно для пропаганди. Російське телебачення має рейтинги не лише в самій Росії, а й у країнах Центральної Азії, частково на Кавказі, у Молдові, в Білорусі й у Східній Україні. Люди, як і раніше, оцінюють те, що відбувається у світі, з того, як їм розповідають з екрана російські коментатори, журналісти й "експерти". Вірус брехні вже проник у генетику, він як інфекція з тривалим терміном інкубаційного періоду. А точніше – як ракова пухлина, що роз'їдає свідомість.

Міф про "націю, що читає найбільше", насправді виявився лише напівреальністю. Не різноманітністю прочитаного і почутого, а кількістю брехні, що переконує людей у вірі кремлівській ідеології. Звикла до брехні людина не чинить спротиву, їй так зручно. Не треба шукати альтернативних джерел і дізнаватися правду. Брехня – солодка і приємна. Тим паче, коли вона супроводжується речитативом – "ми – оґромная вєлікая страна". Брехня не відповідальна: тебе обдурили, ти обдурив, усі раді й щасливі. Тільки чужоземці ніяк не можуть зрозуміти – звідки у радянських людей пристрасть до обману, до вихваляння своєї некомпетентності, нетерпимість до чужої думки і небажання дискутувати. Дискусія передбачає завжди якийсь обсяг знань, що допомагає аргументувати свою позицію. У "нації, що читає найбільше", як виявилося, цього обсягу знань не вистачає.

За понад сімдесят років радянської і двадцять три роки пострадянської влади створена лицемірна нація, у якої сформувалося кілька огидних рис: хамство, чванливість і зарозумілість, відраза до всього незрозумілого, нетерпимість до чужої мови й чужої культури, хизування неіснуючими перемогами та досягненнями, бажання розв'язувати конфлікти тільки силоміць, заперечення компромісів, прагнення захопити чуже, оголосивши його "споконвічно" своїм. Звісно, у цієї нації є мова – матюк і жаргон. І територія – "русскій мір", хоча йдеться не про росіян.

Насилу уявляю, що якась людина, Homo soveticus, раптом вирішила повірити в те, що, до прикладу, від Лєніна практично нічого не залишилося – тільки хімічна субстанція. Або, що "вєлікая Россія" спочатку була в межах трьох областей навколо Москви. Та, власне кажучи, і самому слову "Россія" неповних 300 років. Що слово "русскій" не є позначенням нації, а всього лише належності до території, прикметником. Що – знову-таки – радіо придумали не росіяни, паровоз теж, а літак – тим паче. Тому що визначення "нація, що читає найбільше", не має стосунку до знань, а тільки до кількості, накладу надрукованих книжок, більшість із яких були творами Лєніна, Маркса, Енґельса, Сталіна, Брєжнєва та інших численних радянських вождів.

"Нація, що читає найбільше", виявилася найнеосвіченішою і найбрехливішою. Частина пострадянського простору намагається вирватися з обіймів радянського міфу і стати іншою, тобто повернутися до своїх національних витоків. Агресивне неуцтво чинить опір і вбиває. Вбиває і бреше. Бреше і вірить своїй брехні.

ІСУС, ЛЄНІН, АВТОМАТ

Якось я побачив фотографію. На даху адміністрації одного з "новоросійських" містечок бойовик у камуфляжі піднімає на флагштоку три прапори. Перший – червоне полотнище з канонічним портретом Ісуса. Другий – теж червоний, з серпом і молотом. Третій – прапор "Донецької народної республіки".

Прапори – завжди суть ідеології, віддзеркалення світогляду і мозкотворчості людей, які "чистять себе під ними". Так Владімір Маяковскій образно намагався пояснити сутність більшовицької революції та революційного запалу, світлих цілей тов. Лєніна. Революційний поет, який написав вірш на смерть вождя, передбачав, що може бути з лєнінськими ідеалами. І мав рацію. І річ навіть не в Лєнінові, а в традиціях – перекручувати, псувати, а потім видавати за "особливий шлях".

Схоже, на даху адміністрації відбувався обряд, що його якийсь сучасний розумник назвав би психоделічною шизофренією. Три прапори, які ідеологічно суперечать один одному, стали своєрідним символом стану мозкової каші в головах окупантів. Тож чим хочуть заманити населення Східної України? Уявіть собі.

Традиційно піднімання прапора має супроводжуватися обрядом. Спочатку молитва на славу Господа, любові і всепрощення. Струнке лави сепаратистів промовляють хором десять заповідей, казачий сотник читає Євангеліє, хор кулеметників співає "Отче наш".

Після піднімання другого прапора – із серпом і молотом, той самий сотник читає фрагмент "Капіталу"

Карла Маркса, хор співає "Інтернаціонал", а група підтримки з місцевого населення показує антирелігійну інсценівку 1919 року, з маскарадними товстопузими попами і ченцями. Над натовпом злітає транспарант "Религия – опиум для народа".

Третій прапор, на якому в центрі зображено герб Російської імперії, здіймається під спів "Боже, царя храни". Народ починає штовхатися, розпитуючи, хто цар. Частину масовки, що зображала більшовиків, ведуть на розстріл. Казачий сотник знову на коні, махає шаблею і рубає хор за спів нечестивої пісні.

І тут, нарешті, з'являється він. Тиха людина в білогвардійській шинелі і з пістолетом Стєчкіна при боці. Народ заспокоюється, пошепки передаючи ім'я. "Стрєлок, Стрєлок" – шириться площею. Того, хто вимовив справжнє прізвище вождя – "Ґіркін", відразу ж забивають на місці. "Стрєлок" м'яко прокашлюється і скоромовкою промовляє – "господа-товарищи", щоб нікого не образити.

Але тут на площу вривається група людей зі свастикою і абревіатурою "РНЕ"[1] на рукавах. Натовп посунув і нашорошив вуха. "За жидами приехали", – каже хтось. "И черножь..ыми", – додає механік Рашид. "Трусы с Гиркина будут снимать, проверять", – хихикає алкаш Вася. І відразу запинається, побачивши, як на площу входить ще одна колона – червоний верх, чорний низ. На червоних корогвах написано – "Суть времени".

"Бандера, Бандера", – покотилося містечком. Сутулий чоловік в окулярах і сталінській шинелі не був схожий на Бандеру. Народ заспокоївся і приготувався слухати чергового промовця.

– Товарищи, – вискнув сутулий. – Я – Кургинян.

Народ почав нервово поглядати навкруги, визначаючи відстань між товаришем Курґіняном і РНЄ – чи встигне втекти.

– Товарищи, – знову вискнув Курґінян, – хочу рассказать вам о русской козе.

– Ишь ты, козопас Кургинян, – єхидно сказала селянка Галя і, склавши руки на великих грудях, налаштувалася слухати.

– Смысл движения "Суть времени" заключается в том, чтобы заново построить отношения с козой, первыми найти её в лесу и уговорить козу, чтобы она ехала дальше. Она обиделась, она огорчилась. Это священная коза. Очень важная. А может быть, она потом и превратится в скакуна и во всё что угодно, – никто не знает. Но пока что вопрос в том, чтобы эту козу

[1] Русскоє національноє єдінство.

спасти. Потому что кому-то хочется забить козу раньше, чем надобность в ней обнаружит всё человечество. Вот об этой кривой русской козе развития. О величии русской трагической судьбы, от которой вас хотят отвернуть и отвратить.

Хвилин зо п'ять на площі було тихо. Замовкли навіть фашисти із РНЄ. Тільки пенсіонер Іванченко Іван Іванович тихо простогнав: "От, падлюка, як бреше гарно". На нього зашикали, намагаючись осягнути почуте. Курґінян у цей час витирав піну з рота, задоволено поглядаючи на завмерлих людей. Поки з натовпу не донісся крик Пашки-"фарцовщика".

– Слушай, козел, а кто твою козу кормить будет?

Люди відразу пожвавилися, почулися перші смішки, потім регіт. І ось уже над містечком стояв дикий шум. Автоматна черга в повітря всіх заспокоїла. Коли на трибуну піднявся новий оратор, народ знову зашумів: "Дед мороз приехал". Оратор подивився на знімальні групи російського телебачення і кивнув головою – мовляв, починайте знімати. У натовп крикнув тільки одну фразу: "Щас вам будет конституция".

– Мы, Верховный совет Донецкой народной республики, ощущая себя неотъемлемой частью Русского Мира как русской цивилизации, общности русских и других народов, оставаясь приверженными идеалам и ценностям Русского Мира и чтя память предков, проливших кровь за эти идеалы и ценности и передавших нам любовь и уважение к общему Отечеству, исповедуя Православную веру (Веру Христианскую Православную Кафолическую Восточного Исповедания) Русской Православной Церкви (Московский Патриархат) и признавая ее основой основ Русского Мира.

Після цих слів практично всі дружно повернули голови в бік Курґіняна і Ґіркіна, начебто подумки одного перевіряючи на кафолічність, з другого, знову ж подумки, знімаючи труси. Хтось підозріло почав розглядати прапор із серпом і молотом. Літня вчителька Берта Соломоновна охнула і прошепотіла: "Опять надо выезжать". Народ захвилювався знову:

– Так у містечку 80 відсотків українців, який Руський мир?

Стихло. Лише на флагштоку тріскотіли під поривами вітру три прапори. Насправді, на площі їх було набагато більше – червоний радянський, чорно-жовто-білий монархістський, червоний з діагональними синіми лініями – "новоросський", червоні з лимонками, червоні зі свастиками і корогви з Ісусом.

Таке відчуття, що там зібралися всі, хто в Росії був проти Путіна. Насправді, виявилося, що зараз вони всі за Путіна. І питання, кого монархісти хочуть бачити царем, зникло саме по собі.

Можна написати скільки завгодно жалісних історій про "русскую козу" і "русскій мір". Можна привезти ще 50 вантажівок зі зброєю і кілька тисяч найманців. Нарешті, можна скласти ще один, четвертий варіант конституції "Донецької народної республіки". Можна викрасти і вбити ще кілька десятків людей. Можна. Але що зміниться?

Мене не полишає відчуття, що в Росії стався жорстокий психіатричний криз і багато людей, які раптом назвали себе політиками, не можуть позбутися важкої ідеологічної шизофренії.

Це захворювання має причини: після розпаду СРСР і втрати комуністичної ідеології радянського штибу різні люди різною мірою начитані, які переконують самі себе у власному месіанстві, вирішили рятувати світ. Для порятунку за радянських часів застосовувалася зброя. Її і зараз є у надлишку. Проте рятувати треба завжди під гаслами, щоб люди повірили і підтримали. У СРСР рятували під гаслом – "Мир во всем мире". А зараз – незрозуміло.

Стався ідеологічний вакуум – під гаслами соціалізму вже мало хто хотів воювати і гинути. Тоді на допомогу прийшли ті самі "політологи" й "експерти", що їх за радянських часів ніхто серйозно не сприймав через їхній психічний розлад. Зараз вони почали пропонувати новий міф, за який ухопився Кремль.

Якщо простежити за лексиконом Путіна всі 15 років, то виявиться, що процес пошуку нової ідеології тривав, але мляво і в дуже великих сумнівах. Перші рік-півтора Путін багато говорив про демократію і свободу слова. Захід зачаровано стежив за виступами "молодого російського лідера", передчуваючи близьке співжиття й об'єднання однієї шостої суші у єдиний цивілізований простір.

Однак це тривало недовго. Путін приспав пильність Заходу і почав відновлювати незрозуміло що. Йому хотілося чогось більшого – від краю до краю. Він нагадував, що розпад СРСР – велика трагедія, але не всім на пострадянському просторі це подобалося. СНД благополучно занепадав, ОДКБ не працювала, ШОС заснула у міцних обіймах Китаю, до Митного союзу приєдналися лише дві країни, решта боязко приглядаються. Що-

разу менше охочих бути співучасником і спостерігачем того, як Путін стане великим та могутнім.

Політичні шизофреніки не давали Путіну спокою, і він здався. Він зрозумів, що іншого надійного шляху до вершини слави збирача земель нема. Якщо землі не хочуть знову стати радянськими, то будуть російськими. Навіть якщо ці землі зовсім не російські і ніколи ними не були. Але шизофреніки ласкаво нашіптували Путіну – давай, не бійся, ми тобі і план зробимо, і програму напишемо, і хоч якусь конституцію зліпимо, і народом допоможемо. Благо, що шизофреніків у великій країні за статистикою, завжди багато.

Коли дивишся на те, що відбувається у Східній Україні, то закрадається ще одна підозра. Можливо, це такий план у Путіна – звільнитися від усіх – лівих і правих радикалів, монархістів і лімоновців, фашистів і курґінянців, любителів постріляти і професіоналів побрехати? Ну не може бути, щоб із натовпу людей із різними поглядами і діагнозами вийшло щось путнє. Чи все-таки росіянам так і не вдасться побороти в собі багатовікове бажання захоплювати і пригнічувати? І винайти, нарешті, свою м'ясорубку чи порохотяг.

P. S. У тексті наведено фрагменти реальних документів – творів Сєрґєя Курґіняна і проекту конституції "Донецької народної республіки". Не вірите – перевірте в інтернеті.

ПУТІН ТА ІСЛАМ

За кілька днів до священного місяця Рамадан у Криму співробітники російських спецслужб увірвалися в медресе хафізів у селі Кольчугіно Сімферопольського району, а педагога Айдера Османова відвезли на двогодинний допит. Як заявив муфтій Духовного управління мусульман України Саїд Ісмаїлов, окупаційна влада, крім того, що відкрито переслідує вірних, намагається розколоти мусульманську громаду. Судячи з подій, привід звичайний для російських спецслужб – "у Криму з'явився ісламський екстремізм, що його підтримує і фінансує Україна". Росія відновлює радянські традиції контролю над релігійними громадами.

Кіностудію "Таджик-фільм" за радянських часів називали "Басмач-фільм". Жарт грубий, але доволі точний. У Таджикистані знімали більшість радянських стрічок про басмачів – про бородатих, у кольорових халатах, чалмах і з грізними очима чоловіків, що їх знищували доблесні червоноармійці. Насправді, це басмачі знищували червоноармійців до кінця 1930-х років, але радянській пропаганді потрібні були "перемога" і "справедливість". Так вважали у відділі пропаганди ЦК КПРС і Державному комітеті СРСР з кінематографії, тому в режисерів і акторів роботи було багато.

Якщо порівняти кількість героїчних стрічок про перемоги над ворогами радянської влади, фільми про басмачів опиняться на першому місці. По-перше, басмачі – це загадка, а знищувати загадку – улюблена

справа радянської пропаганди. По-друге, відточувався старий, ще з царських часів образ "бусурманина", одвічного ворога російського народу. З одного боку, в СРСР також жили мусульмани, з другого, як намагалася пояснити пропаганда, є радянські мусульмани, а є – антирадянські. Порівняння, схоже на маразм.

У Радянського Союзу завжди було багато внутрішніх ворогів. Усі 1920-ті й 1930-ті роки спротив більшовицькій владі чинили практично у всіх частинах радянської імперії. Повстання слідували за повстаннями. Населення не сприймало нової влади, яка почала знищувати історію, культуру і релігію. Центральна Азія і мусульманська частина Кавказу були для більшовиків найсерйознішим випробуванням. Придушували повстання жорстоко, з численними жертвами. З рідних домівок було вигнано мільйони людей, які згодом стали біженцями.

Радянську владу очолювали переважно вихідці з Центральної Росії, і оскільки вони оголосили себе атеїстами, то вирішили, що населення мало сприймати марксистське гасло "Релігія – опіум для народу". Нова більшовицька ідеологія будувалася на запереченні всього минулого, насамперед релігії. Частиною тактики радянської влади стало знищення храмів, незалежно від конфесій. Висаджували в повітря і руйнували церкви, синагоги, буддистські дацани, мечеті.

Іслам для більшовиків, які виросли у християнських і, частково, юдейських сім'ях, був незрозумілою релігією, з незрозумілою мовою й обрядами. Так було і в період захоплення Північного Кавказу в XVIII столітті, і продовжилося в XIX столітті в Центральній Азії. Відмінність колоніальної влади царської адміністрації від більшовиків була в тому, що після придушення опору губернатори й намісники не знищували іслам, а намагалися пристосувати його до управління імперією. У першій Державній Думі була мусульманська фракція, російська аристократія шанувала мусульманські роди і клани, роздаючи княжі титули та військові звання.

Царська адміністрація хоча й була колоніальною, але намагалася налагоджувати взаємини з окупованими мусульманськими народами: в обов'язки начальників повітів входило вивчення місцевих мов, а багато чиновників ставали відомими дослідниками історії і природи Центральної Азії. Православний священик Ніколай Остроумов у 1883 році почав видавати в Ташкенті першу газету тюркською (староузбецькою) мо-

вою – "Туркестанську тубільну газету", перекладав і друкував твори російської літературної класики. У відповідь і населення виявляло повагу й пошану до колонізаторів, значна частина православних храмів у Туркестанському краї була зведена на пожертвування мусульман.

Із появою більшовиків все почало кардинально змінюватися. Колоніальна політика була замінена ідеологією, заснованою на знищенні культури і релігії. Загони комісарів об'їжджали міста і кишлаки в пошукові книг на арабській графіці, вважаючи, що це винятково релігійна література. Разом із Кораном у вогнищах палали рукописи і віддруковані в типографіях книги літературної класики та наукові трактати. До мечетей і медресе ставилися так само, як до церков у Росії, – висаджували в повітря і знищували.

Нова ідеологія викорінювала традиції, що складалися століттями. Пам'ятаєте фотографії 1930-х років, коли по Красній площі маршували спортсмени, хлопці й дівчата в трусах і майках? На такі паради привозили молодих людей і з Центральної Азії, наполягаючи на тому, що так населенню буде легше прощатися з "релігійними забобонами". Комісарам і на думку не спадало, що зазіхання над традиціями може викликати протистояння. Як і поява в центральноазійських містах горілчаних заводів, заборона обряду мусульманського одруження "ніках", обряду обрізання і заупокійні молитви.

Протистояння комуністичної влади й ісламу було завжди. Здебільшого збереження традицій стало справою підпілля – незважаючи на переслідування КДБ, таємно існували школи з вивчення Корану, потай проводили всі мусульманські обряди. Насправді в Центральній Азії весь радянський час існувало лицемірне ставлення до комуністичної ідеології і традицій предків: партійні секретарі запрошували муллу, щоб він прочитав заупокійну молитву ("джаноза") за їхнім родичем, але на роботі вони були переконаними лєнінцями і марксистами.

В останні місяці існування СРСР таджицькі мусульмани виступили із законодавчою ініціативою юридично закріпити основи кількох релігійних традицій. Наприклад, вони пропонували заборонити в м'ясних магазинах продаж свинини і закріпити за жінками право самим вибирати – носити хіджаб чи ні. Тодішній голова Верховної Ради відхиляв законопроект, у відповідь казіят (управління мусульман) видав "фатву" – релігійне розпоря-

дження, що забороняє ховати членів КПРС за мусульманським обрядом. Через якийсь час спікер парламенту стояв навколішки і благав відмінити заборону. Традиції перемогли лицемірство.

Кремль щодо релігійних конфесій провадить політику ЦК КПРС і КДБ. Після розпаду СРСР мусульмани, як і представники інших конфесій, уже без побоювання почали відновлювати храми і релігійні навчальні заклади. Цей процес підтримує населення, яке не забуло традиції предків. Дев'ять років президентства Єльцина були для мусульман порівняно спокійними. З приходом Путіна повертається контроль над релігійними організаціями і навчальними закладами. Причина та сама, що і в Радянському Союзі, – нерозуміння і страх. Як комуністів раніше, так і путінських чекістів зараз найбільше хвилює "умма" – мусульманська громада, її згуртованість.

Політика Кремля стосовно мусульман мало чим відрізняється від його ставлення до православних. Мета одна – якщо конфесія об'єднує багато людей, то вона має бути підпорядкована ідеології Путіна. З патріархом Кіріллом у нього склався цілком ідеологічний тандем: Путін відвідує у великі свята храм, у нього є духівник з імперськими поглядами, священики не приховують своєї підтримки ідеології "вєлікой Россії". Путіну здається, що йому вдалося підпорядкувати всіх, на урочистих прийомах садячи поруч патріарха Кірілла, головного рабина Бєрл Лазара, верховного муфтія Талґата Таджуддіна, інколи – очільника буддистів Дамбу Аюшеєва. Взаємини між Кремлем і главами конфесій майже як у СРСР, коли керівників релігійних громад затверджували в ЦК КПРС, але спершу – в КДБ. Путін для них зараз в одній особі.

Здається, Путіну багато чого вдалося – глави конфесій завжди погоджуються з ним, підтримують навіть у кривавих починаннях. Коли був захоплений Крим, то ні патріарх Кірілл, ні рабин Бєрл Лазар не обурилися з приводу переслідування парафіян УПЦ Київського патріархату і євреїв. Казаки напали на храм – Кірілл мовчить. Розписали стіни синагоги свастикою й антисемітськими погрозами – мовчить Бєрл Лазар. Таке ж стійке і тривале мовчання кліриків та релігійних чиновників з приводу тримісячної війни на Сході України, де живуть і православні, і євреї, і мусульмани.

Для втихомирення кримських татар на початку анексії була відправлена ціла делегація на чолі з головою Ради муфтіїв

Росії Равілем Ґайнутдіном. Делегація виїхала, і ФСБ взялася за звичну роботу – переслідування інакшодумців та вірних. Найімовірніше, окупаційна влада почала розуміти, що проблема кримських татар розв'язується не в маріонетковому представництві – уряді Криму. І не в умовляннях офіційної мусульманської делегації з Москви. Проблема кримських мусульман набагато ширша та глобальніша, і що далі Путін застосовуватиме силу й тиск, то більше зростатиме спротив.

Для Путіна, як і його радянських попередників, релігійні конфесії – лише інструмент політики. Він, як і раніше, вважає, що вірян легко переманити на свій бік – досить посадити поряд із собою главу конфесії чи відвідати храм, мечеть і синагогу. Але потім трапляються конфузи, як це сталося одного разу з Рамзаном Кадировим. Той переплутав головні мусульманські свята і привітав земляків із настанням Курбана після закінчення місяця Рамадан. Утім, у Кремлі і зараз можна зустріти чиновників, які прославляють Воскресіння Христове під час Різдва.

Ставлення Путіна до релігії визначається не новозавітним розподілом функцій, він хоче мати все – і "богове", і "кесареве", часто опускаючись до непристойності, ображаючи релігійні почуття. Він може публічно пожартувати над французьким журналістом і запропонувати приїхати до Росії, де фахівці зроблять йому обрізання. Закінчення його "жарту" глибоко шокувало своєю безглуздістю і хамством: "Я порекомендую йому зробити цю операцію так, щоб у вас вже більше нічого не виросло". Дуже схоже на іншу відому фразу – "мочіть в сортірє". Путін навмисно образив одну з найважливіших релігійних мусульманських традицій, а також показав себе абсолютно неосвіченим християнином, який не має уявлення про одне з шанованих свят – Обрізання Господнє.

Писати про взаємини Путіна й ісламу складно і небезпечно, щоб нагадуванням про чергову безглуздість російського президента не образити почуття вірних. Ще 100 років тому склалася радянська традиція – що незрозуміле і не застосовне до марксизму-ленінізму, те має бути знищено. Стійкий традиціоналіст Путін ставиться до релігійної свободи, як радянський прокурор Вишинскій до "ворогів народу". Рівні й згуртовані лави мусульман, звернені обличчями до Кааби, а не до Кремля, викликають у Путіна тривогу і страх.

НАВІЩО В РОСІЇ ТОРГУЮТЬ СМЕРТЯМИ ЖУРНАЛІСТІВ?

В Україні – війна. Як і на будь-якій війні, в Україні гинуть журналісти. У Києві їх убивали і на Майдані, де формально війни не було, але було сильне бажання колишньої влади розігнати протестувальників, застосовуючи до них силу – зброю і сльозогінний газ. Тепер організатори вбивств ховаються в Росії. За весь час з приводу гонінь на журналістів із Кремля не було ані звуку. Тоді не було вигідно. Тепер, коли на Сході України йде справжня війна і туди почали приїжджати російські журналісти, реакція Кремля стала набагато жорсткішою. Кремль почав закликати до засудження нової влади України, маніпулюючи власною дезінформацією.

За весь час конфлікту в Донецькій і Луганській областях були викрадені й перебували в примусовому ув'язненні понад два десятки українських журналістів. Із Москви не було ані слова осуду, ані жодного заклику звільнити незаконно утримуваних. Ніякої реакції не було й після того, як сепаратисти почали захоплювати редакції газет і телеканалів. Для російської влади це звичайно і звично – в самій Росії за останні 15 років захоплення, напади й убивства стали нормою ставлення влади до журналістики. Поняття "свобода слова" цілком можна замінити на "свободу слова влади".

У ніч проти 30 червня 2014 року в Донецьку загинув оператор Першого російського каналу Анатолій

Клян. Сталося це під час захоплення сепаратистами військової частини, і, за свідченням журналіста Орхана Джемаля, те, що сталося, – провина сепаратистів. Вони вирішили зробити "картинку" для російських журналістів, показати, як "солдатські матері" вимагатимуть від солдатів повернутися додому, дезертирувати. Посадили в автобус і повезли до частини. Там їх зустрів шквальний вогонь. Були поранені водій автобуса й оператор, який отримав кулю в живіт.

Звісно, з Москви понеслося – заяви, протести і погрози. Надійшла абсолютно безглузда пропозиція першого заступника секретаря Громадської палати Росії Владіслава Ґріба – забезпечити російських журналістів озброєною охороною. "Треба забезпечити озброєний супровід наших журналістів, тому що це очевидне цілеспрямоване знищення російських журналістів", – вважає Ґріб. На його думку, "загибель журналістів на території України стає системою".

Важко собі уявити журналіста з охороною, але російські чиновники, здається, зовсім перестали розуміти специфіку роботи журналістів. Утім, Владіслав Ґріб – не перший. Кілька років тому депутат від "Единой России", у минулому хабаровський журналіст Борис Рєзнік пропонував журналістів озброїти пістолетами. У відповідь правозахисники запропонували владі ретельніше ставитися до розслідувань фактів убивств журналістів на території Росії, кількість яких за час правління Путіна перевищила 50.

На війні журналісти перебувають в особливих умовах – вони не захищені ніким. Колись у Центрі екстремальної журналістики ми намагалися написати підручник для репортерів, які працюють у зонах військових конфліктів. Не вийшло: всі професійні журналісти, які пройшли війни у різних регіонах світу, заявили, що врятувати колег може тільки досвід. Проте є непорушні правила, що їх дотримуються військові репортери у всьому світі. Не носити військової форми, не мати зброї, не пересуватися на військовій техніці, носити каску і бронежилет. Не завжди рятує позначка "ПРЕСА", оскільки багато учасників конфліктів побоюються розголосу і напис може стати мішенню.

Ми зібрали всі поради і видали "Довідник для журналістів, які працюють у зонах військових конфліктів", з порадами, як надати першу медичну допомогу, що потрібно знати про використовуване в конфліктах озброєння, який зручний і практич-

ний одяг і взуття використовувати в екстремальних ситуаціях. У довіднику є навіть розділ про те, що репортери повинні знати традиції і звичаї мешканців конфліктних зон. Під час першої чеченської війни ми видавали журналістам напрокат бронежилети і спеціальні фільтри для очищення води. Якусь кількість життів ми змогли врятувати.

Однак журналісти продовжують гинути. На війні кулі та снаряди не розрізняють ні національності, ні державної належності, ні статусу журналіста – пропагандист він чи незалежний. За час конфлікту в Східній Україні загинули вже п'ятеро, четверо росіян та італієць. І ставлення російської влади до всіх смертей було різне, про загибель Андрєя Міронова в Москві ніхто не шумів, не погрожував, не протестував. Його доправили в Москву тільки через тиждень, поховали тихо і забули. Тому що він був не пропагандист.

Ставлення до журналістських смертей в Росії завжди було своєрідним. Гинуть багато, по 20–30 осіб щороку, багато вбивств не пов'язані з професійною діяльністю, вони побутові або кримінальні. Країна така – небезпечно жити всім. За час правління Путіна за професійну діяльність убито понад 50 журналістів, що ставить Росію на перше місце у скорботному списку тоталітарних держав. І проблема безпеки полягає не в тому, що журналісти стикаються з агресією, а в тому, що влада ці злочини належно не розслідує. А в цьому випадку з'являється цілком логічне запитання – чому? І – кому це вигідно?

Замовчування злочинів – тактика влади. Інакше доведеться заарештовувати і судити представників влади, зацікавлених у тому, щоб журналісти замовкли назавжди. Чи відчувала Анна Політковская небезпеку від влади? Так, і вона мені про це неодноразово говорила. Чи побоювалася Наташа Естємірова? Так, і не приховувала. Щороку в Росії вчиняють до 150 нападів на журналістів, часто публічно при свідках їх б'ють. Але коли нападає чиновник, представник влади, то зазвичай не порушують кримінальної справи, нема ні осуду, ні вибачень. Безкарність породжує нові злочини, про що міжнародні організації постійно нагадують російській владі.

Кому як не МЗС Росії, зайнятому зараз складанням нових заяв про проблеми російських журналістів в Україні, не знати про внутрішні проблеми у власній країні. Щороку міжнародні організації – від ОБСЄ і Ради Європи до Комітету захисту жур-

налістів і "Репортерів без кордонів" нагадують Сєрґєю Лаврову та Владіміру Путіну, що в Росії журналістам стає працювати смертельно небезпечно. У відповідь – традиційне мовчання. Замість розв'язання власних проблем пишуть таке: "В Україні продовжується жорстоке й абсолютно протиправне переслідування російських журналістів".

Українські прикордонники не впустили в країну кілька десятків російських журналістів. Не тому, що хотіли зберегти їм життя, а тому, що сучасна російська журналістика перетворилася на чорну пропаганду. Більшість із них їде цілеспрямовано до бойовиків-сепаратистів і робить репортажі про них. У принципі, це справа будь-якого журналіста і його редактора – як, де і навіщо він працює. Але пропагандисти працюють у зоні бойових дій, перебувають серед озброєних бойовиків, по яких веде вогонь українська армія. Що тут МЗСу Російської Федерації не зрозуміло?

Ще у квітні 2014 року, коли українська влада почала висилати російських журналістів із країни, прорізався голос у Спілки журналістів Росії. "Це стає якоюсь тривожною закономірністю. Спочатку журналісти «Эхо Москвы» і «Россия 24», тепер «Life News». Постійні порушення прав журналістів, неможливість для них виконувати їхній професійний обов'язок, – обурювався Ашот Джазоян. – На секретаріаті зробимо запит до Спілки журналістів України і напишемо листа Турчинову з приводу цієї нестерпної ситуації. Водночас підготуємо звернення в Міжнародну федерацію журналістів, у якому опишемо всі випадки порушення прав журналістів в Україні, і лист представникові ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Дуні Міятовіч".

Дивно, коли про це говорить секретар Спілки журналістів Росії, організації, що давно перетворилася на напівурядову установу і забула про існування журналістської етики. Я не пам'ятаю жодного випадку, щоб СЖР вимагала від редакцій телеканалів чи газет припинити маніпулювати інформацією і займатися відвертою пропагандою. Навпаки, я чекаю, що на черговому балу преси всі ці "потерпілі журналісти" отримають премії, а Путін підпише черговий указ про нагородження орденами й медалями.

Загиблий Анатолій Клян, як і багато інших російських журналістів, проникали в Україну без проходження прикордонного контролю, тобто незаконно. Сумніваюся, що про це не знають

у російському МЗС і Спілці журналістів Росії. Репортерів посилають як бойовиків, розуміючи, що з ними може трапитися все що завгодно. І щоб потім написати ще кілька десятків заяв і протестів, якщо станеться трагедія.

Коли дописував текст, в інтернеті побачив фотографію – кореспондент РЕН ТВ Дєніс Кулаґа стоїть в оточенні луганських терористів. Вони його обіймають, він усміхається. Через деякий час Кулаґа був поранений. У Росії традиційно заявили, що "в Україні переслідують російських журналістів". І ні слова про те, що він перебував серед людей, яких Кримінальний кодекс Російської Федерації називає "найманцями", тобто злочинцями. А якби Дєніс загинув, то оголосили б новим героєм. І дали б орден. Утім, орден йому, напевно, дадуть – за поранення. А я б дав звання – "За зраду професії".

НЕДОПИСАНІ СЦЕНАРІЇ ПУТІНА

Після серпневої війни 2008 року в Грузії я зібрав усі доступні матеріали для книги "Росія – Грузія. Інформаційна війна". Інформації було так багато, що матеріал довелося скоротити і залишити на майбутнє. Крім одного розділу про те, як готувалася війна. Різні аналітики ламали списи і пера, доводячи один одному, хто був ініціатором війни. Найзавзятіші стверджували, що першою, звісно, вирішила напасти Грузія – країна, яка в 144 рази менша від Росії за площею. Причому напасти на своїй же території, з 1992 року окупованій тією ж Росією. Брехня породжує іншу брехню. І завертілося: "Цхінвалі, що мирно спало, три тисячі убитих мирних жителів".

Щоб написати реальну історію, треба позбутися 90 відсотків пропаганди. Колись мені довелося відповідати на запитання одного з дипломатів – як читати російські газети? Читати їх треба дуже уважно, тому що в сучасній російській пресі, що не має ні традицій, ні історії свободи слова, часто пишуть усе, що спаде на думку. Зокрема, як би не дивно це звучало, і правду. Точніше, завжди знайдеться обізнаний журналіст або "експерт", який вирішить показати свою поінформованість і напише статтю, яка більше нагадує сценарій майбутніх подій.

Коли я писав книгу про війну в Грузії, то вирішив наново перечитати російську пресу, зокрема й агент-

ства, щоб знайти хоча б якісь натяки на війну, що готувалася. І несподівано знайшов відразу кілька сценаріїв, опублікованих у різних виданнях за кілька місяців до війни. Наприклад, у газеті "Труд" 23 липня було написано: "Жодних килимових бомбардувань не буде. Для того щоб столиця Грузії збезлюділа за кілька днів, досить вивести з ладу системи водопостачання і каналізації. Відомості про розташування і тих, і тих є у розпорядженні Генштабу ще з радянських часів. Крім того, авіаційної атаки можуть зазнати електростанції, структури теле- і радіомовлення, системи зв'язку. Втім, додають на умовах анонімності офіцери, силу і спосіб відповіді визначатиме політичне, а не військове керівництво країни".

Ще раніше, 13 червня, агентство "Regnum" опублікувало аналітичну доповідь "Перспективи війни в Закавказзі й Середній Азії". Перш ніж процитувати фрагменти доповіді, варто нагадати, що засновник і керівник агентства Модест Колєров до листопада 2007 року був також начальником управління Президента Росії з міжрегіональних та культурних зв'язків. Жодних слів із приводу "геноциду" або порятунку осетинської нації від "грузинського фашизму", про що згодом писали всі російські ЗМІ, не вживалося. Південній Осетії (або за Конституцією Грузії – Цхінвальський регіон), судячи зі змісту і висновків цієї доповіді, відведена роль плацдарму для припинення спроб Грузії інтегруватися в НАТО і контролю за трафіком нафти.

Проте Кокойти (самопроголошений президент невизнаної Південної Осетії) або не читав доповіді, або йому була відведена роль тільки спікера – захисника врятованого від геноциду осетинського народу. Все виявилося набагато банальнішим: якби приводом для вторгнення 58-ї армії було названо зближення Грузії з НАТО, то Кремль опинився б у делікатному для себе становищі, оскільки на референдумі у Грузії 5 січня 2008 року 77 відсотків тих, хто проголосував, віддали перевагу інтеграції в НАТО. Терміново був вигаданий інший привід – порятунок осетинського народу від геноциду. Проте за два місяці до війни висновки аналітичної доповіді агентства "Regnum" були очевидні – російське керівництво втрачало надію взяти Грузію під свій вплив.

Ось кілька цитат з цієї доповіді: *"Сьогодні пріоритетним практичним і тактичним завданням Заходу в регіоні є реалізація проекту Транскаспійського трубопроводу, який міг би*

підживити трубопровідні артерії по лінії Азербайджан – Грузія – Туреччина, а також завантажити перевальні потужності грузинських портів. (...)

Після приходу до влади команди Міхеіла Саакашвілі Грузія передала свій суверенітет США, взявши на себе роль повноцінного буфера проти Росії, що перешкоджає можливості нарощувати її регіональні інтереси. Виведення російських військових баз з Батумі й Ахалкалакі, а також багатолітня масована антиросійська кампанія, розгорнена Саакашвілі, позбавила Москву будь-якого впливу в Грузії. У результаті Росія була змушена фактично відгородитися від регіону, заблокувавши транспортне сполучення через КПП на Військово-Грузинській дорозі і порти Поті і Батумі. (...)

Водночас Захід досяг значного успіху, зокрема, включивши всі три країни регіону в режим індивідуальної співпраці з НАТО, а для Грузії чітко зафіксувавши перспективу включення до Альянсу. США прямо заявили про те, що розглядають регіон як територію для розміщення елементів своєї системи протиракетної оборони (ПРО). (...)

Отже, політика США і їх союзників у Закавказзі знайшла практично консолідоване відторгнення Росії, Ірану й Туреччини. Азербайджану, Вірменії і Грузії, зрештою, доведеться вибирати свій шлях залежно від результату цієї позиційної боротьби: або будувати власну стратегію на свій страх і ризик, або ставати «розмінними монетами» американської стратегії «стримування», відповідальність за яку не понесуть ні США, ні Росія, ні Іран. Одне слово, вибір буде незадовільний. (...)"

Наприкінці доповіді наведено стратегічні напрями ударів по Грузії: "Кодорська ущелина – Гальський район – Очамчира: Грузія – Абхазія (за участю Росії); Цхінвал – Джава: Грузія – Південна Осетія (за участю Росії)". Тобто саме так, як сталося насправді в серпні 2008 року. Російські війська стягувалися до Південної Осетії з 2 серпня, міняли дислокацію після проведених на Північному Кавказі навчань.

Плани Кремля щодо України обговорювали більш відкрито й усі останні роки. Одні всерйоз писали про "фальшиву" історію України, про "незаконно переданий" Крим, про "пригноблюване" російськомовне населення південного сходу країни. Найзапекліші негідники, серед них і високопосадовці, ствер-

джували, що українці – "нація, яка не відбулася", а "українська мова – штучна".

Антиукраїнську пропаганду будували за кількома напрямами. Двома основними були – неприйняття Західної України і співчуття Південно-Східній. У принципі, в "бандерівській" істерії не було нічого нового. Практично весь радянський час, починаючи з 1939 року, радянському обивателеві пропаганда вказувала на внутрішніх ворогів – мешканців захоплених Червоною армією Латвії, Естонії, Литви, західних областей України і Білорусі. Аж до розвалу СРСР, на думку радянських людей, там жили "антинародні елементи", які не визнають радянської влади.

Сучасна російська пропаганда намагалася утримати такі настрої в суспільстві, а кажучи про Україну, навмисно відокремлювала "наших" – з Донбасу, Одеси і Миколаєва від "не наших" – особливо зі Львова, Івано-Франківська і Тернополя. Цю схему біполярності в Росії досі підтримують, намагаючись переконати росіян у тому, що разом уся Україна жити не зможе. Приблизно так само пропаганда намагається впливати на російськомовне населення балтійських країн, принижуючи корінне населення.

Якщо з Україною боротьба за голови йшла завжди, то ситуація на півночі Казахстану утримується зусиллями найстарішого президента номенклатурного пострадянського простору Назарбаєва, який чудово усвідомлює кремлівську небезпеку. Це не означає, що у російськомовних мешканців немає шовіністичних настроїв, але їм поки що комфортно: і у зв'язку з лавіруванням Назарбаєва між мовними проблемами, і через високий, вищий, ніж у Росії, рівень життя. Але це не означає, що Кремль відмовився від зазіхань. Деякі політики періодично згадують частину Казахстану як територію "російських земель".

Читання російських ьбгазет і веб-сайтів – заняття важке й шкідливе для психічного здоров'я. Але воно необхідне, щоб зрозуміти і передбачити наступні наміри Кремля щодо сусідніх територій. За старою радянською пропагандистською традицією російські політтехнологи періодично запускають у ЗМІ інформацію або свої "аналітичні доповіді", щоб відчути настрої суспільства. Соціологи час від часу перевіряють громадську думку, яка, своєю чергою, залежить від потужності й люті інформаційної атаки або тривалості інформаційної війни.

Наприклад, росіяни "розлюбили" грузинів відразу ж, з перших днів війни, після того, як на російському телебаченні почали говорити про "три тисячі мешканців Цхінвалі, які мирно спали". Так само швидко розлюбили й "українців" – і знову завдяки телебаченню.

Путін, якщо втримається після української кампанії, все одно не заспокоїться і продовжить "збирання земель російських". Важливо уважно читати російську пресу, слухати телебачення і стежити за новинами в інтернеті. Як завжди, російські політики балакучі й самовдоволені – небезпеку можна буде помітити. Урок Грузії має допомогти вчасно вжити заходів проти російської агресії.

РОСІЯ, ШТУЧНА КРАЇНА

Приїжджаючи в балтійські країни – Латвію, Литву й Естонію, я знайомився з немолодими предками своїх друзів – бабусями й дідусями, які народилися і виросли "ще до більшовиків". Вони пам'ятали і минуле життя, і прихід Червоної армії, і депортацію, і радянську пропаганду, і от, нарешті, дочекалися незалежності своїх країн. Мешканці цих держав, а також західних областей України, Білорусі й Республіки Тива – з останньої окупації. Вони приєднані через двадцять з гаком років після більшовицького перевороту, коли на більшій частині СРСР уже виросло ціле покоління радянських людей. Приблизно у такій самій ситуації опинилися мешканці країн "східного блоку", які наприкінці Другої світової війни були звільнені Червоною армією, але потім проголошені соціалістичними і, як здавалося тоді, дуже міцно прив'язаними до Радянського Союзу.

– Нам поталанило, – казали латвійці, поляки і чехи, – наші бабусі й дідусі розповідали, як було до того, коли нас силоміць запхали в соціалістичний табір. У 1980-х роках у Празі на кожній великій будівлі були розвішені величезні транспаранти – "Se Sovětským Svazem na věčné časy" ("З Радянським Союзом навіки"). Від своїх чеських друзів-дисидентів почув жарт: вони показували на транспарант і додавали – "і жодної секунди більше". У ті часи Чехословаччина нагадувала центральну частину Москви, де в магазинах були продукти, а на

телебаченні – голови комуністичних лідерів, які постійно закликають "берегти соціалізм". Тоді мало хто з чехів здогадувався, що та секунда близька.

У 1989 році в Таджикистані був заснований Фонд культури Таджикистану, в якому була програма створення громад національних меншин. Тоді вже було дозволено робити те, що ще недавно було категорично заборонено. Ми почали нагадувати людям, що у них є своя культура і своя мова. У радянському Таджикистані жила велика кількість переселених або тих, хто добровільно приїхав зі всіх куточків СРСР, – людей, які, як і скрізь, пам'ятали про своє коріння тільки за прізвищами і сімейними переказами, мало хто пам'ятав мову предків. Багато хто дивувався, що тепер можна без побоювання говорити, – "я – осетин" або "я – єврей", вивчати рідну мову, співати рідні пісні. Люди, які багато десятиліть були відірвані від свого коріння, на очах оживали й активно об'єднувалися. Настільки активно, що у корейців вийшло відразу три організації: дві пропхеньянівські, одна – просеульська. Інколи доходило до смішного: просеульська організація хвалилась отриманими із Сеула комп'ютерами, дві інші показували гуманітарну допомогу – значки з портретами Кім Ір Сена.

Люди повільно й азартно поверталися до своїх витоків. Творець української громади "Криниця" Михайло Кулик, здається, був єдиним у Таджикистані, хто вільно говорив українською. Виявилося, якщо не славити щодня КПРС і не вникати в написане у газеті "Правда" або в те, що розповідається у програмі ЦТБ "Время", то починаєш замислюватися, чому у тебе прізвище Кох, а у сусіда – Мамєдов. Щоправда, з втратою радянського "інтернаціоналізму" почалися інші проблеми – з'ясовування стосунків за допомогою Кремля. З'ясувалося, що "дружба народів" була лише однією з численних ширм, створюваних радянським агітпропом.

У Радянському Союзі були принаймні дві особливі "інтернаціональні" звички: численні анекдоти, у яких негативними героями були представники різних народів. Згадайте анекдоти про чукчів. По-друге, рано чи пізно в будь-якій компанії обов'язково починали обговорювати національність присутніх або відсутніх. Чому ця традиція продовжується досі? Численні фобії супроводжують населення вже майже сто років. Через 24 роки після СРСР люди, як і раніше, більше цікавляться на-

ціональністю, ніж діловими або людськими якостями. Штампи зберігаються досі: татарин чомусь обов'язково має бути хитрим, єврей – жадібним, українець без сала жити не може, німець до неподобства пунктуальний, а чеченець, якщо відвернешся, то обов'язково заріже.

Відповідь виявиться дуже простою, потрібно лише зазирнути в історію створення СРСР і навіть далі – Російської імперії. Військові походи, що почалися кілька століть тому, ставили за мету окупацію, що скромно називалася "собіранієм зємєль русскіх". З народами не вельми з'ясовували стосунки – більшість самі себе називали "русскімі", за державною належністю. Але через слабку комунікацію і залучення населення до державних справ предки письменників Аксакова чи Булґакова ще говорили тюркською мовою, а потім стали росіянами.

Населення Російської імперії об'єднувала захоплена територія. У Радянському Союзі намагалися створити ідеологію, щоб утримати ту саму територію. Проте ідеологія соціалізму була чужою і незрозумілою і для казахів чи білорусів, і для українців чи татар. Більшовики поєднали "батіг і пряник" – насильне співжиття, що передбачає для всіх одну мову, одну штучну радянську культуру. Соціалізм намагалися зробити ідеологічним есперанто. Але запхати всередину цієї ідеології народи, з абсолютно різними культурами, традиціями, мовами, які живуть у різних кліматичних зонах, виявилося під силу більшовикам тільки на кілька десятиліть.

Насправді, що спільного між мешканцями однієї країни, наприклад, чукчами і чеченцями? Зовсім нічого. Навіть самоназва звучить зовсім не так, як у російській мові: чукчі себе називають лиґораветльет, чеченці – нохчій. Гадаю, якби Сталін знав, чим закінчиться його вільне "нарізування" національних радянських республік, то остерігся б це робити. Через 70 років мимовільна помилка Сталіна призвела до створення нових незалежних держав із народами, які до цього цілком мирно співіснували і відрізнялися один від одного мовою та походженням, але не національністю.

Хтось вдало пожартував із приводу одного з аргументів російської пропаганди про те, що східні й західні українці ніколи не зможуть жити разом. Контраргумент знайшовся простий: але ж чукчі й чеченці живуть? Проте річ зовсім не в тому, хто і де живе. У світі малих моноетнічних країн і в більшості країн

світу живуть різні народи, з різними культурами та віросповіданням. Проблема зовсім в іншому – що їх об'єднує.

Є безліч прикладів співжиття. До прикладу, у Швеції або Швейцарії. Країни з історією, значно давнішою за російську, давно знайшли способи і методи поваги один до одного, захисту прав і механізми врегулювання конфліктів. Хоча й на їхніх територіях є національні анклави і живуть народи з іншими мовами та культурами. Законодавчий механізм регулює ці взаємини, і спробуйте у Швеції публічно назвати когось "чєрнож..им" або "узкоґлазим", негайно опинитеся в поліції. Якось я був свідком того, як особа радянського походження публічно посміялася над фінською вимовою і вмить отримала вимогу або вибачитися, або пройти в поліцію.

Однак у країні, де президент глумливо пропонує зробити обрізання, "щоб більше нічого не виросло", а його соратники називають українську мову "зіпсованою російською", поняття лояльності або пошани до чужої культури давно не існує. Воно походить із тих часів, коли "хохлів", "чурок" та інших офіційно називали нацменами. Це все відбувалося в країні, де була ідеологія "радянського інтернаціоналізму" і "дружби народів". Спадкоємці тієї ідеології тепер показують американському президентові банан, а в ЗМІ, переповнених ксенофобією, вже давно не соромляться вислову "особа кавказької національності". Росіяни дуже дивуються, коли дізнаються, що в протоколах американської поліції визначення білої раси звучить як "caucasion", "кавказець".

До речі, США, напевно, найкращий приклад штучної країни, в якій люди різних рас і культур знайшли ідею, стимул до об'єднання – свободу. Шлях був тривалий, у 200 з гаком років, із "диким Заходом", гангстерами і мафією, зі своєю сегрегацією і боротьбою афроамериканців за свої права. Американці понад усе цінують свою свободу, і не важливо, якого кольору твоя шкіра або який у тебе розріз очей. Манхеттен – копія планети, коли з одного кварталу, наприклад, турецького, потрапляєш в інший – корейський або китайський, чи філіппінський. Радянські люди створили свій світ на Брайтон-Біч і ніяк не хочуть повертатися назад, хоча багато в чому зберігають свої звички, випускаючи найнезвичнішу газету в світі російською мовою – "Вечерний Нью-Йорк".

Насправді, прикладів співжиття в багатонаціональних країнах багато, і свій добробут вони будують на основі свобод та дотримання політичних прав. Спробуйте з росіянином поговорити про свободу й отримаєте у відповідь щось непереконливе. Створення Російської імперії, а потім радянської не передбачало свобод і прав. Раніше своє життя відмірювали на славу царя і Вітчизни, потім – за Батьківщину і Сталіна. Гасла, що нічим не відрізняються, мають на увазі тільки одне – підпорядкування диктату (або цар, або Сталін) на певній території під умовною назвою "Вітчизна" або "Батьківщина".

Кілька років тому російський хранитель престолу Дмітрій Мєдвєдєв виголосив фразу "Свобода ліпше, ніж несвобода" і, здається, сам злякався своїх слів. Невідомо, що він мав на увазі, бо надалі чинив як прибічник "несвободи". Як, утім, і Путін, який у перші роки свого правління також багато говорив про демократію і права людини. Найімовірніше, Мєдвєдєв вирішив відзначитися вільнодумством, тимчасовим прозрінням, за яким нічого не послідувало.

Росія – штучна країна, в якій нема ідеології свободи і демократії. Путін останніми роками ретельно і послідовно переконував населення, що ліпша система державної влади – вождизм, а ідеологія – "вєлікая Россія". Просто – "вєлікая", без пояснення ознак величі. Тому що гасло "я – росіянин" – це не ідеологія рівноправ'я в багатонаціональній країні, це – шовінізм. Важко уявити, щоб така країна могла довго існувати.

"БІЛІ КОЛГОТКИ" РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Коли на сході України почався збройний конфлікт, я відкрив свої старі публікації про військову пропаганду і приготувався відзначати міфи. Упродовж багатьох років Росія, що постійно воює, використовує давно вигадану міфологію для переконання населення в доцільності участі своєї армії в тій чи іншій війні. З другого боку, населення має остаточно розлютитися на ворога, звинувачуючи його в "нелюдяності". Я не помилився – саме в "нелюдяності", як би не парадоксально звучало поєднання "гуманізм і війна". Особливо в російському викладі.

Цікаво, що використовувана російська військова міфологія в одному конфлікті, багато разів не підтверджена і спростована, з'являється знов і знов. Чи то внаслідок поганої фантазії, чи то пропагандисти впевнені, що одного дня придумана брехня буде так само дієва, як і 10 чи 20 років тому. Міфи можна умовно поділити на дві групи – "невідомі" літаки й інша бронетехніка, що нібито невідомо звідки з'являються, і казкові персонажі, які схожі на реальних людей, але їх ніхто ніколи не бачив.

Казковість військової міфології – особливий дар. Зазвичай джерелами міфів є російські спецслужби і прес-секретарі військових відомств. Інколи й самі воєначальники. Був такий міністр оборони Російської Фе-

дерації Павєл Ґрачов – він дуже полюбляв прибрехати і робив це з великим задоволенням.

У Пархарському районі Таджикистану в середині 1990-х років вирішили серйозно увічнити ім'я генерала Ґрачова, назвавши на його честь свинарський радгосп. Ще за часів його служби на ниві окупації Абхазії Ґрачов любив робити здивовані очі, відповідаючи на запитання про російські літаки. Вони, як НЛО, раптом з'являлися у конфліктних зонах, бомбили і так само зникали. Коли в 2004 році Панкиську ущелину в Грузії знову бомбили "невідомі літаки", з посиланням на російські спецслужби з'явилася "достовірна інформація", що це був перефарбований грузинський літак, яким керував лейтенант грузинських ВПС Ґеорґій Рустелі. У Грузії ця інформація викликала нестямний сміх у населення, оскільки такого грузинського прізвища взагалі не існує.

Справжнім професіоналом у другу чеченську війну був керівник групи зв'язків із громадськістю УФСБ по Ічкерії полковник Ілья Шабалкін. Це була людина з багатою фантазією і неймовірного масштабу неграмотного хамства і неуцтва. Скромний пензенський ФСБшник раптом став відомий на весь світ, оскільки під час другої чеченської війни він був головним офіційним рупором військових. За вишукану брехню отримав звання генерал-майора ФСБ.

Ілья Шабалкін вигадав два фантастичні за своєю безглуздістю міфи, які, на щастя, одразу висміяли журналісти. Після катастрофи з підводного човна "Курск" полковник заявив, що в чеченських горах, у печері, було знайдено креслення атомного підводного човна, що вказує на причетність чеченського підпілля до трагедії. Через рік полковник Шабалкін заявив, що там само у чеченських горах було знайдено креслення "Боїнґів", що, на його думку, вказує на "чеченський слід" у трагедії 11 вересня 2001 року.

Були ще розповіді про підпільні винно-горілчані заводи чеченців, які "випускали отруєну горілку для російських солдатів". Полковникові було невтямки, що він зізнавався в пияцтві серед військовослужбовців, але міфи, як правило, складаються так, що запам'ятовуються тільки ключові слова, в цьому випадку "отруєння", про інше не вистачало бажання замислюватися. Шабалкін інколи забувався, і кожні півроку оголошував про знахідку "архіву Дудаєва" й "архіву Масхадова".

Шабалкін, як і інші його колеги, згадував про "негрів" (слово образливе для афроамериканців, тому надалі позначатиму літерою "н"), які воюють проти російської армії на території Ічкерії, але насправді міф про "чорних" воїнів – улюблений у російських спецслужб. "Н" були скрізь, у всіх конфліктах останні двадцять років.

Уперше цей міф з'явився на початку громадянської війни в Таджикистані у 1992 році. На прес-конференції одного з лідерів проросійського Народного фронту, рецидивіста із 23-річним стажем Санґака Сафарова журналісти запитали: "Чи правда, що там на боці таджицької опозиції воюють негри?" Він відповів: "Так". "А з якої країни?" "Як з якої? З Африки".

Потім "н" з'являлися у всіх війнах. Проте в цьому позначенні немає нічого расистського, багато розповсюджувачів цього міфу хотіли підкреслити "імпортне" походження, як вони говорили, бойовика або терориста. З другого боку, як у випадку зараз в Україні, "н" – це, звичайно ж, американський солдат, найманець, ворог. І знову розповсюджувачам невтямки, що навіть якщо американці і брали участь у якихось конфліктах на пострадянському просторі, то, напевно, послали б солдата із зовнішністю, яка не відрізняється від місцевого населення. Звичайно, були і чужинці, як, наприклад, польовий командир у Ічкерії саудівець Хаттаб (повне ім'я Самер Салех ас-Сувейлем), але він і не ховався й із задоволенням давав журналістам інтерв'ю.

Міф про "н" почав поширюватися в Східній Україні практично від самого початку воєнних дій і живе досі. Зазвичай у дезінформаційній діяльності прокремлівських блогерів існує набір міфів і героїв цих міфів. Спочатку діячі ДНР і ЛНР говорили про велику кількість полонених американців, яких, щоправда, ніхто не показав. Як аргументи подавалося зображення американських паспортів, які легко знайти в інтернеті і соціальних мережах. 4 серпня Ігорь Стрєлков (Ґіркін) написав, що в боях між Торезом і Шахтарськом був узятий у полон "н". Любитель яскравих описів, Ґіркін виклав цей епізод так: *"І тут перед очима ополченців постала дивна картина: з люка БТРа вигулькнула абсолютно чорна постать і, притискаючись до землі, почала віддалятися дном арика... Ополченці зі свистом і улюлюканням кинулися навздогін. Незабаром чорний силует наздогнали. Ним виявився абсолютно чорний негр із племені... Племені він сво-*

го так і не назвав, посилаючись на незнання російської мови... Коли негр спробував заговорити грузинською, всі сумніви розвіялися, виявилося, що він свого часу служив радником в армії Саакашвілі".

Віддамо належне літературним здібностям Ґіркіна, але – чому "чорний негр" ні слова "не говорив російською", а коли "заговорив" грузинською, то Ґіркін його відразу зрозумів і навіть вивідав секретні відомості про те, що той "служив радником в армії Саакашвілі". Доля того "н" невідома, як, утім, і решти. Найімовірніше, Ґіркін, який служив на Кавказі останні кілька років, знав про такий самий міф під час війни у Грузії, в серпні 2008 року, а ще раніше – в Ічкерії. Тоді російська пропаганда теж багато говорила про "чорношкірих американців", які воювали з російською армією. І теж – без свідоцтв і без пред'явлених "н".

"Документи", що їх пред'являють журналістам і телеглядачам, – ще один пропагандистський, давно відомий хід російських спецслужб, які збирають або крадуть ці документи. На початку другої чеченської війни стався казус: російське телебачення на підтвердження слів про те, що в Ічкерії воюють найманці-араби, показало картку з фотографією і написами арабською в'яззю. Господар картки знайшовся відразу – це був літній чеченець, який кілька років тому загубив водійські права, отримані в Афганістані. Він звернувся до правозахисника Сєрґєя Ковальова, щоб спростувати передану телебаченням інформацію, але марно. Було створено ще один міф.

У розпал громадянської війни в Таджикистані серед населення поширювався ще один міф, вельми популярний у всіх війнах. Це – жінки-снайпери, або, як їх ще називали, "білі колготки" чи "білі панчохи". Зазвичай міф обростав різними деталями про білявих бестій і, що найголовніше, – вони були з балтійських країн, литовки, латвійки або естонки. У цьому міфі всі деталі неймовірні. По-перше, чому "білі колготки"? Чи можна уявити собі в них снайперів, у чиї обов'язки входить "невидимість"? Чи можна уявити, що таку людину, озброєну доволі великого розміру снайперською рушницею, яка вичікує по кілька годин у засідці, ніхто не помітить? Як і неможливо уявити собі жінку, яка в одних і тих самих білих колготках, як, утім, і в панчохах кілька днів або тижнів лежить на землі.

Друга деталь має неодмінно насторожувати й підтримувати ненависть – вони ж балтійки, тобто з тих самих країн, у яких

люто ненавидять добрих і порядних, миролюбних радянських людей. Міф обростав деталями від війни до війни. В Ічкерії, наприклад, розповідалося, що снайперки цілять обов'язково між ніг солдата або офіцера. За задумом авторів міфу, ця деталь повинна викликати до снайперок особливу ненависть у радянських людей як чоловічої, так і жіночої статі.

"Білі колготки" з'являлися на війнах у Придністров'ї і Карабаху, в Таджикистані й Ічкерії. Про них яскраво й виразно розповідали високі російські чиновники – Владімір Жіріновскій, Сєрґєй Ястржембскій, депутат Держдуми Сєрґєй Шаврін, генерал Ґеннадій Трошев, головний редактор газети "Завтра" Алєксандр Проханов, віце-спікер Північної Осетії Станіслав Кєсаєв. І, звичайно, численні журналісти-пропагандисти. Не дивуйтеся, "білим колготкам" присвячені фільми, книги і навіть вірші. Але ніхто і ніколи не бачив жодної снайперки з міфу про "білі колготки".

Дивно, що у російських терористів у Східній Україні досі не поширюється міф про "білі колготки". Поки що не воскресили міф про численні зафіксовані перемовини арабською або іншими екзотичними мовами. Чи то фантазія російських спецслужб не встигає за подіями, чи то зрозуміли безглуздість створених ними міфів. Поки що тільки Ґіркін хвалиться "н", а також "полчищами поляків, американців і нідерландців". Це добрий показник інтелектуальних здібностей людини, яку називають то прапорщиком, то полковником. Як на мене, то він звичайний найманець середнього штибу, який звик більше писати в соціальних мережах, ніж воювати. Саме такі й полюбляють міфи, що вивищують розповсюджувача до рівня генералісимусів.

ЗАМАХ НА ЇЖУ

Владімір Путін переступив межу вседозволеності. Цього не дозволялося навіть за найжахливіших диктаторських режимів – зазирати в холодильник і забирати улюблену ковбасу чи сир. Або від самого початку не годуй, як у Північній Кореї, або не відбирай. Але Путін пішов на жахливий злочин, який можна порівняти хіба що з кастрацією. Частина натхненних боротьбою за "русскій мір" громадян не проти, але боюся, що у Грузію, Білорусь і Казахстан російські туристи тепер їздитимуть, щоб подивитися на прилавки ковбасних і сирних відділів.

Їжа в Радянському Союзі була сакральною. Її не було, але нею пишалися, її бажали, її діставали і перекуповували, нею спекулювали і, нарешті, насолоджувалися. У 1970–1980 роках в аеропорту Шереметьєво радянські митники нишпорили в багажі тих, хто прилетів із Нью-Йорка, і забирали фотографії прилавків знаменитого магазину на Брайтон-Біч – "International Food". Прилавки і зараз виглядають непогано, але для голодного населення СРСР вигляд соковитої жирної ковбаси під назвою "Stalin brend" був цілковитим знущанням. Як, утім, і всієї іншої продукції – сосисок, сардельок, шпиків, рулетів і окостів. Митники ковтали слину й відбирали – радянська людина не має думати про їжу, вона має думати про комунізм, де, як запевняла КПРС, також будуть ковбаса і сосиски. Але поки що про них думати не можна.

Путін вирішив повернути минуле, щоб знову обіцяти світле майбутнє. Поки росіяни стоять на колінах, вони не повинні їсти того, що їдять ті, хто вже стоїть на повний зріст.

Ох, ці ковбасні потяги. Пасажири стискували в руках сіточки з батонами лікарської і краківської, свіжокопченої і кров'яної. Вони поверталися у свої міста, що просмерділи від металургійного диму, щоб доторкнутися зубами до м'якоті столичного делікатесу, забутися в нірвані від пахощів часникової ковбаси, повільно покусувати шматочок твердого сиру, не забувши попередньо затулити віконні штори і зачинити двері на ключ від цікавих сусідів. Щастя радянської людини було наповнене пахощами, шлунок переварював залишки м'ясного поголів'я СРСР, а мозок переставав думати про лєнінізм та ухвали чергового з'їзду КПРС.

Усе це мало колись припинитися. Путін – припинив. Він, вихований на картоплі і брукві, знав, як згубно впливають добрі продукти на свідомість "русского міра", як повільно, але надійно разом із сиром "Valio" у свідомість росіянина, який встає з колін, проникає зараза капіталізму і західного імперіалізму. Один погляд на "Dorblu" позбавляє російського робітника і селянина віри в перемогу "Новоросії".

Коли залишки російської армії в 1917 році піддалися на чари більшовиків, революційні солдати і матроси оцінили нові можливості й кинулися грабувати магазини і склади, несвідомо розуміючи нерівність між ідеологією марксизму та халявною їжею. Коли їжа закінчилася, з'явилися колгоспи – такі міфічні спільноти зачарованих мрією людей, які зобов'язані були виготовляти продукти, не споживаючи їх. Комісари добивали залишки куркулів, справжніх виробників продуктів, а колгоспники працювали на доброго дядька Сталіна, який обіцяв їх нагодувати, але не скоро, у світлому майбутньому.

Так і жила величезна країна – у мріях, чергах і дефіциті. Керівники створювали собі спецрозподільники, із задоволенням поїдаючи те, що забороняли їсти іншим. Якось я знайшов дивний документ 1930-х років про харчування радянських чиновників. Вони були розподілені на категорії "А" і "Б", з різним асортиментом продуктів і необхідних для життя цигарок, тютюну і спиртних напоїв, що їх видавали за картками. У радянських номенклатурних їдальнях чиновники з різними категоріями і

харчувалися окремо – для категорії "А" м'яса було на 20 грамів більше, так само масла, сиру, крупи.

Скільки пам'ятаю радянський час – стільки пам'ятаю і вічну боротьбу за їжу. І, напевно, до кінця життя не забуду радянського лексикону борців за їжу. "Викинули" – це не процес позбавлення від непотрібного, а навпаки – боротьба за необхідне, це означає – щось привезли в магазин. "В одні руки не давати" – не тому, що гаряче або радіоактивне, а тому, що 200 кілограмів сосисок на селище, де п'ять тисяч мешканців, не вистачить. За вичитаний у якійсь книжці рецепт приготування Coq au vin (півня у вині) в черзі за суп-наборами могли побити, а в 1930-х роках і розстріляти як французького шпигуна.

Суп-набір – це радянська пісня, це слова, що врізалися в пам'ять радянської людини назавжди. Суп-набори заможні люди купували собакам, але більшість мешканців СРСР робили з нього шедеври радянської кухні – відварюючи, виварюючи, додаючи картоплю і капусту, гречку (якщо дістануть) або вермішель (якщо викинуть). Суп-набори також "діставали" – це складний технологічний процес, коли охочий зварити суп із кісток мусить рано-вранці прийти до магазину, побачити натовп таких самих стражденних, написати хімічним олівцем на долоньці номер черги, а виспавшись – прибігти і "дістати". А потім, притиснувши до грудей пакет із рештками скелета великої рогатої худоби, прибігти додому, розганяючи дворових собак, які чомусь також полюбляли суп-набори.

Ви гадаєте, що в СРСР популярним словом було "супутник" чи ЕОМ? Нічого подібного, кожен школяр початкових класів знав слово "дефіцит" ліпше, ніж дорослий працю Лєніна "Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі". Слово "дефіцит" було неофіційним, навіть забороненим. Але воно було, як і був сам дефіцит. Дефіцит – це стан радянської людини, коли ти знаєш про те, що на світі є фінський сервелат, але не знаєш, як він виглядає. А якщо знаєш, як виглядає, то не знаєш, де його можна купити.

Дефіцит, як говорив антирадянський гуморист Аркадій Райкін, – двигун прогресу. Не було б дефіциту, не було б сенсу в радянських людей жити на благо світлого майбутнього. Були люди, які спеціально їздили до Москви, щоб подивитися Єлісєєвський магазин, щоб знати, як виглядає дефіцит. І якщо

ви гадаєте, що в Москву їздили тільки для того, щоб зайти в мавзолей Лєніна, то глибоко помиляєтеся. Багато людей відвідували Москву, щоб практично переконатися в тому, як Лєнін бачив комунізм на окремо взятій території. Найсвідоміші люди спочатку йшли у мавзолей, а потім у магазини, щоб сільським сусідам розповісти, що таке "світле майбутнє". А може, навіть відрізати шматочок ковбаси.

У СРСР їжі присвячували пісні й оповіді, вірші й романи, фільми і спектаклі. Тобто про неї багато говорили, співали, декламували, але її все одно не вистачало. Тому населення жило мішками: три мішки картоплі на зиму, мішок цукру і крупи – про всяк випадок, мало що у радянських вождів не вийде. І майже в кожній сім'ї на полиці зберігалися яскраво оформлені книжки, наприклад, "Книга про смачну і здорову їжу". Інколи вся сім'я збиралася, щоб погортати і почитати, розглянути фотографії. І мало хто знав, що вся ця їжа була сфотографована у святая святих СРСР – у кремлівському ХозУ, в тому самому місці, де зовсім не знали слова "дефіцит" і знали "де дістати".

Путін і не приховує, що хоче відродити СРСР. Ну, бодай у якомусь вигляді. З територіями у нього не особливо виходить, і тоді він вирішив повернутися до справжнього минулого – дефіциту. І це правильно – сита радянська людина ніколи не думає про плани партії та уряду. Думки про державу з'являються тільки в голодному стані і забутому процесі "діставання". Адже забули ж наші предки про те, як жила Російська імперія у знаменитому 1913 році? Забудуть і сир "рокфор". Тому що так треба! Так сказав Путін.

НЕПОТРІБНА СВОБОДА

Років дев'ять тому я потрапив у жахливу ситуацію: кілька днів не міг пояснити студентам університету Майамі в штаті Огайо, що таке російська свобода слова. Юні американці ніяк не могли зрозуміти, чому в російському Кримінальному кодексі є статті, за якими можна ув'язнити журналістів, і чому, коли в Росії вбивають журналістів, ніхто не виходить на вулиці й не протестує, а також чому журналісти мовчать, коли влада закриває їхні газети, журнали, телеканали або радіостанції. Щоб пояснити стан суспільства, що так байдуже ставиться до свободи, довелося б переказувати історію Росії, принаймні останніх п'яти-шести століть. Вихід знайшовся несподівано: перед черговою лекцією я придумав невеличку казку, з упізнаваними героями і зрозумілим фіналом.

Ось уявіть собі великий зоопарк. Різні тварини представляють звичайні професії. Наприклад, вовки – це журналісти. Перший директор зоопарку був на прізвище Лєнін, другий, звісно, Сталін, потім Хрущов, потім Брєжнєв. Вовки у клітках жили привільно – їх двічі на день годували, за ними прибирали і доглядали. Єдиним обов'язком вовків було – похизуватися перед відвідувачами зоопарку, для перестраху треба було кілька разів рикнути або повити.

Одного дня прийшов новий директор зоопарку на прізвище Ґорбачов, він відкрив клітки і сказав: "Вовки, тепер у нас перебудова і гласність, ви – вільні". Вовки

вискочили з кліток, побігли світ за очі. Хто в ліс, хто в поле – раділи свободі. Через якийсь час вони охляли, животи позападали, зголодніли. Вони народилися в зоопарку, і ніхто їх не вчив полювати. Новий директор зоопарку на прізвище Путін єхидно глянув на худих вовків, які блукали навколо зоопарку, відкрив клітку і запропонував повернутися до дворазового харчування і нічогонероблення. Вовки повернулися.

Студенти вислухали, і, здається, нарешті зрозуміли. Одна зі студенток запитала: "Це ж не свобода?" Ні, це не свобода, це таке суспільство, де бути вільним – невідомий стан. До свободи слова ставляться як до "свободи написати все, що спадає на думку", а політичні свободи залежать від того, що накажуть. "Чєво ізволітє-с", – говорили персонажі російської літератури, звертаючись до старшого за чином і станом, від яких, власне, і залежала свобода того, хто запитує. "Чєво ізволітє-с", – говорили кріпосні селяни, за ними повторювали їхні нащадки, начебто вільні після скасування кріпосного права в 1861 році, які до того виховали за 300 років рабського існування два десятки поколінь людей, що визначали свою "свободу" начальницьким окриком і підневільним життям. А скільки селян було в паніці від того, що їм даровано свободу, вони не вміли і не хотіли нею розпоряджатися. Легше було заламувати бриля перед паном і задовольнятися тим, що дозволить господар.

Коли російські ліберали в XIX столітті писали свої твори, в яких запитували – "Що робити?" і "Хто винен?", вони не знали відповіді, але хотіли бачити Росію такою, якою їм уявлялася Європа – чистою, гарною, освіченою і культурною. Такою, як Швеція, де закон про свободу друку було ухвалено ще в 1766 році. А в Польщі обговорювали і ще раніше – в 1532 році. Лібертаріанці розвивали свої погляди і теорії економічної свободи з кінця XVIII століття, а в Росії, вже сучасній, усього шість років тому голова Конституційного Суду Валерій Зорькін назвав концепцію "лібертарного права" розпустою.

Нерозуміння Європи і Росії – вічна біда двох абсолютно різних систем цінностей та досягнень. Те, що в Європі незаперечне, – право на свободу слова, право на вибір, право на економічну свободу, в Росії сприймається з позицій XIX століття, з того самого часу, коли підневільні селянин і робітник мали ненавидіти свободу. З російським підневільним було простіше, проблеми Росії почалися із захоплення територій, коли росій-

ські імператори отримували не лише нові землі, річки і морські простори, а й людей, які чинили спротив придушенню своїх свобод, традицій та законів. Лише кровопролитні жорстокі війни, вбивства мільйонів людей, вигнання їх з рідних земель змогли на якийсь час заспокоїти окуповані землі й народи.

Кривава історія Російської імперії – зовсім не пишномовне визначення подій останніх століть. Легше було позбутися людей, що чинять опір, як черкесів і абхазів, аніж намагатися навчити їх рабському співіснуванню. І всі ці століття до людей ставилися як до неминучого зла, пригноблюючи їхні традиції, руйнуючи їхні культури, знищуючи їхні мови. До радянської частини імперської історії володарі однієї шостої частини суші підійшли вже як підготовлені колонізатори, добиваючи все, що могли зберегти, передаючи від предків до предків окуповані народи. Окупанти не змогли придушити головного, що зберігали люди, – бажання бути вільними.

В один із днів російсько-грузинської війни у серпні 2008 року я спустився в підвальний магазинчик у центрі Тбілісі, щоб купити води і чогось поїсти. До мене підійшла літня грузинка, вона вимовила фразу, яку я ніколи не забуду: "Якщо ми, грузини, такі погані, то чому вони гірші за нас". Хто "вони" – і так було зрозуміло, але в самому реченні було висловлено все ставлення грузинів до російської окупації. Нема тих 200 років спільного життя і, як запевняли в радянських підручниках, "спільного щасливого співжиття", у людей є історична пам'ять, що не дозволяє їм забути те, що сталося два століття тому.

Ця історична пам'ять прокидається у багатьох – грузинів, українців і молдовців, казахів і таджиків, татар і чеченців. У цій пам'яті зберігається те, що ретельно приховувалося, – вбиті предки і спалені аули, підірвані церкви і мечеті, депортація, репресії і розстріли, знущання з мови і культури. Але відчуття свободи зберігалося завжди.

Тоді, шість років тому, я повернувся із Грузії до Москви і кілька разів намагався переказати ту фразу літньої грузинки, щоб росіяни усвідомили те, що накоїла їхня влада. Ще кілька місяців тому вони із задоволенням поїдали привезену мною чурчхелу, пили грузинське вино, слухали нові диски з грузинською музикою, а тепер між ними та мною з'явилася величезна стіна недовіри, ненависті й злості. Вони зненавиділи грузинів в одну мить, неначе ці низькорослі диригенти в Кремлі змахнули

руками і народ здурів водночас. Тоді я зрозумів остаточно, що любити, а через день ненавидіти можна тільки чуже. Любили, бо захопили, зненавиділи, бо їм сказали: "Годі, ми ситі вашою фальшивою любов'ю".

Гаразд, грузини – кавказці, з незрозумілою для росіян культурою і зовсім незрозумілою мовою. Але що трапилося з росіянами, які раптом розлюбили українців? Нічого – все те саме, що з чеченцями і грузинами, – вони захотіли бути вільними, а росіяни цього не хочуть. Росіяни зараз переживають стан злого й агресивного чоловіка, якого періодично покидають дружини через те, що їм страшно і боляче жити з п'яницею та неробою.

Росіяни ненавидять свободу, не розуміючи її. Свободу, яка дозволяє жити і бажати свободи ближньому. Свободу, яка дозволяє працювати і заробляти. Свободу, яка позбувається сили, агресії і тупого придушення.

У недавньому минулому була одна спроба зробити людей вільними. Міхаіл Ґорбачов проголосив гласність і перебудову, дозволив говорити правду і закликав до "консенсусу", абсолютно незрозумілого людям, які жили кілька століть в ідеологічному й економічному рабстві. Свободу не прийняли, її злякалися. Тому що свободу не можна дарувати, за неї треба боротися.

Проведіть невеликий експеримент. Візьміть тексти державних гімнів, адже гімни – це віддзеркалення менталітету і культури народів, їхніх прагнень і бажань. Порівняйте гімни Грузії, України та Росії, і ви зрозумієте, що в серці українця, грузина та росіянина. У вірші Павла Чубинського, який є основою гімну України, чотири рази згадується слово "свобода" і п'ять разів слово "воля". У грузинському – тричі, а кінцівка не залишає сумнівів в тому, що проголошує гімн, – "да дідеба тавісуплебас, тавісуплебас дідеба!", "слава свободі, свободі слава!" У російському гімні слово "свобода" трапляється тільки один раз і то як прикметник, безвідносний до людей.

Можливо, колись Росія позбудеться міхалковського імперського гімну і прийме "свободу" як належне і необхідне кожній людині. Але для цього треба зрозуміти кожного, хто живе поруч, чиїх предків захопили 500 років тому, а чиїх – пізніше. У російській Конституції народ – це влада. Поки що все навпаки – влада знищує народ, який смиренно чекає дозволу стати вільним. Так не буває.

ПОВСТАННЯ В РОСІЇ ТА СРСР

Один із найусталеніших радянських міфів – СРСР був раєм для "братніх народів". Міф спокійно існував і підтримувався пропагандою, за якою ховалася найжахливіша частина історії імперії. Книги і фільми радянського часу переконували людей у тому, що численні вороги заважали будувати соціалізм і комунізм, не пояснюючи, що, по-перше, ворогами була значна частина населення, по-друге, приховували, що бунти, повстання й протести були всі 74 роки існування СРСР. Але якщо зазирнути вглиб історії, то традиції чинити спротив владі з'явилися набагато раніше. Відтоді, коли Московське князівство раптом вирішило стати державою, постійно захоплюючи все нові й нові землі. Населення захоплених територій чинило спротив, не бажаючи підкорятися новим правилам.

Із розпадом СРСР ,стало відомо багато фактів. До прикладу, у радянській історіографії щодо Грузії була створена абсолютно благодатна картина – після підписання Георгіївського трактату в 1783 році цар Іраклі II відчинив двері Російській імперії. Насправді у трактаті ані слова про добровільне входження Грузії до складу Російської імперії, у ньому йшлося лише про політичне заступництво. У 1801 році російський цар Павєл I підписує Маніфест про приєднання царства Картлі-Кахеті, посилаючись на прохання на той час

померлого царя Ґіорґі XII і не звертаючи уваги на спадкоємців престолу, які протестували проти захоплення Грузії. Через 10 років до імперії було приєднано й Імеретинське царство.

У російській Вікіпедії скромно згадується тільки одне повстання грузинів проти російських окупантів у 1905–1907 роках. Насправді спротив почався практично відразу після анексії. Перше повстання почалося в Кізікі ще в 1802 році і в ньому взяло участь кілька тисяч грузинів. Через два роки повстання охопило гірські райони Картлі, під час придушення загинуло кілька тисяч осіб, заарештовано понад 300. У 1812 році – кахетинське повстання, в тому самому році шість тисяч грузинів воювали з окупаційними військами поблизу села Шилда і в Шатілі. У 1819 році – повстання в Імереті і Рачі, в 1820 році – кутаїське повстання. До 1918 року, поки Грузія не проголосила незалежність, було більше 25 бунтів, повстань, протестів та зіткнень.

Демократична республіка Грузія існувала з 1918 по 1921 рік. Незалежність Грузії була визнана радянською Росією 7 травня 1920 року, а через десять місяців країну захопила Червона армія. Але й тоді грузини не залишили в спокої тепер уже радянську владу: в 1924 році по всій Грузії почалося повстання, жорстоко придушене більшовиками. Заворушення і протести проти радянської влади супроводжували всю історію Грузинської РСР. У 1930-ті роки почалися масові репресії, на початку 1940-х років – арешти й масові страти активістів національного руху, в 1949 році – масові репресії проти студентів і викладачів Тбіліського університету, в 1951 році – депортація до Сибіру 20 тисяч "неблагонадійних". У 1956 році мітинги відбулися по всій Грузії. І так було до 1989 року, коли 9 квітня радянська армія жорстоко розігнала мирну акцію в Тбілісі.

Грузія – лише частина історії Російської, а потім Радянської імперій, у яких окуповане населення чинило спротив. Для цього були серйозні причини: з початку XIX століття царська адміністрація планомірно знищувала грузинську культуру – було введено заборону на освіту грузинською мовою, заборонено використання мови в богослужінні, знищено автокефалію Грузинської православної церкви, заштукатурено грузинські церковні фрески та замінено на інші – в "російській традиції", перебудовано частину храмів і монастирських комплексів.

Принаймні з XVII століття у різних частинах Російської імперії, що розширювалася, періодично спалахували бунти і повстання – повстання Івана Болотнікова, Селянська війна Стєпана Разіна, Пуґачовський бунт, казацьке повстання Кондратія Булавіна, польське повстання, заворушення в окупованій Центральній Азії. У 1861, 1877, 1878, 1907 і 1917 роках прокотилися повстання на Північному Кавказі, насамперед, в Ічкерії та Дагестані. У 1858–1859 роках у п'ятнадцяти губерніях Поволжя і Центральної Росії відбулося антиалкогольне повстання, 780 призвідників було арештовано і заслано на каторгу. В 1902 році повстання охопило Харківську і Полтавську губернії. З середини XVII і до початку XIX століть окупації чинили спротив чукчі, вони вели справжню війну з російськими військами.

На жаль, досі історики не склали точної статистики бунтів, заворушень і повстань за часів Російської імперії, але навіть за уривчастими відомостями можна робити висновок про сотні випадків. Окрім відомих, була величезна кількість місцевих і сільських бунтів, причиною яких стали земельні реформи та чиновницьке свавілля. На околицях імперії бунти і повстання тривали аж до зречення царем престолу. Найзначніше було в 1916 році – на більшій частині території сучасних Киргизстану, Узбекистану і Таджикистану. Під час придушення загинуло кілька сотень тисяч осіб.

В історіографії СРСР згадуються повстання часів Російської імперії, але практично нічого не йшлося про радянський час. Це була заборонена тема. Насправді повстань було не менше, ніж за царя, і придушували їх жорстокіше – зброя була досконаліша, країна була за "залізною завісою". Спокій оберігала цензура.

Ще в перебудовний час почала з'являтися перша інформація про розстріл новочеркаського повстання в червні 1962 року. Все почалося зі страйку на Новочеркаському електровозобудівному заводі. До робітників сталеливарного цеху приєдналися містяни. Люди на мітингу вимагали підвищення зарплати, у відповідь влада направила армію – озброєних солдатів і танки. Після того як протестувальники попрямували до будівлі міськвиконкому, в них почали стріляти. Загинули 24 людини, тіла яких влада таємно вивезла і поховала в чужих могилах. Було поранено 87 осіб, арештовано 240.

Роком раніше заворушення відбулися у Краснодарі, того самого 1961 року – в Александрові й у Муромі Володимирської області. У 1959 році під час придушення в казахстанському Теміртау було убито 11 осіб, 70 осіб було арештовано, з них п'ятеро засуджено до розстрілу. В 1975 році морський офіцер підняв повстання на протичовновому кораблі "Сторожевой", придушене за допомогою військових бомбардувальників. Ініціатор повстання капітан 3-го рангу Валєрій Саблін був засуджений до розстрілу.

Найбільше повстань було в перші роки радянської влади. Чинили спротив більшовикам жителі Далекого Сходу і Сибіру. В 1924–1925 роках було повстання тунгусів і якутів. У 1931–1934 роках відбулося Казимське повстання хантів і ненців, тоді ж – Уровське повстання в Забайкальському краї. Амурські казаки і селяни бунтували в 1924 році. У Криму в 1929–1930 роках було Алакатське повстання. Загалом із 1954 року в СРСР відбулося понад 70 повстань і масових мітингів. Кількість загиблих обчислюється сотнями, поранених – тисячами, кілька тисяч було притягнуто до кримінальної відповідальності, зокрема й до вищої міри покарання – розстрілу. Географія заворушень – практично весь Радянський Союз.

Укладачі списків, проте, уточнюють, що вони неповні. Лише зараз, останніми роками, дослідники намагаються відновити хронологію і подробиці подій. Чеченський історик Маірбек Вачаґаєв, наприклад, має матеріали про повстання на Північному Кавказі в 1919, 1920, 1921, 1924, 1930, 1937, 1942, 1973 роках. У сучасній Росії більшість архівів закриті, нинішня влада, як і раніше, побоюється розголосу документів та інформації.

Французький письменник і мандрівник маркіз Астольф де Кюстін на запрошення імператора Ніколая I відвідав Росію і через чотири роки видав у Парижі книжку "Росія в 1839 році". Невідомо, з якої причини імператор запрошував француза, але книга виявилася першою гідною критикою Росії. Образно Астольф де Кюстін назвав Ніколая I "тюремником однієї третини земної кулі", і саме французькому публіцистові належить визначення "Росія – тюрма народів". Знаменно, що перший повний переклад російською мовою книжки Астольфа де Кюстіна з'явився тільки в 1996 році. Її, найімовірніше, в оригіналі читав Лєнін, який повторив фразу про "тюрму народів" у 1914 році, у своїй статті "До питання про національну політику". Як будь-

який популіст, Ленін любив критикувати своїх попередників, але, прийшовши до влади, зумів повторити злочини у багато разів жахливіші. Лицемірний вождь писав про свободу, рівноправність і закони, але став ініціатором створення величезного концтабору, всередині якого переслідували, принижували, вбивали і все це видавали за "народне щастя". Нарешті, в 1983 році президент Рональд Рейґан дав ще одну оцінку ситуації в СРСР, назвавши його "імперією зла".

І на завершення – досить різке резюме викладеному, автором якого був російський поет Фьодор Тютчєв: "Російська історія до Пєтра Велікого суцільна панахида, а після Пєтра Велікого – одна кримінальна справа". Століттям пізніше невідомий радянський пропагандист придумав два чудові й доволі точні визначення – "капіталістичний світ" і "соціалістичний табір". Мабуть, під "табором" малося на увазі щось згуртоване, а вийшло правильне – табір, колонія, в'язниця.

Визначити "якість" російських та радянських бунтів і повстань просто: у Російській імперії люди виходили на вулиці й майдани, протестуючи проти економічних і соціальних проблем. Вони не вимагали політичних свобод, за винятком повстання декабристів 1825 року і Лютневої революції 1917 року. На околицях імперії бунти і повстання були спрямовані проти окупації та політики царської адміністрації. У перші роки радянської влади населення чинило спротив більшовикам і колективізації. Починаючи з 1950-х років, у національних республіках з'явилися перші визвольні рухи, що закликали до незалежності.

РОСІЙСЬКЕ ПРАВО НА БЕЗПРАВ'Я

Хоч як дивно, але в російській Конституції є слова про "демократію" і "права людини". У другому розділі "Права і свободи людини і громадянина" прописано 47 статей, що наділяють жителів Російської Федерації всіма правами, які існують у сучасному демократичному світі й передусім правом на свободу слова та свободу висловлювання, свободу "проводити збори, мітинги і демонстрації, ходу і пікетування".

Доволі дивно звучить заголовок розділу, що розмежовує "людину" і "громадянина", але не чіплятимемося до філологічного казусу, найімовірніше, юристи мали на увазі "людину" як не "громадянина", тобто іншоземця, якому також дозволено "вільно" жити та відстоювати свої права на території Росії. На практиці цей поділ розмитий, а сам суб'єкт можна іронічно позначити як "людський громадянин". Суті однаково не міняє.

Насправді, в Росії сталася дивна метаморфоза – Конституція, як *Основний закон*, є, а прав і свобод нема. Не варто наводити численні факти порушень самих прав і свобод, ситуація пояснюється тим, що давно прописано в російському фольклорі, – "закон, як дишло, куди повернеш, туди і вийшло". Ставлення ж до самих законів, згідно з життєписом царя Івана IV Ґрозного, відображено у вислові "фільчина грамота". Зазвичай так у Росії ставилися до документів, що не

мають юридичної сили. Аналогічне ставлення до законів ми можемо спостерігати нині. Конституція є, про неї інколи згадує Владімір Путін й інші чиновники, але вона наче і не існує – різні "фільки" по-своєму інтерпретують, що можна, а чого не можна робити громадянам.

Подібне ставлення до прав у кремлівської влади було завжди. Коли читаєш Брєжнєвську Конституцію 1977 року, то якщо не жив у країні під назвою СРСР, то можеш уявити розмах і розквіт демократії. У статті 50 були прописані гарантії свобод – слова, друку, зборів, мітингів, вуличної ходи і демонстрацій. До речі, стаття 57 приписувала державі охороняти ці самі свободи, чого насправді не було. А поняття "свобода слова" гарантувало свободу винятково пропаганді й цензурі. Сталінська Конституція 1936 року була набагато чеснішою – в ній нічого не мовилося про демократію.

Забіжу дещо вперед, щоб процитувати адвоката української льотчиці Надії Савченко – Марка Фейґіна: "У нинішній Росії не залишилося незалежних, непідконтрольних Кремлю правозахисних організацій. Усі – на «путінській грантожерці»". Владімір Путін ще на початку свого входження у Кремль почав тотальний наступ на правозахисників та інші громадські й неурядові організації, побачивши в них головного ворога. Точно так само, як ставляться до неурядових активістів у Туркменистані, Узбекистані чи Білорусі. Схоже на те, що відбувається із правозахисниками на Кубі. Північну Корею і згадувати не варто – там про них взагалі нічого не знають.

Отже, в російській Конституції багато мовиться про роль суспільства, про право захищати свої права, у такий спосіб відокремлюючи радянське минуле від сучасної російської "демократії". За всю історію радянської імперії було кілька спроб показати свою громадянську позицію – сміливці на Красній площі, генерал Петро Григоренко, що захищав права кримських татар, сотні захисників своїх прав і прав радянських людей, кинутих до психіатричних лікарень. Випускали самвидавний журнал "Хроника текущих событий", слухали "ворожі голоси", щоб зрозуміти – хто цікавиться величезним, на одну шосту суші, концтабором.

У радянських правозахисників було чимало проблем – за ними стежили, їх заарештовували, ув'язнювали, відправляли на поселення, кололи психотропними препаратами у психлі-

карнях. Ті, хто насмілювався виходити на вулицю, вимагали тільки одного – дотримання радянської Конституції. Романтики сподівалися, що після підписання Брєжнєвим у 1975 році Гельсинкської угоди і ухвалення через два роки нової Конституції в СРСР почнуть дотримуватися прав людини.

Так, у Конституції було прописано права на права і свободи, але хіба в Радянському Союзі хоч колись дотримувалися власних законів? Навпаки, активність правозахисників жорстоко придушувалася КДБ, їх затримували і заарештовували, звинувачуючи у кримінальних злочинах. ЦК КПРС і КДБ присікали будь-яку спробу вимог радянських людей бути вільними.

У 1970-х роках радянська влада змінила тактику репресій, і частину заарештованих почали виселяти із країни. Репресії тривали до середини 1980-х років, навіть коли Горбачов оголосив політику гласності і перебудови. Валерію Новодворскую судили тричі з 1976 по 1986 роки, потім 17 разів її затримували та заарештовували. Історія правозахисної діяльності в СРСР добре вивчена Людмилою Алєксєєвою, активною учасницею руху з 1960-х років, із так званих шістдесятників. Вісім років тому вона передбачила, що Росія стане "демократичною і правовою державою в 2017 році".

Напевно, Путін про передбачення Алєксєєвої знає, тому наполегливо знищує те, що змогли створити російські правозахисники за дев'ять років правління Єльцина. Після розпаду СРСР була гарна можливість розвитку правозахисного руху і створення громадянського суспільства. Президент Єльцин підтримував свій імідж першого російського демократа, утримуючись від переслідування правозахисників. Він терпів поїздки правозахисників до Ічкерії під час першої війни 1994–1996 років, відмахувався від протестів і заяв, але визнавав, що на Північному Кавказі відбуваються масові порушення прав людини.

Уже тоді, в середині 1990-х років, у Росії почалася кампанія з дискредитації правозахисників, особливо тих, які намагалися захищати мирне населення Ічкерії. У "патріотичній" пресі правозахисників ставили врівень із чеченським ополченням, звинувачуючи в тому, що Сєргєй Ковальов і Олєг Орлов "потурають терористам". Особливо "патріоти" активізувалися після підписання в 1996 році Хасав'юртівських угод, що зупинили безглузду війну. По суті, за Єльцина в Росії було подвійне життя: він їздив на Захід, посміхався і говорив про демократію, у самій же

Росії спецслужби та військові задумували реванш і пристрасно бажали мати у Кремлі "сильну руку".

Так і трапилося: "сильну руку" за руку привів у Кремль "демократ" Єльцин. Можна скільки завгодно міркувати й обговорювати конспірологічні версії щодо того, хто підказав Єльцину привести до влади саме цю непоказну людину, але попередні півроку в кріслі прем'єр-міністра для Путіна не минули непоміченими, і реваншисти в погонах всіляко лобіювали підполковника КДБ. Путін ще в серпні 1999 року, будучи прем'єр-міністром, сказав досить, щоб було зрозуміло – в Росії більше не буде ані правозахисників, ані свободи слова. Тоді в горах Дагестану, де почалася друга чеченська війна, військові з журналістами вже розмовляли крізь зуби, не підпускаючи близько до зони бойових дій правозахисників.

Дивно, але багато хто сприймав появу Путіна у Кремлі як новаторство в російській політиці. На Заході бачили молодого керівника, спортсмена, який володіє німецькою. У Росії – "рятівника". Тоді мало хто здогадувався, що буде з Росією за рік-два. Але людям подобалося, як Путін літає на літаку чи цілує хлопчика в живіт. Таких лідерів у Росії точно ще не було. Навіть коли в черговий раз килимовим бомбардуванням покрили Ічкерію і вбили ще кілька десятків тисяч осіб, люди покірно сприймали всі рішення Путіна, виправдовуючи жорстокість російської армії. У перші місяці війни на Пушкінську площу в Москві щочетверга виходило 5-6 активістів, які протестували проти другої чеченської війни. Над ними сміялися, їх ігнорувало телебачення, потім вони зникли, зрозумівши, що в Росії безглуздо щось робити публічно, це нікого не пройме, ні на що не вплине. У Росії, нарешті, з'явився цар, який сам визначає – кого стратити, а кого помилувати.

Переслідування неурядових організацій почалося з перевірок. Потім їх почали закривати, вигадуючи сотні причин, починаючи від розхитаних електричних розеток в офісі, закінчуючи податками. З'явився закон про "іншоземних агентів", організаціям заборонили отримувати іншоземні гранти. Частину правозахисників спокусили запрошенням у Громадську палату, зайняти місця статистів – засідати у круглій залі, частину прилаштували радниками до омбудсмена. Кремль наполегливо пригнічував правозахисний рух, згідливих перетворюючи на слухняні організації, а тих, хто чинив спротив, виселяли з орен-

дованих приміщень або вигадували безглузді звинувачення в порушенні правил пожежної безпеки.

Останні роки Кремль перестав звертати увагу на доповіді чи заяви міжнародних правозахисних організацій, що б'ють на сполох щодо тотальних порушень прав людини. Путін прийшов до того, чого й хотів, для нього права людини і свободи – пустий звук. І якщо в Росії і є якісь залишки правозахисних організацій, то вони, отримуючи тепер кремлівські гранти, теж видають пустий звук. Кремль – задоволений, тепер ніхто не намагається дорікати диктаторові, всі мовчать, а на міжнародний резонанс Путіну давно наплювати.

Російський правозахисний рух повернувся в 1970-ті роки. Відмінність від СРСР тільки в тому, що в Росії ще можуть прочитати в інтернеті те, що думають і пишуть міжнародні організації. В усьому іншому все по-старому – арешти, суди, конфіскації й еміграція. Головного інструменту демократії – свободи слова нема, свободи думки нема, право на публічні акції, якщо вони проти політики Путіна, жорстко присікаються, політичного плюралізму нема – Державна Дума складається із чотирьох провладних партій.

За недовгий період життя офіційного існування, за 10–12 років, російські правозахисні організації так і не змогли ініціювати створення громадянського суспільства. Не тих відчайдушних кілька сотень росіян, що на свій страх і ризик виходять на акції та протестують проти диктатури, а хоч би частини населення, які знають, що за Конституцією саме вони керують державою. Київський Майдан для більшості росіян виявився не громадянським подвигом, а "екстремізмом". Так, як їм пояснила російська пропаганда. У минуле повернулася не лише російська влада, в минуле, і не без задоволення, пішла й більшість населення країни. Чи стане воно коли-небудь суспільством?

ВЛАДА НАВМИСНО ВИХОВУЄ ЛЮМПЕНІВ

Час від часу російські телеканали купують кадри західних телекомпаній, у яких поліцейські, як це йдеться у коментарях, перевищують свої повноваження, б'ючи затримуваних людей, яких підозрюють у скоєнні злочину.

Важко зрозуміти, з якою метою (ви ж розумієте, що зараз телебачення просто так нічого не показує – скрізь можна віднайти ідеологічний контекст) демонструють ці кадри. Якщо для того, щоб показати "їхню вдачу", то зрозуміло. Але не ясно, чому ті самі канали абсолютно спокійно показують у численних кримінальних передачах те саме, але вже здійснюване російськими міліціонерами, а коментарі – протилежні за змістом.

Російські телеканали рясніють ведичезною кількістю передач і фільмів кримінальної тематики. Більшість із них готуються безпосередньо прес-службами підрозділів МВС чи за їхнього активного сприяння. До списку треба дописати програму "Человек и закон", кримінальні сюжети в інформаційних програмах. Навряд чи помилюся, якщо додам до цього списку телевізійний "десерт" – рулони російського "мила": серіали на тему "доблесна російська міліція захищає конституційні права громадян". За радянською звичкою саме фільми стають наочним посібником у виховній роботі

з громадянами. Як колись – якщо герой фільму "Комуніст" умирав за партію, багато хто його наслідував...

Тепер про дивацтва телепрограм і фільмів, про виховну роль яких має бути повторено ще неодноразово. Мало який сюжет із кримінальних передач не супроводжується кадром із фізіономією затриманої (не заарештованої!) людини (не засудженої, не злочинця!), в синцях і набряках. Ці кадри мають закріпити у співгромадян усталену думку, що покарання наздожене будь-кого. Але дивне інше: журналісти, які випускають в ефір ці кадри, є співучастиками того, що юридичною мовою називається порушенням закону. Стаття 118 Конституції РФ стверджує: "Правосуддя в Російській Федерації здійснюється тільки судом". У статті 21 є і такі рядки: "Ніхто не може бути підданий катуванню, насильству, іншому жорстокому або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню". Інакше кажучи, якщо ви побачили, як міліціонер чи (Боже, збав!) омонівець навідліг лупить кийком або ногою в черевику з товстою підошвою, намагається влучити у печінку чи в пах, ви можете сміливо говорити, що цей представник правоохоронних органів порушив закон. Але якщо вам щодня те саме демонструють на телебаченні? Ви можете вимкнути телеприймач, але сотні тисяч, мільйони співгромадян побачать самосуд міліціонера і вважатимуть, що так і має бути...

У міціліонера, який читає ці рядки, або у громадянина, який співчуває міліціонерові, може виникнути й інше запитання: а раптом це злочинець? Раптом ця людина скоїла щось таке, що синець під оком і зламане міліцейським кийком ребро – лише незначна міра покарання?

Тим, хто хоче отримати відповіді на ці запитання, варто почитати кілька книг, названих законами Російської Федерації: Конституцію, Кримінально-процесуальний кодекс, Кримінальний кодекс. Але громадяни зазвичай не читають товстих книжок, якщо це не детектив. Але чому їх не читають журналісти? Чому журналісти, що показують кричуще порушення закону, видають в ефір кадри, не коментуючи їх, не нагадуючи глядачам про існування закону, до прикладу: "Ми показуємо момент затримання підозрюваного (не злочинця!) і вимушені сказати, що дії міліціонерів порушують закон"? Усе, більше від журналіста нічого не вимагається.

Здається, кількість людей із вищою юридичною освітою у вищих ешелонах російської влади велике як ніколи. Хто міг мріяти про те, що президентом буде юрист, учень самого Анатолія Собчака? Торжество закону президент замінив поняттям "диктатура закону", що не рівнозначно ні за замістом, ні за сприйняттям регіональними і відомчими чиновниками. Їм більше до вподоби новий винахід у юриспруденції – міра покарання "мочіть в сортірє".

Однак повернімося до телевізора. Уже з десяток років у журналістському середовищі періодично спалахують розмови про необхідність Кодексу честі або якогось документа, що засвідчив би повагу журналістів до етики журналістської професії. Майже десять років тому молодими журналістами-романтиками була підписана Московська хартія, про існування якої забули через три-чотири роки. Мабуть, багато моїх колег зрозуміли, що в не правовій державі дотримання етичних норм і зобов'язань неможливе. Не тому, що залишилося мало чесних журналістів, а тому, що владі вони не потрібні.

Звісно, журналісти не юристи, не учасники судового розгляду чи розслідування. Проте журналісти (і це правда) люблять підкреслити, що вони відображують дійсність, і не більше. Неправдою лише можна назвати байдужість перед законом, небажання бути відповідальним за те, що влада використовує журналістику для власних потреб. Владі потрібно створити громадську думку з приводу "законності" дій федеральних військ в Ічкерії? І на екранах з'являються російські генерали, які із завидною фантазією розповідають про кількість убитих чеченських бойовиків (якщо так багато вбили, отже, там справді громадянська війна!). Владі потрібно показати боротьбу зі злочинністю? На екранах – дикі крики омонівців і азербайджанці з московських ринків, які лежать у багнюці. Омонівці б'ють їх ногами по ребрах, а кореспондент або коментатор мовчить. Не знає закону? Чому не знає? А якщо омонівець випадково приб'є журналіста? Таке вже трапляється...

Зараз телебачення для російської влади – те саме, що кіно для Лєніна. Це і найважливіше джерело інформації, це і сучасний засіб пропаганди. Шкода, що через якийсь час ми побачимо телебачення повністю контрольованим, як радянський кінематограф. Тоді про беззаконня, що показують на екрані, говорити буде пізно.

Влада зацікавлена в тому, щоб показувати активність правоохоронних органів, оскільки країна перебуває у стані війни (як хочете називайте – контртерористична операція, громадянська або національно-визвольна війна, але війна). Генерали люблять повторювати, що "коли гармати говорять...", але чому це поширюється на частину Росії, яка не воює?

Трансформація образу дяді Стьопи в амбала, що розбиває на показових виступах об власну голову пляшки і цеглу, а в повсякденній роботі розбиває чужі голови, вигідна. Так легше тримати народ у шорах страху і всенародної любові до партії й уряду. Про уряд відомо все, та й назва партії надокучила...

З ПІОНЕРІВ У РАСИСТИ

Щоразу, коли я проходив між станціями московського метро, виявляв чергову сцену з дитинства. Всі мої піонерські роки минули під акомпанемент радянської пропаганди, що заважає самостійно обмірковувати дивні обставини життя. До прикладу, мені запам'яталися кадри телевізійного фільму (звісно, радянського) про життя американських чорних, що їх нині освічені росіяни навчилися називати афроамериканцями, а переважна більшість, як і раніше, називає "неграми". Той фільм про мужнього американського журналіста, який вирішив змінити зовнішність і стати чорним, щоб розповісти співвітчизникам про труднощі та злидні нащадків африканських рабів. Мої однокласники дуже переживали історію чорношкірого американця, якого з автобуса виштовхували, в магазин не пускали, ображали, називали всілякими словами.

Кадри того фільму постійно спливають в пам'яті, оскільки більшість російських міліціонерів, які, можливо, теж бачили той шедевр радянської пропаганди, нині виступають як поборники сегрегації. Тепер, усупереч ідеологічним настановам ЦК КПРС, московські міліціонери – колишні радянські піонери і комсомольці – грають роль расистів та прихильників апартеїду. Грають добре, чуттєво, правдиво. Часто перегравають, але це залежить від того, як "чєрнож..." (вибачте, колишня радянська людина зі смаглявою шкірою і

чорними очима) поведеться: відразу віддасть потрібну для прожиття міліціонера суму грошей чи спробує вимовити таємниче слово "конституція". Залежно від настрою міліціонера колишній співвітчизник, який став жадібним, ризикує отримати кийком...

Ще мені згадується один фільм (а може, відразу й кілька, вони були схожі) про те, як злий військовослужбовець німецької армії початку 1940-х років перевіряє документи у селянина радянської глибинки, що опинився в окупації. "Аусвайс, шнеллер!" – кричить, надриваючись, ворог радянської країни, а потім пильно вдивляється в "аусвайс", вишукуючи те, що стане причиною подальших неприємностей для його власника. Зрозуміло, що національність була головною неприємністю. Московські міліціонери, ймовірно, теж бачили ці фільми, їх і зараз почали показувати на російському телебаченні (мабуть, як практичні посібники), тому ловлять людей виключно за зовнішньою ознакою. У співробітників правоохоронних органів є завдання ловити людей, у яких нема московської реєстрації, потенційних терористів. Для московського міліціонера антропологія – чужа наука, він не знає, що мати екстремістські нахили і бути від народження смаглявим не одне й те саме.

Мене міліціонери не зупиняли. Хоча зачіпок досить: я не громадянин Росії, хоча й росіянин, і у мене має бути реєстрація (вона є), нарешті, я з бородою, що часто асоціюється з визначенням "ваххабізм". Щоправда, і в цьому випадку міліціонери – погані спеціалісти-релігієзнавці: вони до ладу не можуть пояснити, чому бороди є і у "ваххабітів", і у членів Синоду Російської православної церкви. Але здогадуються, що православні церковники не можуть бути смаглявими і на запитання: "У тебя есть реестрация?" – не відповідають: "Нэт".

У вже неодноразово згадувану епоху популярним було слово "нацмен". Це визначення неросійського мешканця СРСР використовувалося щоразу, коли йшлося про найм на роботу, під час вступу до вишу або про анкету кандидата у члени КПРС. Побутували інші слова і маркування різних братських народів, але згадувати їх зараз не хочу, для них придумали сильніші аналоги, що їх часто вживають у російській пресі, а інколи вони звучать із вуст політиків та громадських діячів.

Але якщо самоназву народів не було заведено згадувати марно, тільки в контексті: до прикладу, "великий узбецький

народ" (це коли Узбекистан здавав по шість мільйонів тонн бавовни на рік) або "гостинний грузинський народ" (і так зрозуміло – вино, шашлик, пальми, пляж, "Суліко"), то тепер назви народів – спеціальна термінологія кримінальних статей і репортажів. Хіба цікаво дізнаватися про якогось банального забіяку чи грабіжника поза його конкретним позначенням? Ні, треба вказати його етнічну належність, щоб знати, від кого страждає титульна нація. Ось лише заголовки статей і повідомлень: "Вірменин викинув свого товариша по чарці з вікна", "Інкасаторський броньовик атакували кавказці", "Азербайджан передав башкира-терориста ФСБ Росії", "В Москві кавказці під час бійки порізали студентів". Заголовки повідомлень агентства АПН, що вже стали класикою: "Євреї люблять владу менше, ніж ханти і мансі" або "Грузини живуть гірше за собак і кішок". Як шедевром інтернаціоналізму, можна тільки захоплюватися повідомленням агентства "Урал-прессинформ": "У Челябінському зоопарку тривають Дні народів Уралу".

Навряд чи президент Путін читає повідомлення агентств або газетні статті, але чомусь повторює їхні помилки: то міністра Шамузафарова назве татарином, то вважає, що хустки-хиджаби на головах мусульманок – данина моді. Так можна добалакатися і до хасидських капелюхів, але мода на них уже не одне століття. Два роки тому президент вразив науковий світ глибинними пізнаннями особливостей ісламу, назвавши жителів російського Кавказу шиїтами за віросповіданням.

Я не знаю, скільки треба часу, щоб російські політики перестали чванитися удаваною величчю країни, безпідставно визначаючи всі ліпші якості людей виключно за їх етнічною належністю, а гірші приписуючи, із їхнього погляду, недругам. Якось вирішив полічити, скільки разів російські державні агентства згадували у своїх повідомленнях про катастрофи і вибухи "чеченський слід". Агентство ІТАР-ТАРС у 1998 році робило це 10 разів, у 1999 – 34 рази, в 2000 – 46 разів. Чи варто уточнювати, що в більшості цих подій "чеченський слід" не підтверджено? Але сказане президентом, губернатором, прокурором чи генералом ретранслюється агентствами, телекомпаніями, радіостанціями і газетами.

Чи варто дивуватися з наполегливості міліціонерів, які, з одного боку, виконують завдання, а з другого, мають з цього свій зиск. Варто тільки дивуватися заявам політиків та гро-

мадських діячів з приводу того, звідки беруться ці молоді нацисти і британоголові. Їм показують приклад. Коли дорослі люди у формі охоронців порядку зупиняють виключно тих людей, які не виглядають схожими на росіян, то у прищавого, наголо підстриженого телепня з'являється алібі: "Чому менту можна, а мені не можна?" Буде майже правильно, якщо колись скінхеди заявлять, що насправді вони – дружинники, які допомагають правоохоронним органам у боротьбі з неросійськими.

Ви насправді думаєте, що Росію коли-небудь пустять до Шенґенської зони?..

ДАТА, ЯКУ НІХТО НЕ ПОМІТИТЬ

У розпалі формування СНД, у 1993 році, сталася подія, що тоді, 10 років тому, сприймалася як належне. Нові держави, колишні радянські республіки, вступали в нове життя, стали членами СБСЄ (нині ОБСЄ) і ООН, усі підписали пакет документів Гельсинкського акта, визнавши, зокрема, й Загальну Декларацію Прав Людини. Через якийсь час, після зміни президентів і, смію стверджувати, державних ідеологій, підписанти тих документів, про які йдеться нижче, все частіше з неприхованим роздратуванням вимовляють словосполучення, виведене в його назві.

Ідеться про права людини. Точніше, про Декларацію очільників держав – учасників СНД, яка підтверджує міжнародні зобов'язання щодо прав людини й основних свобод. Цей документ підписали очільники всіх країн СНД, окрім Грузії, яка на той час ще не була членом Співдружності. Зараз важко сказати, наскільки щирими були очільники колишніх радянських республік, але того ж дня у запалі мріянь про доленосність своїх рішень вони ухвалили також Положення про Комісію з прав людини СНД. Через два роки в Мінську (оце іронія долі!) 26 травня 1995 року було підписано Конвенцію СНД про права й основні свободи людини, затверджено і Положення про комісію. Щоправда, цього разу під документами не було підписів Азербай-

джану, Туркменистану, Узбекистану й України. Але Грузія, що згодом стала членом СНД, Конвенцію прийняла.

Відтоді це словосполучення – "права людини" – почало набувати, залежно від геополітичної необхідності, різного значення, але зовсім не того, що малося на увазі в 1993 році. Чому? Із Туркменистаном нібито все зрозуміло: у цій країні складався своєрідний політичний режим, коли слово Туркменбаші визначало (і досі визначає) свободу і права будь-якого громадянина. Із парадоксальних подій того часу зазначається навіть створення першого в СНД Інституту прав людини, там само – в Туркменистані. В Азербайджані знову до влади прийшов Ґейдар Алієв, і події, названі азербайджанськими опозиціонерами переворотом, навряд чи можна розцінювати як сприятливу ситуацію для дотримання прав і свобод людини. В Україні також відбулася зміна президентів, в Узбекистані влада створювала державу із власним "шляхом до демократії", водночас знищуючи демократичну опозицію.

Що ж Росія – ініціатор створення СНД? Роль Росії, що лідирувала в усіх ініціативах у діяльності СНД, мала визначати не лише геополітичне підґрунтя збереження пострадянського простору, економічний розвиток, але й відповідати за зобов'язання перед радянськими республіками, що їх вона взяла на себе після розпаду СРСР. Усе сталося інакше: декларації деклараціями, а боротьба за владу ніяк не збігалася з подіями, у яких Росія взяла активну участь: громадянські війни у Таджикистані, в Абхазії, збройні конфлікти в Карабаху та Придністров'ї. Нарешті, "відновлення конституційного ладу" в Ічкерії.

Так сталося, що Росія почала використовувати поняття "права людини" переважно у своїй зовнішній політиці, вказуючи балтійським країнам, як їм ставитися до російськомовного населення. Зараз ніхто з московських політиків не погодиться з тим, що відсепарування "російськомовних" з-поміж решти населення – продовження імперської політики. Втім, як і розподіл людей за расовою ознакою – на слов'ян і "осіб кавказької національності". Така політика – зовнішня і внутрішня – остаточно дискредитувала у населення країни розуміння прав людини. Державність у промовах політиків, у програмах телебачення підтримує в суспільстві негативне розуміння не лише чиїхось прав, а і власних.

Війна в Ічкерії остаточно поховала надію на те, що російська влада коли-небудь говоритиме про права людини всерйоз, не лише в контексті "боротьби з міжнародним тероризмом". А розвиток ситуації у країнах СНД використовується переважно для підтримки режимів, якщо точніше – конкретних політичних фігур – президентів. Не можу згадати і десятка заяв МЗС Російської Федерації з приводу порушень прав людини в Казахстані чи Білорусі, в Азербайджані чи Узбекистані, а тим паче в Туркменистані. Насправді, як можна докоряти Туркменбаші у придушенні інакомислення, якщо "Газпром" досі не підписав вигідного контракту для транспортування туркменського газу.

Чи буде коли-небудь СНД територією свободи? Не свободи своєрідного волевиявлення чиновників, коли вони, російські або казахські, наприклад, по-своєму оцінюють розвиток демократичних інститутів. А свободи принципів, задекларованих у конституціях країн СНД. Чи все-таки ця територія зберігатиме багато радянських принципів, коли права були тільки в однієї людини – Чиновника?

Звичайно, для всіх країн СНД, включаючи і Росію, таке вільне ставлення до конституційних прав характерне не лише для правлячої еліти. Суспільство перебуває в такій самій ситуації, здебільшого розцінюючи свої свободу і права за принципом радянського анекдота: "Я начальник – ти дурень, ти начальник – я дурень". Ось чому Комісія з прав людини СНД не пропрацювала жодного дня. Начальникам це не треба, а населенню байдуже. Про цю дату – чергового ювілею Декларації очільників держав – учасників СНД щодо прав людини і основних свобод ніхто й не згадає. Не до того...

РІК РОСІЙСЬКОЇ ПРЕСИ

Напрочуд швидко представники влади підхопили ініціативу відзначати 300-річчя російської преси: президенти, губернатори, мери та інші чиновники написали привітання, а дехто взагалі особисто був присутній на святкуванні. Майже кожен із них підписав незліченну кількість грамот і вручив подарунки журналістам. Заразом нагородили і чиновників. До прикладу, в Тюмені знаком "Четверта влада. Заслуги перед пресою" нагороджені керівники найбільших підприємств Тюменської області й представники владних структур: головний федеральний інспектор у Тюменській області Сєргєй Смєтанюк, голова постійної комісії обласної Думи Ніколай Баришніков, голова адміністрації Тюмені Стєпан Кірічук, мери Ішима і Тобольська Віктор Рєйн і Євґєній Воробйов. Хто нагородив – не повідомляється.

Російські традиції проводити кампанії загальновідомі, ювілей російської преси – не виняток. Навряд чи всі чиновники знають, що насправді 300 років тому для пропаганди своєї діяльності імператор Пьотр I заснував першу газету "Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и в иных окрестных странах". Дізналися вони про це зі службових обов'язків. Чи усвідомили свято самі журналісти? Не як дату, а як певний етап у розвитку журналістики?

Нове журналістське свято було затверджене у 1992 р. указом президента Бориса Єльцина, який за-

мінив дату виходу першої комуністичної газети "Правда" на день народження першої імперської газети. У принципі, подія ця історично значуща, але не варто забувати, що майже всі ці 300 років російська преса була під п'ятою цензури.

Із 1865 р. центральним цензурним органом було Головне управління у справах друку. "Тимчасові правила про друк" 1882 р. надавали право міністерствам освіти, внутрішніх справ і Синоду закривати газети і журнали "шкідливого спрямування". Потім було Центральне управління з цензурного відомства. Тимчасовий уряд 27 квітня 1917 р. лише на кілька тижнів скасував цензуру, ввівши при цьому цензуру військову. В 1918 р. Ленін підписав декрет, у якому наголошувалося, що закриття буржуазних газет і видавництв – тимчасовий захід і після остаточної перемоги радянської влади цензури не буде.

Перемоги не сталося. І формально цензура була скасована після появи в 1991 р. першого російського Закону "Про ЗМІ". Звичайно, велика роль Міхаіла Ґорбачова, який оголосив у 1987 р. політику гласності й плюралізму. І що? Через п'ятнадцять років соціологічне дослідження групи "Мониторинг.ру", проведене у травні 2014 року, показало, що 57 відсотків росіян виступають за введення цензури.

Тоді що ж відзначають у Росії? 300-річчя російської цензури? Дату виходу першої національної газети чи день, коли цар Пьотр Алєксєєвіч власноручно почав правити перше видання, доносячи до читача інформацію про свою діяльність? За святковими заходами і вітаннями ми не повинні забувати, в якому стані російська преса та чому через 300 років проблема цензури знову актуальна.

Преса так і не змогла звільнитися від "ґосударєвого" ока. Влада постаралася дискредитувати чинний Закон "Про ЗМІ", роз'єднати журналістське співтовариство, створивши альтернативні організації, винайшовши нові способи тиску на пресу та її приручення. У Сибірському федеральному окрузі з ініціативи влади намагаються створити (на рівні регіону) громадську палату з інформаційних суперечок. Генеральна прокуратура невпинно обіцяє розкрити старі злочини проти журналістів, а губернатори і мери активно порушують кримінальні провадження та судяться з місцевими журналістами. Закриваються газети, радіостанції, інтернет-сайти і телекомпанії.

Як і раніше, за оцінками міжнародних організацій, Росія залишається небезпечною для журналістів країною. Ну як

ще назвати жахливе ставлення влади Нижнього Новґорода, що спокійно спостерігала, як на телеканалі ННТВ за 2002 рік 15 (!) разів відмінявся показ програми Валєнтіни Бузмакової "Политическая кухня"? Або усталену традицію відвідин редакцій і переслідування журналістів співробітниками ФСБ. А як вам закриття редакцій за рішенням санепідемстанцій через те, що температура повітря у приміщеннях на два градуси вища встановлених норм (мешканці Валдая, напевно, помруть зі сміху, дізнавшись, що в Росії діють температурні норми)?

Звичайно, не все так просто у взаєминах російської преси і влади. Мав рацію декан факультету журналістики МДУ ім. М. В. Ломоносова Ясєн Засурскій, який сказав напередодні свята: "Сьогодні відбувається не стільки випробування змаганням із владою, скільки випробування свободою. Є свобода, і свобода виявилася дуже суворим екзаменатором. Здається, свобода є – розуму не треба. Виявляється, свобода вимагає відповідальності й розуміння інтересів аудиторії".

Але чому ми знову позбавлені змоги говорити з владою на рівних? Мабуть, дванадцяти років, коли преса намагалася бути вільною, замало, щоб сприймати вітання не як чиновницький захід, а як подяку за чесну і необхідну для суспільства (не для начальників) працю.

СПОСТЕРІГАЮЧИ ЗА ПОЛЬОТОМ ЛЬОТЧИКА РУСТЕЛІ

7 серпня 2004 року я побачив "шедевр", – добірку фотографій у газеті "Московский комсомолец" – три світлини президента Саакашвілі й три – Адольфа Гітлера. Фоторедактор газети постарався: дуже схожі були ракурси і жести. Зміст статті – відповідний. На думку автора, нікому не відомого Антона Антошкіна (у "МК" усього три статті за його підписом за серпень 2004 року), дуже схожі – і біографії, і вчинки.

Що таке інформаційна війна, російська преса добре знає практично з перших днів своєї "незалежності". Точніше, можливо, перші два-три роки в часи перебудови радянські журналісти дуже прагнули стати сучасними – створювали нові газети і журнали, багато писали про злочини КПРС і КДБ. Ті ж, у відповідь, не здавалися, й незабаром у газетах і на перебудовному телебаченні почали з'являтися "компромати".

Що таке справжня інформаційна війна, російська преса відчула з початком першої чеченської війни. Спецслужби і генерали почали несамовито брехати й вигадувати "інформацію", що мала створити сприятливу для них ситуацію. Щоб і в Кремлі повірили, і суспільство не особливо відверталося від "захисників" Батьківщини, воєнні дії якої порушували свою ж Конституцію.

Тоді за два неповні роки першої війни в Ічкерії ми зібрали величезну кількість матеріалу, який свідчив про те, що офіційні джерела брехали щодня і багато разів на день. Інколи спростування надходили того самого дня, частіше – наступного, але майже завжди брехня оберталася конфузом.

Друга війна піднесла чи не найбільше сюрпризів. Кількість брехні, що вивалювалася на стрічки інформаційних агентств і в репортажах телеканалів (уже всі – державні), здається, відповідала кількості кілограмів полковника Ільї Шабалкіна, який сумлінно гладшав, а невдовзі став генералом. Генерал від пропаганди живе у Ханкалі, але готовий коментувати все, навіть події, що, здавалося, зовсім не входять у сферу інтересів федерального угруповання в Ічкерії.

Хто вигадував історії, пов'язані з Грузією, невідомо, але вони стали "шедеврами" в російсько-грузинській інформаційній війні.

28 серпня 2002 року урядова "Российская газета" опублікувала сенсаційний матеріал про те, що в недавньому інциденті на півночі Грузії, коли бомбардуванню було піддано гірську ущелину і загинула одна, а поранено кілька осіб, винні самі грузини. Газета із посиланням на неназване джерело в Міністерстві оборони Грузії повідомила: гори бомбив грузинський літак, пілотований "лейтенантом Ґеоргієм Рустелі".

У статті "Российской газеты" не було названо жодного реального джерела, що підтверджувало б факт бомбардування грузинами власної території. Не було наведено жодного коментаря російських фахівців, які могли б підтвердити чи спростувати дані анонімного грузинського джерела.

Єдиним "доказом" автора "Российской газеты" була та обставина, що грузинський літак нібито був перефарбований: на хвіст і крила було нанесено символіку російських військових літаків. Проте у статті нічого не говориться про те, навіщо потрібно було перефарбовувати літак, якщо бомбардування, за даними місії ОБСЄ, відбувалося близько п'ятої години ранку, коли і на землі ще важко побачити деталі, тим паче в повітрі на великій швидкості.

У цієї публікації "Российской газеты" є інше дивацтво – автор. Під іменем "Борис Алєксандров" у газеті за 1999–2000 роки було опубліковано лише 9 статей.

Перша – 9 червня 1999 р. – відповідь захисникам Бориса Бєрєзовского, написана у стилі радянської контрпропаганди.

Друга – 13 жовтня 1999 – про корупцію в Міністерстві оборони.

Третя – 12 січня 2000 р. – про те, як телекомпанії брешуть, неправильно показуючи дії російських військ в Ічкерії.

11 лютого 2000 р. "Боріс Алєксандров" був помічений як автор допису "Хто розігрує «карту Бабіцкого»?"

12 квітня 2000 р. опубліковано наступний шедевр контрпропаганди – допис "ПАРЄ нам друг, але істина дорожча".

16 червня 2000 р. – відповідь під заголовком "Ґусінскій на дзвінки не відповідає".

Статті схожого змісту були опубліковані 28 червня, 29 вересня, 9 грудня.

Найімовірніше, "Боріс Алєксандров" або псевдонім, під яким ховається журналіст "Российской газеты", або співробітник спецслужб, один із тих, хто зі службових обов'язків пише контрпропагандистські статті. Принаймні апеляція "Боріса Алєксандрова" до термінів військової техніки свідчить про певне знання специфіки теми. Як Антон Антошкін із "МК"...

Найцікавішим виявився пошук інформації про цей випадок в інших джерелах. З'ясувалося, що "Российская газета" була не першою. Днем раніше на сайті www.utro.ru була опублікована стаття редактора відділу політики Алєксандра Аґамова і військового оглядача Олєґа Пєтровского під назвою "Бомбометання під чужим прапором". Саме на сайті були наведені "деталі" інциденту: названі імена "лейтенанта Ґеорґія Рустелі", інженера або механіка Важі Тодії, номер літака і відомості про те, як він був перефарбований. Щоправда, "Российская газета" не згадала сайт www.utro.ru, видавши свою статтю як ексклюзивний матеріал, а це викликає підозру, що "ексклюзив" був отриманий з одного й того самого джерела.

Подальший пошук деталей "грузинської історії" виявив, що 29 серпня ще дві газети – "Независимая газета" і "Новые известия" – опублікували повідомлення про "лейтенанта Рустелі", супроводжуючи їх іронічними коментарями і спростуваннями грузинської сторони. Інші газети – "Комсомольская правда", "Труд" і дві державні – "Красная звезда" і "Парламентская газета" – опублікували статті у ствердному, безапеляційному тоні, неначе їхні кореспонденти самі бачили грузинський літак, змогли з кількасотметрової висоти побачити, що літак перефарбований, а також на льоту запитати пілота про те, як

його звуть. В інтерв'ю радіостанції "Эхо Москвы" заступник головного редактора газети "Новые известия" Сєрґєй Аґафонов нарешті сказав, що в Грузії такого прізвища як "Рустелі" взагалі не існує. Це підтвердив в інтерв'ю агентству РІА "Новости" радник посольства Грузії в Москві Теймураз Ґамцемлідзе. Крапку в цій історії поставили співробітники місії ОБСЄ в Грузії, які офіційно підтвердили факт бомбардування літаками, що прилетіли з півночі, тобто з боку Росії.

Через два дні світова преса зіткнулася з черговим "шедевром" – появою на полі бою російсько-грузинської інформаційної війни ще одного героя – вівчаря Теладзе.

30 липня російські ЗМІ повідомили про те, що грузинсько-російський кордон перейшов громадянин Грузії Автанділ Теладзе, який повідомив спецслужби про перехід чеченських бойовиків із Панкіської ущелини. Вочевидь, інформаційним приводом для появи вівчаря став казус із повідомленням про "льотчика Рустелі", і спецслужбам необхідний був вагомий доказ того, що чеченці справді переходять російсько-грузинський кордон із Панкісі.

У ранковому випуску новин телекомпанії ОРТ ведучий програми запропонував телеглядачам такий текст: "Чеченські бойовики не полишають спроб проникнути на територію Росії з Панкіської ущелини Грузії. В Ітум-Калінському районі Ічкерії бої з бандою Ґелаєва точаться від суботи. «Интерфакс» повідомляє, що сьогодні вночі операція з ліквідації бойовиків тривала". Потім у репортажі Романа Дєрпіняна були наведені слова Сєрґєя Ястржембского, який заявив, що "в Москві обурені й засмучені непослідовністю і нещирістю позиції влади Грузії. Єдиний, хто повідомив про можливість переходу кордону цим загоном, – грузинський вівчар".

В 11-годинному випуску новин телекомпанії ТВС кореспондент Ігорь Максімєнко навів подробиці "подвигу" вівчаря Теладзе: "Нарешті стали відомі подробиці бою, що його четверту добу ведуть російські прикордонники з великою бандою чеченських бойовиків, які проникли на територію Росії з Грузії. Несподівано для всіх одним із героїв бою в ущелині Кіріґу став грузинський вівчар Леван Теладзе. Виявилося, що бойовики, які базуються у грузинському передгір'ї, купували у Левана продукти. Перед походом на Ічкерію люди із загону польового командира Хасана перестали приховувати від місцевих мешканців, куди і навіщо йдуть. Принциповий і пильний вівчар Те-

ладзе діяв набагато ефективніше, ніж цілий загін грузинських прикордонників".

У своєму репортажі Ігорь Максімєнко навів коментар Ільї Шабалкіна, представника штабу федеральних сил на Північному Кавказі: "Держкордон Російської Федерації перейшов громадянин Грузії Теладзе. Свій перехід він пояснив мотивами надати допомогу російській владі і попередити її про те, що готується перехід бандгрупи чисельністю понад 50 осіб на територію Росії з метою здійснення терористичних актів, ведення бойових дій проти федеральних військ та скоєння інших злочинів". Далі кореспондент повідомляє, що "саме випереджувальна інформація дозволила федералам підготувати засідку. Групу польового командира Хасана зустріли 180 прикордонників. Уже в перші години бою були захоплені в полон бойовики Арсан Рахімов і Шамхан Шаїпов". У репортажі був також показаний Арсан Рахімов, який заявив: "Грузини нам допомагали, на своїй території нам допомагали. За що, я не знаю, допомагали. За що? Може, за гроші, я не знаю".

3 жовтня 2002 р. оглядач радіостанції "Голос России" Ніколай Дмітрієв у своєму коментарі навів докази, на підставі яких російська влада може звернутися в ООН: "Уперше російські офіційні особи виступили з одностайними заявами щодо останніх подій у горах Ічкерії, називаючи речі своїми іменами. Маючи на руках чимало речових доказів, свідчення полонених бойовиків і грузинського селянина Левана Теладзе, Москва має повне право звернутися в ООН з вимогами про запровадження міжнародних санкцій щодо керівництва Грузії, яке надало територію країни міжнародним терористам".

14 жовтня в газеті "Коммерсантъ" Ґеннадій Сисоєв навів думку грузинських журналістів: "Дратує грузинів і брехня стосовно їхньої країни, якої, на їхній погляд, немало і в офіційних повідомленнях Москви, і в російських ЗМІ. Словосполука «орденоносець вівчар Теладзе» викликає у грузинів відвертий сміх. Надто коли на російських каналах, які можуть дивитися чимало людей у Грузії, повідомляють, що «вівчар Теладзе високо оцінив російську політику на Кавказі»". "Напевно, дуже освічений вівчар, чи не так?" – не намагаючись приховати іронії, запитав мене знайомий тбілісець.

Мабуть, ми ще не раз стикатимемося з фактами масового бомбардування, що його чинить російська пропаганда в

боротьбі за домінування "інформації". Чи варто говорити, що ця інформаційна війна абсолютно не адекватна "боєзапасу" і сконцентрованій силі бійців ідеологічного фронту. У Грузії можуть дивитися російські телеканали і слухати радіо, в Росії ж ніхто не знає, про що пишуть, що показує та про що говорять грузинські газети, телебачення й радіо.

Наступний етап російсько-грузинської інформаційної війни почався не із загострення в Південній Осетії, а з кризи влади у Грузії. Якби грузинські газети дозволили собі в такому тоні писати про російського президента, то на Смоленській площі всі комп'ютери були б зайняті складанням численних заяв протесту. Російська преса дозволяла собі різноманітні епітети – від м'якого "Саакашвілі – грузинський Жіріновскій" до останніх порівнянь із Гітлером.

Свобода російської преси стала індикатором внутрішньої та зовнішньої політики, коли за подібними публікаціями помітна близькість не лише до Кремля територіально, але й ідеологічно. І за столом головного редактора "МК", здається, сидить уже не Павєл Ніколаєвіч Ґусєв, а Міхаіл Андрєєвіч Суслов.

Російсько-грузинська інформаційна війна у розпалі. З архівів час діставати методичні посібники ЦК КПРС із розвитку і зміцнення пропаганди...

СПОСТЕРІГАЮЧИ ЗА ПОЛЬОТОМ "ЛЬОТЧИКА РУСТЕЛІ" (remix)

Інформаційне агентство REGNUM, давно запідозрене в щирій любові до справжньої Грузії, 10 липня 2007 року здійснило подвиг: нам усім відкрили очі на нелюдяність грузинів, які не можуть терпіти справедливого ставлення головного політико-санітарного лікаря Оніщенка і всіма способами намагаються помститися російським громадянам.

Ці способи нелюдяні не лише своєю суттю, а й методами. Агентство REGNUM спростувало поширений у всьому світі міф про грузинську гостинність. Агентство дало змогу висловитися командуванню Колективними силами СНД з підтримки миру (КСПМ СНД) у зоні грузинсько-абхазького конфлікту, що висловило "рішучий протест із приводу агресивних провокаційних дій представників кримінальної поліції міста Зугдіді щодо військовослужбовців КСПМ СНД".

Ні-ні, на солдатів і офіцерів ніхто не наставляв зброї й не намагався помахом руки покласти ниць усі КСПМ СНД (до чого тут СНД, ніхто не пам'ятає), роблячи вигляд, що в здійнятій руці затиснутий не шматок хачапурі, а найсправжнісінька граната. Все було набагато гірше – молодший офіцер (прапорщик) і старший солдатський контингент (молодший сержант) полягли через підлість грузинських поліцейських.

Як повідомив ІА REGNUM помічник командувача КСПМ СНГ з інформаційного забезпечення підполковник Алєксандр Діордієв, увечері 9 липня 2007 року поблизу пересувного спостережного поста № 307 грузинські поліцейські силоміць затримали і доправили в крайове управління кримінальної поліції міста Зуґдіді прапорщика Андрєя Куцого і молодшого сержанта Максіма Корєнєва. Андрєя Куцого, який відмовився виконати вимогу здати зброю, грузинські правоохоронці повалили на землю, знерухомили за допомогою наручників і насильно вливали в рот спиртовмісну рідину, відтак доправили обох військовослужбовців у поліцію.

Кажуть, що досі крайове управління кримінальної поліції Зуґдіді запльоване цими доблесними російськими військовослужбовцями, які відмовлялися від насильного вливання "в рот спиртовмісної рідини". Щоправда, нам досі невідомо, який сорт рідини насильно вливали ці негідники – грузинські поліцейські: був це рідкісний сорт "александраулі" чи банальний "саперaві"? Була це "чача" чи, о жах, звична для військовослужбовців горілка?

КСПМ стверджує, що дії грузинських поліцейських були спланованими, оскільки у момент затримання російських військовослужбовців знімали на відео. "Миротворці вкотре виявили витримку та терпіння і не піддалися на відверту провокацію. У поліції вони перебували до моменту прибуття начальника Південної зони безпеки КСПМ СНГ полковника Андрєя Бєлова. Акт передачі військовослужбовців КСПМ СНГ грузинська сторона спробувала подати як жест «доброї волі»", – відзначив Діордієв.

Я собі виразно уявив, як було соромно солдатові і молодшому офіцерові (прапорщику) за свій зовнішній вигляд – у винних патьоках гімнастерки, спотворені від неприязні до всього спиртовмісного фізіономії блакитних касок. Адже це спеціальний контингент військовослужбовців, що їх шукають по всій Росії: вони мають володіти головною якістю російського військовослужбовця – ненавистю до всього спиртовмісного, зокрема до дезодорантів і лосьйонів після гоління. Вони пройшли ретельну перевірку на міцність, коли на плацу підготовлених до відправки у Грузію солдатів по одному підводили до зображення пляшки горілки на плакаті. І тих нудило, вони не добігали до спеціального відра – рвотоміра, що визначає готовність військовослужбовця до відправки у Грузію.

На цьому пригоди доблесних військовослужбовців не закінчилися. Інші негідники з контингенту найзапекліших прихильників НАТО спробували перевірити на стійкість лейтенанта Євґенія Ільїна. Вони навіть не передбачали, що це марне заняття – пропонувати військовослужбовцеві гроші, тим паче, фальшиві долари. Але спочатку прочитайте повідомлення REGNUMa: того ж дня, за даними КСПМ СНД, поблизу спостережного поста № 305 невідомі особи спробували дати хабар начальникові поста лейтенантові Євґенію Ільїну. Вони під'їхали на автомобілях "Мерседес" і BMW-520. "Пропонували $6 тис. за можливість проїхати без огляду документів і транспортних засобів на абхазьку територію. Офіцер відмовився. Невдалі хабародавці, і тут «підсилені» замаскованою знімальною групою, ретирувалися ні з чим", – зазначив Діордієв.

І цього разу грузинські провокатори не врахували головного: ще за часів попереднього міністра оборони був підготовлений спеціальний контингент військовослужбовців, що їх, як і тих, кого нудить від "спиртовмісної рідини, яку вливають у рот", вивертає, як тільки вони бачать долари. Їх одразу починає лихоманити, коли вони бачать намальованого Джорджа Вашинґтона. Їх починає тіпати, якщо вони бачать одразу кілька доларових папірців. А якщо пачку, то все, викликай швидку допомогу.

Підготовка таких військовослужбовців була спеціальним і секретним завданням міністра: це були діти банкірів, кремлівських олігархів і міністрів, у яких вироблена відповідна реакція на американські гроші, – вони не могли дивитися на кілька папірців чи пачку, оскільки з дитинства бачили їх кейсами, валізами або сейфами. Ці юнці у звичайних кирзових чоботях і звичайних онучах – золотий фонд російської армії, вони собі не уявляють іншого життя – без прапорщиків і котлет із хліба, щоденного миття сортирів та пігулок брому.

Грузинські провокатори просто не знають про цей спецконтингент, але тепер, завдяки агентству REGNUM, про це знає весь світ. Агентство на завершення свого повідомлення відкриває очі всьому світові на найголовніше, чим чваняться грузини, – начебто гостинність. Читайте: "Залишається додати тільки те, що час правдивих і добрих легенд про грузинську гостинність, мабуть, закінчився. «Гостинність» офіційного Тбілісі віднині набуває ось таких агресивних і безсторонніх, м'яко

кажучи, форм. Проте військовослужбовці КСПМ СНГ сповнені рішучості продовжувати виконувати свої обов'язки у строгій відповідності з Мандатом, не піддаватися на провокації зацікавлених у цьому осіб", – заявив помічник командувача КСПМ СНД з інформаційного забезпечення.

Залишається тільки гадати: вони остаточно образилися і поїдуть із Грузії відразу чи ще пококетують?

НАЗАРБАЄВ І "РУССКІЙ МІР"

Нурсултан Назарбаєв – один із двох, разом з Ісламом Карімовим, партійно-господарські динозаври, що залишилися від радянської імперії. У Вікіпедії написано, що Назарбаєв – "перший і єдиний президент Казахстану". В 2011 році переобраний на четвертий термін. Із 1969 року на комсомольській, партійній і господарській роботі. Нещодавно, на 75 році життя, він дізнався, що Казахстан ніколи не був державою. Сказав про це його колега – президент Росії Владімір Путін. Тепер у Назарбаєва два шляхи – посміхнутися і погодитися або – не посміхнутися і погодитися на поділ країни. Давня російсько-казахстанська дружба переводиться в іншу площину.

Звісно, Путін не ображав Назарбаєва і Казахстан. Він навіть зосереджено посміхався, коли виявляв свої пізнання в російській інтерпретації історії казахів, не забуваючи, як завжди, соватися у кріслі. На озері Селіґер під час зустрічі з патріотичною молоддю, ще званою "путін'юґенд", Путін виявив надзвичайні пізнання: про неіснування з XII століття до нашої ери сакських (скіфських) племен, потім народу хунну, а також Тюркського каганату з 556 року нашої ери. Інакше йому б довелося говорити про те, що в цей час і в помині не було ані Московського князівства, ані, власне, території під назвою Росія.

Перше казахське ханство з'явилося в XIV столітті. На той час простори степів і Приуралля були населе-

ні кочівниками, і відтоді на гербі найбільшого промислового російського міста Челябінськ красується верблюд, тварина явно не Середньоросійської височини. З початку XVI століття сучасну територію Казахстану почали заселяти казаки-втікачі. Указом царя Алєксандра I в 1808 році Сибірське "казачество" отримало статус Сибірського казачого війська з центром в Омську. Казаки й переселенці, що йшли за ними з Росії, зі зброєю в руках захоплювали родючіші землі, луки і пасовища, витісняючи у степи та незручні місця корінне населення, яке вони називали киргиз-кайсаками, щоб не плутати з російськими казаками.

Відтоді й почалася окупація території, поки в 1925 році указом Сталіна не була утворена Казахська РСР. Історичне розселення народів під спільним етнонімом казахи – від Уралу до середньої течії Сирдар'ї – було окреслено більшовиками, які вважали, що казахи повинні жити там, де вказав Сталін. Казахське місто Ташкент було передане Узбекистану, Оренбург і Челябінськ дісталися Росії. Відтоді у всіх радянських підручниках почали стверджувати, що Казахстан добровільно приєднався до Росії.

Насправді, казахи в XIX столітті чинили спротив як могли. У 1836–1838 роках було придушено повстання під проводом Ісатая Тайманова і Махамбета Утемісова. У 1846 році був приборканий бунт останнього казахського хана Кенесари. У 1857 році розгромлено Казалінське повстання під проводом Жанкожа Нурмухамедова. Розправа військ над мирним населенням під час узяття розташованих на території сучасних Киргизстану і Казахстану фортець Пішпек і Ауліє-Ата в 1864 році глибоко обурила офіцера російської армії, історика і мандрівника, етнічного казаха Чокана Валіханова. Після кількох гарячих суперечок із полковником Чєрняєвим, не маючи іншого виходу, він подав у відставку. У 1866 році російська армія захоплює Чимкент (Шимкент), а наступного року формується Сибірське казаче військо, якому приписували утримання територій, що їх Путін зараз називає "русскім міром".

Радянська інтерпретація "русского міра" призвела до голодомору в Казахстані у 1919–1922 і в 1930-х роках, коли загинуло до 2 мільйонів осіб. За твердженням головного редактора літературного журналу "Простор", казахстанського поета і прозаїка Валєрія Міхайлова, "казахи, справді, за якихось 10–15 ро-

ків втратили близько половини населення. Світова історія не знає трагедії подібного масштабу". Як і у випадку з Україною, в 1930-ті роки більшовики почали заповнювати знелюднені області, переселяючи людей з інших частин СРСР. У 1960-х роках почалося освоєння цілинних земель у Казахстані – одна з афер радянського уряду, що закінчилася провалом, але за цей час у казахські степи встигли переселити близько мільйона осіб, знизивши відсоткове співвідношення корінного населення, казахів, до 30.

Радянська влада із задоволенням користувалася природними багатствами Казахстану, виробляючи 70 % радянського свинцю, цинку, титану, магнію, олова, 90 % фосфору і хрому, понад 60 % срібла і молібдену. З 1955 року працює космодром Байконур, із яким пов'язані всі успіхи радянської космонавтики. Проте радянська влада не звертала уваги на те, що знищувала довкілля. У 1969–1970-х роках територію Казахстану використовували для численних випробувань ядерної зброї. У Мангишлацькій області була проведена серія експериментів "Сай-Утёс" із підземним підривом промислових термоядерних зарядів. На території Казахстану Міністерство оборони СРСР розмістило багато військових баз і випробувальних полігонів, стратегічних аеродромів і ракетних шахт, стратегічну загоризонтну радіолокаційну станцію "Дарьял-У" на Балхаші. За 200 кілометрів на північний схід від Акмолинська було збудовано закрите місто Стєпногорськ, де на двох комбінатах розробляли ядерну і бактеріологічну зброю. Секретні випробування бактеріологічної зброї також проводилися на острові Возрождєнія в Аральському морі.

У 1980-х роках через ірраціональне використання води річок Сирдар'я та Амудар'я практично зникло Аральське море. Радянському Союзу потрібні були порох і тверде ракетне паливо, що його виробляли з бавовни. Для поливу плантацій бавовнику необхідна величезна кількість води, яку і забирали з двох основних річок Центральної Азії. У результаті Аральське море буквально на очах почало висихати, перетворившись на величезний басейн, покритий кіркою сухої землі. Якщо вірити Путіну, це також "русскій мір", а точніше, наслідки імперської політики.

Назарбаєв зустрів повідомлення про підписання у Біловезькій Пущі угоди про припинення діяльності СРСР, чомусь одразу

назване "слов'янською змовою", насторожено. Через два тижні, 21 грудня 1991 року, він був вимушений приєднатися до угоди, а її, своєю чергою, було перетворено на угоду про створення СНД. Почався період існування радянської імперії у новому вигляді: більшість радянських республік очолили колишні комуністичні лідери, які мало чим відрізнялися один від одного в методах збереження влади, а отже, збереження своїх новоутворених країн для кремлівських амбіцій.

З часом у пошуку нових умов кожна країна вибирала варіанти співіснування й існування. Частина країн намагалася вийти з-під контролю Кремля, більша частина вважала себе залежною не лише економічно, а й ментально. Створення національних держав з радянським минулим і пострадянським сьогоденням виявилося неймовірно складною справою. І тут можна погодитися з Путіним, що Назарбаєв справді виявив себе керівником країни, який не допустив конфліктів, розвиває її, і вона за рівнем життя випередила навіть Росію.

Назарбаєву дісталася складна країна, в якій близько 26 відсотків населення становлять росіяни, а зросійщення казахського населення за 200 років після завоювання досягло неймовірного рівня, коли практично всі міські казахи і більшість сільського населення здебільшого послуговуються російською мовою. Російська мова з 1995 року є такою, що "офіційно вживається в державних установах і органах місцевого самоврядування", але насправді вона, як і раніше, є основною і в побуті, і в роботі державних органів. Ще кілька років тому єдиний у країні університет, у Караганді, випускав групу студентів-журналістів з казахською робочою мовою. Кілька років газета "Казахская правда", що виходила в Алмати, радикальна за своїми поглядами, друкувала статті свого засновника академіка Алдана Аймбетова російською (!) мовою.

Проте Назарбаєву вдавалося зберігати баланс між заполітизованими російськими організаціями, найбільша з яких "Лад" налічує понад 50 тисяч прибічників, і етнічними казахами, що мріють відродити рідну мову. Їм протистоять ще кілька десятків організацій, які "відстоюють" права росіян Казахстану. Крім "Ладу", це громадське об'єднання "Истоки", кілька товариств "казаків", Російська громада Казахстану, Асоціація вчителів російських шкіл Казахстану, громадське об'єднання "Славянский культурный центр" і Комуністична партія Казахстану.

Не можна сказати, що ситуація критична для казахської мови. До прикладу, "Русская партия Казахстана" першочерговим завданням вважає заклик до всіх росіян, що живуть у Казахстані, вивчати державну мову. І хоча ця партія маленька, налічує не більше п'яти тисяч осіб, зараз у Казахстані можна побачити на кількох телеканалах ведучими новин казахською мовою етнічних росіян. Із казахською мовою нема проблем у російських жителів сільських районів, а також у змішаних шлюбах.

Зрозуміло, що розв'язання мовної проблеми – справа не двох і не трьох десятків років. Багато молодих етнічних росіян, що їх я зустрічав у Казахстані, не мислять себе в еміграції, а тим паче на "історичній батьківщині". Для них Казахстан став справжньою Батьківщиною. Згадка Путіним Казахстану, а надто в такому негативному контексті, має насторожити і владу, й населення. Звичайно, Путін сподівається, що його інтерпретація подій в Україні, що стала основою для пропаганди, превалює і в Казахстані, де транслюються російські телеканали. Але, здається, цитати з Путіна вже почали хвилювати Назарбаєва, який завжди насторожено ставиться до сепаратизму в північних областях Казахстану, де переважає російське населення.

Чи варто чекати повторення "українського варіанта" в Казахстані? Це залежить уже не стільки від казахів, скільки від українців. На Заході вже давно зрозуміли, що "русскій мір" – це фашистська ідеологія, яка не має жодного стосунку до російської культури, тим паче – до мови. В інтерпретації Путіна йдеться виключно про територію. Однак готуватися до того, що в Росії почнуть говорити "Байконур – наш", варто.

СТАЛІНСЬКО-ПУТІНСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ

Переглядаю світлини перевезених з Донбасу на Камчатку й Маґадан і згадую численні історії росіян, які втікали з Таджикистану на початку 1990-х років. Перші роки "врятовані" заробляли на життя казками про "потокі русской крові" на вулицях Душанбе, про численні "погроми". Через якийсь час починали плакати, слухати таджицьку музику, над якою вони в Таджикистані сміялися. Почали готувати плов і манти. Почали відзначати Навруз. Їм треба було кілька років, щоб зрозуміти, що таке для них їхня "історична батьківщина".

Колись Сталін бачив у народі, що населяв СРСР, потенційного ворога, підозрюючи у зраді практично всіх, навіть своїх земляків, коли в 1952 році у так званій "мегрельській справі" до Сибіру відправили кілька ешелонів з грузинами. Сталін вважав, що любов до вождя виховується не добрими справами, а репресіями і розстрілами. Мільйони людей переселяли за тисячі кілометрів від рідної землі, чудово знаючи, що значна частина загине дорогою, багато – від туги на чужині. Так Сталін створював новий, радянський народ – покірливий і легко збираний у колони для радянських святкових демонстрацій. Родичі репресованих цілували портрети Сталіна і задавлювали одне одного у тисняві на його похоронах. Сталін розкидав по всій території СРСР величезну кількість людей.

Хрущов і Брежнєв цю традицію продовжили – добровільно-примусово, заманюючи людей на цілину, будівництво БАМу та багато інших "будов століття", що з часом стали нерентабельними і, врешті-решт, непотрібними. Вони зміцнювали радянську імперію, переселяючи на її околиці людей інших національностей, насамперед росіян, українців і білорусів, нехитро приховуючи етнічну підоснову і практично розвиваючи "радянський інтернаціоналізм".

У моєму рідному Таджикистані було кілька поколінь росіян і українців, переселених ще з кінця XIX століття. Мало хто сприймав Таджикистан як батьківщину, не приховували неприязні до таджицької мови і культури, наполягаючи на тому, щоб з ними говорили виключно російською. Нас, що вважали таджицьку своєю другою рідною мовою, можна було перелічити на пальцях. Ми відчували неприховану неприязнь з боку інших росіян і постійні кепкування з приводу того, як ми можемо говорити на мові цих "....". Побутовий націоналізм процвітав, незважаючи на радянську політику "інтернаціоналізму" і величезну кількість плакатів про "дружну сім'ю народів". Тоді ж, у радянські часи, з'явилося офіційне слово "нацмен" – національна меншість. Це в Радянському Союзі, де жили понад 100 народів і народностей, "нацмени" були меншістю, а основоположним народом був, звичайно, російський.

Із розпадом СРСР у Кремлі замислилися про повернення росіян на "історичну батьківщину". Обіцяли пільги і соціальну допомогу, житло і роботу. В 1990-х роках у такий спосіб, обманом, вивезли із Грузії духоборів, які жили там ще з першої половини XIX століття. Програму переселення координувало МНС під керівництвом Сєргєя Шойґу.

Духобори продали в Грузії свої помешкання, сільськогосподарську техніку, майно. У Тамбовській і Брянській областях їх, звиклих працювати на землі, чудових тваринників, городників і бджолярів, розселили по гуртожитках, запропонувавши роботу на заводах і фабриках. У 2009 році очільник громади духоборів Татьяна Чучмаєва опублікувала в газеті "Аргументы недели" відкритого листа до президента Саакашвілі з проханням повернути їх додому, в Грузію. У листі вона розповіла про те, з чим вони зіткнулися на "історичній батьківщині": "Програма і гроші ніби державні, а насправді все комерційне! Їхали на батьківщину, а потрапили в рабство", – завершила свого

листа Чучмаєва. Духобори зіткнулися не лише з побутовими й господарськими проблемами, вони відчули, як руйнується їхня громада, молодь починає вживати спиртне і палити.

Два роки тому я знімав фільм про грузинських молоканів і зустрівся у молитовному будинку села Богданівка в Кахеті з кількома переселенцями, які живуть зараз у Росії. Кілька чоловіків погодилися розповісти про свою долю. Вони приїхали в день поминання всіх покійних, коли громада молоканів збирає тих, хто зможе приїхати вклонитися могилам рідних. Проте в Росії, як мені розповіли переселенці, вони почали "втрачати свій дух" молоканів, оскільки тільки громада й рідні місця можуть виховати молоде покоління. Сюди, до Грузії, вони приїхали додому, на кладовищі Богданівки поховані їхні предки.

Із Таджикистану з початку 1990-х років виїхала більшість росіян, злякавшись розпаду СРСР і початку громадянської війни. Російська пропаганда тоді активно намагалася налаштувати їх проти країни, в якій вони прожили більшу частину життя, а багато хто і народився. Набір пропагандистських штампів у російського телебачення був колишній, використовуваний і досі. Росіяни в Таджикистані раптом дізналися, що вони все життя прожили поруч з "ісламістами", "головорізами" і "фашистами". Хоча ще зовсім недавно один одного кликали на весілля дітей чи інші сімейні свята, пригощали пловом і пельменями. Російське телебачення перевернуло їхнє життя, і вони подалися на "історичну батьківщину".

На початку 1990-х років мені довелося почути багато трагічних історій. По-перше, частина переселенців почала заробляти собі на життя розповідями й інтерв'ю про те, як вулицями Душанбе "текли потоки російської крові", як "сотнями ґвалтували російських дівчаток і жінок", як "грабували і вбивали серед білого дня". Я читав ці інтерв'ю і дивувався підлості людей, які вигадали ці казки тільки для того, щоб викликати до себе жалість. Проте жалю до них не було, для росіян у селах і містах Росії вони стали чужаками, "таджиками". Люди зіткнулися з ментальною неприязню, раптом побачили, що навколо пияцтво і мат.

Одна історія мене вразила своєю жорстокістю. Знайомі переселенці у Воронезькій області отримали від сільради сарай, з обіцянкою через рік допомогти збудувати свій будинок. Нові сусіди інколи співчували, інколи дивувалися відмові від про-

позиції посидіти-випити. Із задоволенням слухали страшні розповіді, радіючи, що ті врятувалися від цих "чурок". Таке поблажливе ставлення було доти, поки переселенці не отримали з Таджикистану контейнери з домашнім скарбом. Все село збіглося подивитися, як із контейнерів вивантажували м'які меблі, мотоцикли, кришталевий посуд і килими, книги і телевізори. Вночі цей сарай зі всім урятованим із Таджикистану добром згорів. Підпалили сусіди, які співчували, а потім розлютилися на куркулів, які "понаєхалі".

Пощастило тільки тим, хто зміг поселитися разом, як, наприклад, у Борисоглібську – там переселенці живуть своєрідною колонією, як на Брайтон-біч. Вони ніби й росіяни, але вони – з Таджикистану, зі своїми звичками і пристрастями, смаками і спогадами. Не можу стверджувати, скільки з них досі сумують за Таджикистаном, а скільки спробували повернутися назад, додому. Але загалом програма з повернення росіян на історичну батьківщину провалилася, і майже два десятки мільйонів, які народилися й прожили все життя на "національних околицях" радянської імперії, на "історичну батьківщину" повертаються неохоче.

Для багатьох, які "застрягли" в імперії, ментальний вибір коливається між новою кремлівською ідеологією "русского міра" й атмосферою в Росії. В Україні чи Білорусі такого вибору майже нема – багато корінних росіян давно вважають Україну своєю країною. Можна наводити довгий список етнічних росіян, які зробили величезний внесок не лише у промисловість, а й у культуру України. Як, наприклад, журналіст Андрєй Куліков, етнічний росіянин, який веде ток-шоу українською мовою.

Складніше з Центральною Азією, де корінні мови і культури для колись переселених росіян завжди були чужими. Як і ментальність, і традиції. Але і там можна навести чимало прикладів інтеграції людей у різні сфери суспільного й політичного життя. Здається, що радянському "інтернаціоналізму" приходить логічний кінець і люди вільні вибирати самі, де, з ким і як їм жити. Крім тих, кого Кремль називає "біженцями" і насильно перевозить за десятки тисяч кілометрів, роблячи їх заручниками.

Мине час, і переселенці з Донецької та Луганської областей зрозуміють, що з ними робить Росія, лякаючи упродовж останніх років "бандерівцями". Камчатка і Магадан – безперечно, чу-

дові місця, але переселенці, які ще недавно ненавиділи українську мову, почнуть співати гарні українські пісні й сумувати за Батьківщиною. Я це знаю, я досі готую плов і слухаю таджицьку музику, хоча й не виїхав сам, мене вигнали з мого рідного Таджикистану. В Росії я був "таджиком", а в Грузії став, нарешті, росіянином. Але притомним росіянином, "я так гадаю"...

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЄНІНОПАД

Такого масового падіння пам'ятників Лєніну, як в Україні за останні місяці 2014 року, не було на всьому пострадянському просторі. Поки точно не відомо, скільки з п'яти з половиною тисяч пам'ятників – статуй і бюстів, установлених у радянський час в Україні, демонтовано за ці місяці. Перший лєнінопад пройшовся Україною в 1990–1991 роках, коли численні бетонні, гіпсові й кам'яні боввани були знесені у західних областях України – у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській, Рівненській, Волинській, у більшій частині Чернівецької, Хмельницької та Вінницької областей. І треба очікувати, що лєнінопад продовжиться[1].

Радянська традиція розставляти ідола почалася ще за життя Лєніна, в 1924 році, а за всю історію СРСР по всій одній шостій частині суші було встановлено кілька десятків тисяч скульптур, бюстів, мозаїк і барельєфів. Монументальна скульптура була тільки частиною насильницької пропаганди культу "вождя пролетаріату", на теренах величезної країни було створено ще кілька мільйонів живописних і графічних робіт. Кількість друкованих плакатів, листівок, буклетів і поштових марок годі й полічити. Як не відома кількість тимчасо-

[1] 21 травня 2015 р. в Україні набув чинності ухвалений Верховною Радою пакет Законів про декомунізацію, згідно з яким мають бути знесені пам'ятники комуністичним діячам, перейменовані міста та вулиці, відкриті архіви усіх каральних органів СРСР та заборонена радянська символіка. – Ред.

вих транспарантів і всіляких панно на першотравневих заходах і в колонах демонстрантів у день жовтневого перевороту. До цього можна додати двадцять мільйонів членських квитків КПРС, кілька мільйонів комсомольських квитків, піонерських та жовтенятських значків. І, звичайно, радянські грошові купюри з портретами вождя.

Не мати в центрі селища районного значення або біля будівлі правління колгоспу хоч би невеличкого пам'ятника чи бюста Лєніна за радянських часів було ідеологічним злочином. Створений у 1922 році завод "Монументскульптура" в Лєнінґраді був найпродуктивнішим у СРСР. Приватне ливарне підприємство, перетворене в 1932 році в ливарну майстерню, що тиражувало для населення скульптурні портрети вождів революції, стало називатися "Майстернею художнього литва комбінату наочної агітації і пропаганди" Лєнради. У 1970 році він став називатися заводом імені Матвєя Манізера, радянського скульптора, автора численних творів, присвячених Лєніну та іншим радянським вождям.

Бронза – дорогий матеріал, його використовували для пам'ятників вождеві тільки у великих містах і за особливим розпорядженням. Із кінця 1920-х років і особливо у 1940–1950-х роках радянська влада розв'язала проблему пропаганди просто – з бетону почали відливати типові пам'ятники. Їх було кілька сотень. Пам'ятники розвозили по всьому Радянському Союзу та встановлювали в містах, селищах і в дворах великих підприємств. Увічненню образу Лєніна присвятила свою творчість велика кількість скульпторів, які отримували за ці твори державні премії, всілякі пільги, шану й повагу комуністичної влади. Бетонярі, які відливали сотні типових пам'ятників, отримували тільки зарплату.

Крім Радянського Союзу, понад 150 пам'ятників Лєніну було встановлено в різних частинах світу, де соціалістичні ідеї не могли жити і процвітати без боввана. Тільки у НДР їх було кілька десятків, ще у В'єтнамі, на Кубі, у країнах Східної Європи і навіть в Індії. В азійських країнах, якщо пропагандою займалися місцеві умільці, траплялися казусні ситуації, коли в'єтнамський, монгольський або китайський Лєнін був обов'язково із характерним монголоїдним розрізом очей і вилицюватим обличчям. Так вождь легше сприймається споживачами пропаганди, без підозр, як співалося в радянській пісні, що "Лєнін в тобі і в мені".

Усупереч твердженням, що скульптури чи бюсти Лєніна є витворами мистецтва, насправді всі ці бронзові, кам'яні або бетонні боввани мало чим відрізнялися один від одного брехливою передачею образу і перебільшеними зовнішніми якостями миршавого за життя вождя, який мав усього 164 сантиметри зросту. Закони пропаганди диктували інші правила, що приписували змальовувати вождя гігантським, що нависає над людьми, містами, полями і річками. Найбільший залізобетонний Лєнін стоїть у Волґоґраді, він заввишки 57 метрів, із яких власне скульптура становить 27 метрів. Раніше на цьому місці стояв трохи нижчий пам'ятник Сталіну, але, як було заведено в радянській імперії, вождів змінювали на розсуд комуністичного керівництва й ізгоя поміняли на основоположника марксизму-лєнінізму. Трохи менший бовван височіє біля міста Дубна Московської області, 25 метрів заввишки.

Гігантоманія в СРСР – предмет самовдоволення комуністів, які вважали, що політичні й економічні проблеми легко замінюються величезними монументами. По всій країні, крім Лєніна, встановлено монументи, за якими зараз абсолютно не вигідно доглядати й підтримувати їх у належному вигляді. Але будь-яка тоталітарна пропаганда трималася саме на монументальному мистецтві, перетворюючи людей, що стоять біля величезних пам'ятників, у піщинки, в нікчемний людський матеріал, необхідний у процесі будівництва міфічного світлого майбутнього.

З художнього погляду твори "лєнініани" не мають жодної цінності. Було встановлено кілька типових поз вождя, а вже їх неухильно дотримувалися маститі ливарники чи самодіяльні бетонщики. Здебільшого скульптури були однакові – у лівій руці кашкет, права рука може бути піднята на рівні плеча, в русі, що вказує сторону, в якій комунізм. Коли рука була опущена, радянські люди пошепки жартували – "він сам розчарувався в комунізмі, махнув рукою". Майже завжди Лєніна зображували в пальті, інколи в піджаку. В Кемерово встановлено невеликий пам'ятник роботи Льва Кєрбєля, що зображує вождя, який стоїть у запахнутому по-жіночому на лівий бік короткому пальті.

Інколи скульптори намагалися внести новизну у пропагандистський стандарт образу вождя. У Ялті, Нижньому Тагілі, Великому Устюзі й Тамбові Лєнін стоїть на величезній земній кулі. У казахському місті Ауліє-Ата він також на кулі,

але чомусь у вигляді бюста, встановленого на табурет. У Москві, Ташкенті й у Приморському краї Лєніна ставили на залізничну дрезину. Були створені постаменти, що нагадують великий болт із бетонної спіралі. Або стели з установленим угорі бюстом вождя, через що він виглядав тарганом на ринві. Постаменти прикрашали національними орнаментами, як, до прикладу, в Туркменистані.

Ідеологічне підґрунтя цих численних бовванів очевидне. Білоруський кінорежисер Юрій Хащєватскій вважає, що розтиражований мільйонними екземплярами образ Лєніна мав замінити населенню звичні образи-ікони та змінити предмет поклоніння – з Ісуса, апостолів і святих на "світлі образи" Лєніна та членів його Політбюро, а потім й інших комуністичних керівників. Так радянська влада намагалася вибити з населення віру в Бога, замінивши його бетонним Лєніним. Відмінність тільки в тому, що молитви передавалися з покоління в покоління, а твори Лєніна чи Сталіна читали примусово та й то тільки як необхідний предмет в інститутах і університетах. Проте ритуал поклоніння був обов'язковою частиною церемонії одруження, прийому в піонери або під час радянських свят. Покладали квіти, виголошували клятви, поклонялися.

Лєнінопад – природне бажання позбутися тоталітарної ідеології. Запевняння, що ці пам'ятники – частина історії, від лукавого. Хоча варто погодитися, що кривава частина історії – також історія. Як на мене, десь треба залишати пам'ятники, в затишних місцинах, на лісовій галявині або далеко в степу, але з обов'язковим написом на постаменті – "пам'ятник засновникові держави, який знищив десятки мільйонів людей". До ніякого "світлого майбутнього", крім переслідувань, репресій, убивств та голодоморів, цей вождь так і не привів. Залишати бовванів у містах і селищах – те саме, що вішати на стіну свого помешкання портрети вбивць своїх батьків і грабіжників свого будинку. Пам'ятників гідні тільки ті люди, які зробили свій внесок у прогрес, а не в деградацію.

P. S. У Грузії, як і в балтійських країнах – Литві, Латвії та Естонії, ухвалені закони, що забороняють розповсюдження радянської символіки.

СОЦІОЛОГІЯ ПРОПАГАНДИ

Аналітичний Центр Юрія Лєвади ("Левада-Центр") оприлюднив результати соціологічного дослідження щодо довіри Владімірові Путіну. Згідно з опитуваннями (вересень 2014 року. – Авт.), якби вибори президента Росії відбувалися в найближчу неділю, за Путіна проголосували б 87 % росіян. Це новий історичний рекорд, що на п'ять пунктів перевищує липневий цього ж року показник, коли за очільника держави готові були проголосувати 82 % громадян.

Водночас у Державній Думі з'явилася нова ініціатива – заснувати 7 жовтня "День ввічливих людей" на згадку про події, коли російські військові окупанти захопили український півострів Крим. Збіг по-російськи не випадковий, 7 жовтня – день народження Путіна. Результат й ініціатива неймовірні та абсурдні настільки, що цілком резонно постає запитання – росіяни справді збожеволіли чи їхня думка відображає ментальну катастрофу?

Соціологія – досить точна наука, яка допомагає політикам визначити громадську думку, потрібну для коректування політичних, соціальних та економічних програм. Оґюст Конт увів у науковий обіг поняття "соціологія" ще в 1832 році, пояснюючи під соціологією спостереження, досвід і порівняння, що адекватні новому соціальному порядку індустріального суспільства. Дивно, але навіть основоположники комунізму високо цінували соціологію, і не лише Карл Маркс, а

й Лєнін. Хоча, як це прийнято, комуністи-теоретики і комуністи-практики відрізняються, як хризантема від цвітної капусти. Через роки і засновник радянської держави вирішив, що ліпше відмовитися від соціології на користь авторитарної форми управління, коли дізнаватися думку людей уже нема потреби.

У радянські часи до соціології ставлення було таке саме, як до пропаганди й ухвал з'їздів КПРС. Запитувати, до прикладу, чи подобається радянська влада – було немислимо, а про якість радянських продуктів і перевагу імпортних – абсурдно. Дізнаватися думку радянських людей про те, чи починати війну з Фінляндією або ж чи вводити війська в Афганістан – таке не могло спасти на думку керівникам СРСР. Вони вирішували за населення всі "насущні проблеми", а думка завжди відображалася на плакатах "Партия – наш рулевой". Роль керманича, звичайна річ, виконували генеральні секретарі ЦК КПРС, а радянський народ був покірним пасажиром.

Проте, як не дивно, радянська соціологія була. Вона була заснована на ідеях марксизму і проводила дослідження постфактум, що насправді нічого не змінювало, а думки людей ніколи не сприймалися як керівництво до дій радянського уряду. Соціологію в СРСР замінювала пропаганда. Не було ковбаси в магазинах, але радянське телебачення і газети пояснювали, що це "тимчасові труднощі", бо СРСР оточують вороги. Нікіта Хрущов взагалі в черговому нападі брехні одного разу сказав, що "СРСР наздожене і пережене Америку". Фраза, щоправда, була теж не його, а головного радянського брехуна Лєніна, але вождь говорив про всі капіталістичні країни, змальовуючи населенню молодої радянської країни, які перед ними відкриваються перспективи. У Хрущова головним ворогом були США, і він не втримався. Тоді фраза сколихнула радянських людей, вони обговорювали в чергах за кукурудзяним хлібом, як спочатку наздоженуть Америку, а потім хихикатимуть, спостерігаючи за американцями, які плентаються позаду і стають комуністами.

Так тривало до розпаду СРСР, коли виявилося, що радянську країну ніхто не збирається наздоганяти, а навпаки, від неї всі шарахаються, і "соціалістичний табір" почав стрімко скорочуватися, втрачаючи країни Східної Європи, потім Монголію, В'єтнам, за ними Грузію, Україну й Молдову. Пропаганда виявилася дієвою тільки всередині "залізної завіси", і як тільки

її привідкрили, люди почали розуміти, що світ – це не лише перестарілі діди на мавзолеї у свята і не кілометрові черги за картоплею.

Пострадянська соціологія ожила на початку 1990-х років. Нині у Росії працюють 10 соціологічних інститутів, частина з них була створена ще за радянських часів, деякі з'явилися в перебудовний період наприкінці 1980-х років, решта – вже в сучасній Росії. Соціологічне дослідження – дорогий захід, тому не дивно, що багато інститутів пов'язані з державним фінансуванням на паритетній основі – ми вам гроші, ви нам "правильні" результати. Якщо порівняти дані опитувань на одну й ту саму тему, то вони в різних інститутів різняться, інколи навіть суттєво. Наприклад, Фонд "Общественное мнение" зазвичай виконує замовлення адміністрації президента Росії, а Всеросійський центр вивчення громадської думки – інститут, що на 100 відсотків фінансується з бюджету. Єдиною незалежною і некомерційною організацією є "Левада-Центр".

У 1990-х роках російська соціологія насправді займалася вивченням громадської думки, чому сприяла відносна свобода слова на телебаченні й у пресі. До прикладу, в період першої чеченської війни соціологічні дослідження шокували результатами, коли російське суспільство оцінювало ситуацію з того, що розповідали журналісти не лише незалежного телеканалу НТВ (команда Євгенія Кісєльова), а й державних каналів. Власне, укладення Хасав'юртівської угоди між президентом Ічкерії Асланом Масхадовим та генералом Алєксандром Лєбєдєм у 1996 році було багато в чому пов'язане з громадською думкою і реакцією населення Росії.

До кінця 1990-х років ситуація стала різко змінюватися. У 1997 році на території Ічкерії раптом почалися викрадання російських журналістів і співробітників гуманітарних організацій, що подавалося пропагандою як "тероризм" з боку чеченців. Ніхто не звертав уваги на хронологічну послідовність і абсолютно очевидну тактику підготовки до другої війни. Не можу сказати, наскільки сприяв цьому Владімір Путін, який з'явився у кремлівській адміністрації того самого 1996 року, а через два роки – на посаді директора ФСБ. За два роки до його появи як російського прем'єр-міністра суспільство вже було готове до "заходів у відповідь". У серпні 1999 року події в Дагестані, що передували початку другої війни, вже були закриті для

журналістів, а основним джерелом інформації стали генерали спецслужб.

Поява Путіна у Кремлі як в. о. президента, а потім і обраного президента стала кінцем російської соціології. Не як науки – інститути працюють і почали отримувати ще більше державної підтримки. Настав кінець об'єктивній громадській думці. Стало зрозуміло, що пострадянська і російська соціологія багато в чому залежать від рівня пропаганди, як у СРСР. Якщо російський телеглядач, а за ним і пострадянський, який живе в Казахстані, Таджикистані чи Білорусі, отримує інформацію однобічну й ангажовану, що відображає тільки погляд Кремля, то і думка більшості людей відповідатиме зусиллям пропагандистів.

Як з'ясувалося, невеликого періоду в 10–12 років, починаючи від перебудови і закінчуючи появою у Кремлі Путіна, було замало, щоб пострадянське суспільство навчилося не вірити пропаганді, намагатися шукати альтернативну інформацію, реально оцінювати ситуацію і трохи прогнозувати своє майбутнє. Як і в СРСР, у сучасній Росії громадська думка – це заслуга телеканалів і провідних пропагандистів, навіть незважаючи на те, якими вони були 15–20 років тому. До прикладу, директор НТВ Владімір Кулістіков кілька років працював на Радіо "Свобода", а головний редактор служби інформації НТВ Татьяна Міткова відома тим, що в січні 1991 року відмовилася читати в ефірі радянського телебачення офіційне повідомлення ТАРС про події у Вільнюсі, за що була звільнена. Така сама доля склалася у багатьох журналістів, які заслужили в 1990-х роках репутацію об'єктивних професіоналів, а зараз перетворилися на найактивніших пропагандистів.

Порівняння з журналістами цілком підходить для пояснення того, що відбулося із суспільством, яке ще десять років тому виражало невдоволення чеченською війною, а зараз перетворилося на масу з однією думкою. Зовсім нещодавно запевняло, що Україна й українці – найближчі люди зі "слов'янського братства" і "православні одновірці", а нині раптом стали для росіян "бандерівцями" і "фашистами". Так було з Грузією шість років тому, так буде завжди, поки громадську думку визначає рівень пропаганди. Тому не треба дивуватися з того, що Путін зараз майже як Сталін – вождь, батько народу, головний спортсмен і ветеринар. Не здивуюсь, якщо 7 жовтня, день народження Путіна, стане святом і вихідним днем. Як 4 листопада був на-

званий "днем звільнення Москви від поляків", незважаючи на те, що у нього є офіційна назва – День народної єдності. Ніхто ж не питає – якої єдності, якого народу і чому. Але привід був із тієї самої пропаганди.

Вивчаючи багато років російську пропаганду, я звик ставитися до соціологічних досліджень як тимчасового показника стану пострадянського суспільства. Щойно російські телеканали змінять інформаційну політику і з екранів пропаде Путін, а одного разу (можна помріяти?) урочисто прочитають вирок Міжнародного суду в Гаазі, то, запевняю вас, росіяни почнуть ненавидіти нинішнього вождя так само, як його зараз нібито люблять.

Російська громадська думка потрібна винятково Кремлю – для самозаспокоєння, тому що в Росії соціологія підпорядкована одному – визначенню ступеня вождизму, а не демократії та якості життя. Це те саме, що запитувати у тюленів Охотського моря про якість корму слонів у Серенґеті.

РОСІЙСЬКІ ЛЮДИ – ВИТРАТНИЙ МАТЕРІАЛ КРЕМЛЯ

Кремль захищає росіян? У Росії досі вірять у ці казки? Але ж є статистика, безжалісні цифри реальності. У Таджикистані в 1992 році Росія розв'язала кровопролитну громадянську війну. В результаті чисельність росіян зі 388,5 тисяч у 1989 році скоротилася до 68,2 тисяч у 2000 році. В Ічкерії за дві війни – з 1994 року – чисельність росіян скоротилося з 294 тисяч (1989) до 40 тисяч (2002). Там, де Росія розпочинає війни, страждає не лише корінне населення. Кремль знущається з росіян, яких нібито захищає.

Путіну страшенно не пощастило – у Грузії нема "п'ятої колони". Не склалося. Навпаки, у Грузії, як не дивно, сформувалося таке суспільство, про яке можна тільки мріяти на пострадянському просторі. Грузинські росіяни, які живуть у п'ятому-шостому поколінні, інтегрувалися настільки, що їхня грузинська мова нічим не відрізняється від мови корінних жителів. Як, утім, і мова тбіліських вірмен і азербайджанців, ассирійців і осетинів. Так трапилося, що грузинська мова стала тим міжнаціональним "цементом", що згуртував людей, зруйнувавши саме поняття – "п'ята колона". За два століття після першої окупації Грузії Росією склалося багато міжнаціональних шлюбів, тому немало грузинів розповідають про своїх бабусь і дідусів,

прадідусів і прабабусь – полячок, українок, француженок, росіянок. Не кажучи вже про осетинок і абхазок.

Путіну не вдалося свого часу створити в Грузії "п'яту колону", використовуючи той самий улюблений привід про "захист росіян". Грузинські росіяни воювали проти російської армії, і в списку 170 загиблих числяться – капрал Тамаз Нікітін з 2-ї піхотної бригади та молодший сержант Василій Смірнов – із 3-ї піхотної бригади. І це тільки ті герої, у яких батьки були етнічними росіянами, і невідомо, у скількох були матері-росіянки. Або українки, або осетинки, або абхазки. У Грузії прізвище не важливе, якщо ти говориш грузинською і є професіоналом. Як колишній міністр освіти Грузії Дмітрій Шашкін або нинішній міністр охорони здоров'я Грузії – Давид Сергієнко.

Але Путін все-таки спробував використати "російську проблему". Під час війни в 2008 році, 14 серпня, телеканал "Россия" показав репортаж про те, як російські військові, які окупували Зуґдіді, "врятували 14 росіян". Текст репортажу телеканалу "Росія" своєю брехнею неабияк шокував жителів Грузії: "Абхазька столиця прийняла першу групу російських біженців з грузинського Зуґдіді. Вони вимушені були покинути свої будинки через утиски і знущання з боку місцевої влади. Це ще один сумний підсумок конфлікту, розв'язаного Грузією кілька днів тому. Біженцям із Грузії сьогодні й не віриться, що чують вони море, а не кулеметні черги по своїх будинках. Мешканці Зуґдіді – росіяни за національністю, але їм забороняли навіть говорити рідною мовою. Ввірвалися в їхні квартири і погрожували".

Про "врятованих росіян" репортажі показали, крім телеканалу "Россия", багато російських національних каналів – Перший канал, канал "Звезда". Через шість місяців, у лютому 2009 року, одна із "врятованих" російською армією, Олеся Нікобенко, втекла від своїх "рятівників", повернулася додому і розповіла, що сталося: *"Кількох членів сім'ї схопили на мосту через Інґурі, на адміністративному кордоні між Гальським і Зугдідським районами, коли вони проводжали своїх гостей. Сім'ї російського походження були захоплені через їхню національність. Цих заручників утримували в Сухумі впродовж двох днів, а потім переправили до Росії через річку Псоу"*. Олеся Нікобенко розповіла, що їм пропонували звільнення після того, як вони розкажуть "погані речі" про Грузію. Заручників утримували на російській

території, у них вилучили документи. Захоплені сім'ї боялися, що у них заберуть їхніх дітей. Олеся заплатила триста доларів США, щоб пробратися через КПП на річці Псоу з Росії до Абхазії. Давні знайомі з Гальського району допомогли їй пройти від Псоу до річки Інгурі, до адміністративного кордону.

Таких історій можна почути чимало на пострадянському просторі, коли "рятовані" росіяни ставали непотрібними Росії. Вони вибирали свій шлях, вирішували по-своєму, рятувалися від "визволителів" як могли. Під час громадянської війни у Таджикистані на боці таджицької опозиції, що її російська пропаганда називала "ісламізмом", воювали етнічні росіяни з Таджикистану. А в північній провінції Афганістану на пересувній радіостанції "Голос свободного Таджикистана" працювала ведучою новин російською мовою жінка Валєнтіна, яка втікала від російських танків з рідного Кумсанґірського району. У пакистанському місті Пешавар тулилася ще одна російська сім'я з Таджикистану, яка не побажала рятуватися в Росію.

Одна з найтрагічніших історій "порятунку" росіян сталася наприкінці 1999 року в Ічкерії, коли Кремль вирішив розпочати другу війну. У Промисловському районі Ґрозного серед розвалин будинків після бомбардувань російською авіацією тинялися покинуті літні люди – етнічні росіяни. Анна Політковская присвятила їхній долі кілька місяців свого життя і десяток розпачливих статей, що закликали допомогти їм: *"Слухати було прикро. І дуже соромно. Про те, як бабусі й дідусі, які залишилися без рідних, відчайдушно старцюють, поневіряючись містом у пошуках їжі. Про те, що ті, хто ще може ходити, приносять їжу тим, хто прикутий до ліжка. Про те, що персонал розбігся. Про те, що ліків, води, світла, газу – нема. Лейтмотивом у цих розповідях був, на жаль, «п'ятий пункт»: на Катаямі доживають свого віку головно росіяни та інші російськомовні – «ваші». Чеченці, як відомо, своїх перестарілих людей у притулки зазвичай не віддають".*

Етнічні росіяни для Кремля – не люди, вони витратний політичний матеріал. Коли треба, Путін скаже про "важку долю росіян", наприклад, у балтійських країнах, де рівень життя вищий, ніж у самій Росії. Але Литва, Латвія та Естонія – клубок у кволому горлі російського диктатора. Це країни, що відвернулися від імперії і повернулися в Європу. Чи цікавився коли-небудь Путін долею росіян у Туркменистані чи Узбекистані? Ні,

йому не вигідно. Вигідно нагадувати про "проблеми" тільки тоді, коли Кремль має якісь претензії або розраховує на ту чи ту пострадянську країну. Путін точно знає, що права росіян "порушуються" в Україні, Молдові і Грузії, у країнах, які хочуть стати європейськими, а не імперськими. Виїхали росіяни з Таджикистану? Ну і дідько з ними, головне – Таджикистан під контролем Кремля.

Проте в Україні якось дивно відбувається те, що ретельно приховує російська пропаганда, – українські військові, які воюють із російською армією, здебільшого спілкуються російською. І нецензурно лають агресорів теж виключно російською. Підозрюю, що в Україні "російське питання" для Кремля буде закрито. Не тому, що українські етнічні росіяни стали на захист своєї країни – України, а тому, що десятки тисяч біженців з Луганської та Донецької областей, вислані до Сибіру і на Далекий Схід, вже відчули на собі російську "щирість", "душевність" і "гостинність".

Щоб відповісти на найделікатніше запитання російської політики – навіщо Росії потрібні росіяни з околиць радянської імперії, досить дізнатися хоч би про кількість установ під назвою Російські культурні центри. Їх нема в більшості пострадянських країн. Напевно, тому, що на всіх не вистачає балалайок і гармошок? А може, нема потреби або бажання даремно витрачати гроші? І взагалі, хто і як визначає належність до російського етносу, посилаючи бомбардувальники й танки на їхній захист?

У грузинському селі Асуреті живе літня людина – Манфред Тіхонов. Переїхав років п'ятнадцять тому в Грузію, щоб відродити вино того самого сорту, що його випускали переселені на початку XIX століття німці зі Швабії. Коли я з ним знайомився, то запитав, чи він росіянин. Він грізно на мене глянув, показав паспорт Німеччини і відповів: "Ich bin Deutsch"[1]. Він точно не хоче, щоби його рятував Путін. Я точно не хотів, щоб у 1992 році мене в Таджикистані рятував Єльцин. І мені чомусь хочеться сподіватися, що зовсім скоро люди, які називають себе росіянами, перестануть вірити російським політикам, які маніпулюють і використовують росіян у своїх геополітичних цілях.

[1] "Я – німець".

У тбіліському кафе-галереї, що його відкрили дві українки, була така сцена. У кафе зайшла москвичка, побачила біля входу український прапор і сказала: "Как интересно, в Грузии так много украинских флагов и ни одного российского"[1]. Потім помовчала і тихо сказала: "Так нам и надо..."[2].

[1] "Як цікаво, в Грузії так багато українських прапорів і жодного російського".
[2] "Так нам і треба".

ЧИСТО КОНКРЕТНА РОСІЙСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

Я давно не дивлюся російського телебачення, тільки у разі потреби, виключно в дослідницьких цілях. Десь у середині 1990-х років раптом виявив, що на зміну вождеві світового пролетаріату і дорогому Леоніду Ільїчу на екранах телевізорів з'явилися інші фільми – про "бригади", "мєнтів", "брат за брата", "реальних пацанів" та інший ширвжиток. У ньому блатного і кримінального жаргону виявилося більше, ніж мови Пушкіна та Достоєвского, якою у Росії, як і раніше, намагаються хизуватися. Росія міцно й надовго впадала у кримінальний романтизм – у політиці, економіці, культурі. Бути блатним, який уміє "ботать по фєнє", виявилося не просто приємно, а й необхідно.

Остання подія взагалі була б надзвичайною, якби відбулася у нормальній країні. "Міхась" отримав від Путіна іменний годинник "Президент". Путін – це президент РФ, "Міхась" – кримінальний авторитет Сєрґєй Міхайлов, один із засновників Солнцевського організованого злочинного угруповання (ОЗУ), який сидів ще при СРСР, а потім його неодноразово затримували то в Чехії, то в Швейцарії. Зараз "Міхась" легалізований кандидат юридичних наук (!), професор. Там само поруч "Тайванчік", Алімжан Тохтахунов, який зараз називає себе "меценатом", друг уже покійного "Япончіка", Вячєслава Іванькова, який, своєю чергою,

був у друзях теж уже покійного "Дєда Хасана" (Аслана Усояна). Якщо простежити дружні взаємини авторитетів, то там й Іосіф Кобзон, і багато інших відомих росіян. До речі, на похоронах "Япончіка" несли державний російський прапор.

Після розпаду СРСР кримінальний світ "розквітнув" і легалізувався. Перебудова, ініційована КПРС, була сприйнята кримінальним світом як керівництво до дії, і ще наприкінці 1980-х років з'явилися перші організовані злочинні угруповання. Крім "солнцевських", з'явилися "кємєровські", "кунцевські", "подольські", "одінцовські", "таганські", "любєрецькі", "долгопрудненські" і "відновські". На пострадянському просторі кримінал, представлений "злодіями в законі", які жили "по понятіям", почав перетворюватися в респектабельну частину суспільства з розгалуженою мережею філій та відділень. Зі зникненням "залізної завіси" кримінал став інтернаціональним і в разі розбірок авторитети на якийсь час зникали, "гублячись" у європейських країнах. Як і в СРСР, коли КДБ контролював кримінальне співтовариство, правонаступницею стала ФСБ, тісно сплітаючись з ОЗУ, надаючи взаємні послуги одне одному. Як і КДБ, який, своєю чергою, в період створення ЧК і ОҐПУ переймав досвід царської охранки, що мала свої підходи й інтереси до кримінального співтовариства.

До встановлення радянської влади кримінал також був причетний. Було це ухвалою сходок чи персональною волею авторитетів, але серед відомих революціонерів із кримінального світу був командарм Ґріґорій Котовскій. Навіть один з найшанованіших злодіїв у законі, Мішка Япончік (Мойсєй Вінніцкій), з радістю брав участь у революції. Академік Володимир Вернадський, на чию честь названо московський проспект і кримський університет, 1920 року писав у своєму щоденнику: *"Спостерігаючи сучасне життя розпаду, дивуєшся з одної явної аномалії. На поверхні, у владі і на чолі осіб, які діють і говорять так, ніби задають тон, – не ліпші, а гірші. Всі злодії, грабіжники, вбивці і злочинні елементи у всіх течіях виступили на поверхню. Вони розбавили ідеологів та ідейних діячів. Це особливо яскраво виявляється у більшовицькому стані й ладі – але те саме ми спостерігаємо і в колі добровольців, і в колах, що примикають до них. І тут губляться ідейні, чесні люди. Життя винесло на поверхню зіпсований, гнилий шлак, і він тягне за собою середню масу".*

Лєнін чудово знав своє оточення, але у пориві боротьби "за справедливість" застосовував методи кримінального світу. До 1917 року він багато писав про демократію і права, про законність і процвітаючу державу, але, прийшовши до влади, наказував убивати й грабувати. 5 вересня 1918 року Лєнін підписав декрет "Про червоний терор", згідно з яким поза законом були оголошені дворяни, поміщики, офіцери, священики, куркулі, казаки, вчені й промисловці. Майбутні більшовики і до революції не гребували терором – у період з 1901 до 1911 року жертвами революційного терору стали близько 17 тисяч людей. Після революції терор став державною політикою. 13 червня 1918 року було ухвалено декрет про відновлення смертної кари, загалом за вироками революційних трибуналів і позасудових засідань ЧК у 1917–1922 роках було розстріляно 140 тисяч осіб.

Найближчий соратник Лєніна, відомий своїми дореволюційними грабежами, Іосіф Сталін, став вірним продовжувачем справи вождя. При ньому терор перетворився з необхідності захисту революції, як писав Лєнін, у державну політику. Неосвічений вождь номер 2 патологічно боявся оточення, інтелігенцію й офіцерів, які здобули освіту за царських часів. За Сталіна радянська влада перетворилася на величезну кримінальну територію, де справжній кримінал почувався незатишно і йшов на змову з владою, особливо в післявоєнні роки, коли рівень злочинності неймовірно зріс, а "зсучені" стали опорою Кремля. Карні злочинці допомагали наглядачам розбиратися з політичними в ҐУЛаґу та на інших зонах.

Розквіт кримінального світу припадає на період Леоніда Брєжнєва. Тоді почав розширюватися й оновлюватися світ авторитетів, з'явилося багато коронованих "злодіїв у законі". КДБ упроваджував своїх агентів у цей, здавалося б, закритий світ, не лише контролюючи, а й керуючи ним. Із розвалом СРСР вони стали у пригоді – порушуючи злодійський закон, почали брати активну участь у політичному житті, особливо коли справа доходила до озброєних конфліктів і воєн. Практично в кожній сепаратистській війні тією чи іншою мірою брали участь авторитети, а в Таджикистані проросійським Народним фронтом керував Санґак Сафаров, рецидивіст із шістьма термінами і 23 роками відсидки. Так було в Абхазії, так було і в Карабаху.

Після розпаду СРСР одночасно зі словами Бориса Єльцина про будівництво "нової, демократичної Росії" на вулиці вийшли "червоні піджаки", і пішла стрілянина, встановлення нових порядків усередині країни, на яку із Заходу дивилися, здригаючись. Слово "демократія" стало новим прикриттям для ОЗУ. Найбільше на Уралі ОЗУ "Уралмаш" допомагало губернаторові Едуарду Россєлю переобиратися на новий термін. Воно ж створило "Рух робітників на підтримку Бориса Єльцина", а в 1999 році ОЗУ реєструється як політичний рух ОЗС[1] "Уралмаш". Зрештою, очільник "Уралмаша" Алєксандр Хабаров у 2002 році з великим відривом перемагає на виборах і стає депутатом Єкатєрінбурзької міської думи.

Якщо писати книгу про історію кримінального світу і його взаємини з владою, починаючи від Російської імперії, то вийде багатотомник, що міг би конкурувати з історією КПРС. За великим рахунком, це одне й те саме, оскільки кримінальний світ жив "по понятіям", а радянська влада жила нібито за законами, що насправді були теж "понятіями". Тепер у путінській Росії це один світ, що живе "по понятіям", незважаючи на існування Конституції, Державної Думи і президента. Одного разу вимовлений вислів "мочіть в сортірє" виявився не просто цитатою із кримінального лексикону, а настановою до дії. Звідти і "замучітєсь пиль ґлотать", і багато інших фраз російського президента. Втім, як і подальші дії.

Нині "фєня" Путіна вже мало кого хвилює – він створив новий "русскій мір", коли жаргон лунає з екранів російського телебачення мало не щохвилини. Численні серіали зі стрілянином, вбивствами і "добрими злочинцями" давно стали частиною життя росіян. Ними пишаються, їх наслідують. Російське суспільство практично нічим не відрізняється від радянського: Сталін кого хотів, того ув'язнював і розстрілював, Путін – не відстає. Сталін змусив радянський народ його любити, те саме зробив Путін. Сталін любив воювати, не завжди вдало, зате з великим задоволенням, і Путін – теж. "Залізну завісу" створив Лєнін у 1919 році. У 1990-х роках, на невеликий період у дев'ять років, вона була відкрита. Це виявилося неприйнятним для Росії, і Путін її зараз успішно повернув на місце. Тому не дивуйтеся з агресивності росіян і 87-ми відсотків населення,

[1] ОЗС – Організоване злочинне співтовариство.

що підтримують Путіна, – це стара російська традиція, яка до демократії не має жодного стосунку.

Росія завжди була зоною суворого режиму, будь-яка спроба вийти на волю обертається скоєнням чергового злочину і поверненням за колючий дріт. Борис Єльцин також гарно говорив про "свободу і демократію", поки не розпочав чеченську війну. На тому спроба Росії стати нормальною країною закінчилася. Всі подальші роки – лише недовгий час до появи наступного наглядача. І він у 2000 році з'явився – зі зрозумілим для росіян жаргоном, репресіями, війнами та нескінченними злочинами.

Одного разу, ще в юнацтві, опинившись у гостях у номенклатурній сім'ї полковника, який обіймав високу посаду заступника начальника обласної міліції, я раптом почув від нього такий тост: "Випиймо за радянську владу, що дозволяє вільно жити і вільно красти". Почуте 40 років тому навряд чи можна назвати архівною фразою. Вона живе й досі, оскільки є не "крилатою фразою", а ментальною настановою на всі часи.

ПОМЕРТИ ЗА "ЭТО"?

У дитинстві мені були незрозумілі слова пісні, що її радянська пропаганда часто транслювала на радіо і телебаченні, а в день чергового "річчя Великої Жовтневої революції" – з гучномовців на святкових демонстраціях. Рядки "и как один умрем в борьбе за это"[1] були приспівом, а це означає, що повторювалися кілька разів, викликаючи у мене відчуття подиву, – що таке "это", за яке потрібно всім "як один" помирати? Дорослішаючи, я дізнавався про окультизм, потойбічний світ і реінкарнацію, але все одно не розумів, кому до дідька потрібна така "влада рад", якщо всі помруть за "это".

Радянська пісенна творчість повинна була зіграти вагому роль у становленні радянської людини. У піснях було багато недомовленості й алегорії, ще незрозуміліших, ніж боротьба за "это". Хоч як дивно, патріотичний твір зі словами "Ленин в тебе и во мне"[2] досі не заборонений контролюючими і репресивними російськими органами як пропаганда гомосексуалізму. В тій самій пісні Льва Ошаніна є взагалі сатанинські слова – "Ленин всегда живой"[3], схожі на життєдіяльність персонажа російської народної казки – злого Кощія Безсмертного. Але ж досі натовпи людей ходять у мавзолей, щоб лицезріти труп, напевно, сподіваючись, що саме в ту мить, коли вони проходять повз акваріум

[1] "і як один помремо в боротьбі за це".

[2] "Лєнін в тобі і в мені".

[3] "Лєнін завжди живий".

із останками вождя, він повинен ожити, застрибнути на кришку саркофага, здійняти руку і знову показати напрямок до світлого майбутнього.

Насправді, пісня про "это" – не радянська. Як завжди, поцуплена. Автор слів невідомий, але пісню на ту саму мелодію співали ще за часів Першої світової війни. Слова були не такі трагічні, а радше патріотичні:

Смело мы в бой пойдём
За Русь святую,
И как один прольём
Кровь молодую.

В українському варіанті були ті самі слова:

Ми сміло в бій підем
За Русь святую,
І як один проллєм
Кров молодую.

Чому більшовики вирішили, що потрібно обов'язково попрощатися з життям – ідеологічна загадка. Тим паче, коли загадка прихована під словом "это". Найімовірніше, на світанку радянської влади вже знали про майбутні проблеми в економіці й політиці, коли демографія буде безпосередньо пов'язана з ідеологією. Росія – країна, де особливо шанують загиблих – невідомих і відомих героїв, які загинули за "это". Здається, шанованих місць і могил письменників, учених, художників та інших діячів мистецтва та науки набагато менше, ніж полеглих на численних полях битв.

Чому таке дивне ставлення до смертей тих, кого відправили воювати за "это"? Проблема все та сама – демографія і формування нової радянської людини, яка відчайдушно кидалася за "это" на амбразуру чи зі зв'язкою гранат під танк. Насправді, в радянського керівництва ніколи не було програми, ба більше, чіткої ідеології. Досить почитати європейських комуністів, які сміються і над Леніним, і над Сталіним, називають їх диктаторами і вбивцями.

Щоб приховати відсутність прогнозованих успіхів, були вигадані п'ятирічки, насправді розраховані на періодичність брехні. Якщо в одній із п'ятирічок не було досягнуто запланованої кількості надоїв або "плавок" (металургійних), то коректували план наступної п'ятирічки. Реальна статистика

про кількість виробленого і не виробленого була відома тільки ЦК КПРС, населенню ж пропонували пропагандистські заклики: "П'ятирічку – за три роки", "У наступній п'ятирічці ми житимемо ще ліпше", "П'ятирічці якості – робочу гарантію". А щоб ніхто не сумнівався, хто складає п'ятирічні плани, було вигадано гасло: "Плани партії – плани народу!"

Тобто планувала партія, а працював народ, і в невиконанні плану, відповідно, винен був також народ. Відповідальність народу була закладена ще в одному соціалістичному гаслі – "Хто не працює, той не їсть", що насправді є поцупленим фрагментом із Другого послання до Солунян апостола Павла з Нового Заповіту: "Як хто працювати не хоче, нехай той не їсть!" (*2 Сол.* 3:10). В іронічному антирадянському викладі того часу фраза звучала інакше: "Ми вдаємо, що працюємо, вони вдають, що платять нам зарплату".

Продовжуючи розмову про "это", процитую ще один анекдот, що недавно потрапив на очі. Один росіянин запитує іншого: "А чому американцям усе можна, а нам не можна?" "А тому що, – відповідає той, – у них, наприклад, виходить Південна Корея, а у нас – тільки Північна". Таємниче "это" повною мірою виявило себе із березня 2014 року в Криму, а тепер на окупованій території частини Луганської та Донецької областей. Загадкове "это" стало ще більш загадковішим, оскільки виявилося не українським, а імпортним – із Росії. Імпортери ідеології "это" самі з країни, де "это" вигадали. Вони – співробітники російських спецслужб, військовослужбовці російської армії та численна юрба політичних авантюристів, також із Росії.

Зараз "это" виглядає також не визначено, як 97 років тому. "Это" – Путін, "вєлікая Россія", "русскій мір", "православіє" і ще набір усіляких казок, вигаданих спеціально для війни з Україною. Як і в радянських традиціях, сучасне "это" знову має на увазі реальне щасливе життя з певною програмою наближення до благоденства і процвітання. Як і в радянській пісні, за "это" треба вмирати, не замислюючись і не запитуючи чому. Тому що так вирішило головне "это" – Путін. І борці знову їдуть у Східну Україну, гинуть, їх вивозять рефрижераторами. Це в ліпшому разі. Або спочивають під безіменними хрестами з номерами. Багато взагалі гниють у занедбаних копальнях.

Як і за радянських часів, про нове "это" на окупованій частині України російська пропаганда видала кілька десятків книг,

знімається фільм, не покладаючи рук створюють сотні передач російські телеканали. І ніхто з них так і не подав програми розвитку бодай бачення того, як виглядатиме міфічна територія "Новоросія". У Криму все виявилося набагато прозаїчніше – окупована територія стала анклавом російського безладу без будь-яких шансів на розвиток, без власної електрики, енергетики і навіть інтернету. Кримське "это" виявилося радянським БАМом – недобудованим і кинутим. Таким само, як і багато "будов століття", ініційованих кремлівськими "это" – старезними, обвішаними орденами та самовдоволеними від власної значущості займаного крісла.

Якщо спробувати узагальнити сучасне російське "это", то воно, незважаючи на старання пропаганди, виглядає набагато примітивніше, ніж радянське. Більшовики хоча б знали, що їм треба:

Мы раздуваем пожар мировой,
Церкви и тюрьмы сравняем с землей,
Ведь от тайги до британских морей
Красная армия всех сильней![1]

У випадку з Україною виявилося, що британські моря для Путіна закінчуються маєтком Абрамовіча, російська армія, як і Червона, виявилася зовсім "не найсильнішою", а тому світової пожежі не вийде – санкції заважають. І на російську тайгу вже давно скоса поглядають китайці.

Сучасне російське "это" – ізольований від світу Путін, російська економіка, що котиться у прірву, рубель, що злітає вгору, і втрата авторитету країни, яка знову хоче того, чого сама не знає. Здається, цей феномен також є у російському фольклорі, коли царі посилали женихів царівни "туди, не знаю куди", щоб вони принесли те, "не знаю що". Зрештою, російська пропаганда мало чим відрізняється від казкового фольклору: боянів із гуслями замінили лискучі від зарплат пропагандисти й високі технології, що дозволяють сучасних билинників увіпхати з допомогою телевізора у кожну російську оселю.

Путін – найвідчайдушніший з-поміж усіх російських диктаторів останніх двох століть. Лєніну було простіше – Європа, що

[1] Ми роздуваємо пожежу світову,
Церкви і в'язниці зрівняємо із землею,
Адже від тайги до британських морів
Червона армія найсильніша!

зализувала рани після Першої світової війни, проґавила появу більшовиків, які напрочуд швидко скинули Росію в економічну прірву. Колись російську пшеницю споживала вся Європа і не лише вона, але, захопивши владу, більшовики в боротьбі за міфічне "это" ще кілька десятків років знищували населення, насамперед, селян. Годувати і себе, і Європу виявилося нічим. Зараз Європа – сильна й багата і їй зовсім не потрібен новий російський диктатор з його новим "это".

Нове російське "це", вибачте за тавтологію, – це не процвітання. Це зовсім не прогрес і розвиток. Це – незаконність і недотримання прав людини. Це постійне приниження і переслідування національних меншин. Це, нарешті, новий російський фашизм. Путінське "это" – деградація і регрес. Йому ще вдається переконувати росіян помирати за "это", поки є пропаганда.

І останнє. Невизначене поняття "это" замінює інші слова, які допомагали у створенні демократичних держав. Наприклад, слова "свобода" і "демократія". Більшовики, а за ними й Путін, закликають вмирати за "это", тому що бояться, що люди захочуть боротися за свободу.

РОСІЙСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ БОЖЕВІЛЛЯ: РОСІЯНИ ЗАСНУВАЛИ КРИМ, РИМ І БРИТАНІЮ

Днями побачив відео, у якому кандидат історичних наук, етнолог, мистецтвознавець Світлана Жарнікова цілком серйозно розповідає, що британці походять від росіян. Виявляється, як оповіла член Російського географічного товариства, у росіян дуже давно була традиція виганяти своїх хуліганів якнайдалі. Цим "якнайдалі" виявилися Британські острови. "Вчена" пані пояснює, що тоді Британія була під льодовиком, а традицію виганяти правопорушників англійці зберегли, заселивши своїми хуліганами Австралію. Ще я почув, що перш ніж висилати, російським хуліганам "брили" голову, "зрізали оселедець" (!), звідси і походить слово "бриті", тобто британці.

Так я несподівано дізнався, що у росіян були оселедці, але з покаранням трапився казус – Британські острови були вкриті льодом 12 тисяч років тому. Світлана Жарнікова чомусь не стала зупинятися на подробицях російської історії І тисячоліття до нашої ери. Хоча інші російські "історики" стверджують, що насправді давніми русами були індоєвропейці, які перекочували в 4000–1000 століттях до нашої ери.

У цьому запевняє президент Академії фундаментальних наук Андрєй Тюняєв у своїй книзі "Русский Китай".

Академія фундаментальних наук – некомерційна організація, до якої входить ще один інститут, – давньослов'янської і давньоєвразійської цивілізації. Керівник інституту Валєрій Чудінов – автор феноменального відкриття. Він пояснив, розглядаючи зображення на етруських дзеркалах, що Грузія – це історична частина Росії: *"Останній персонаж представлений кошлатою особою. На його голові можна прочитати слова: ГОРУЗІЯ ЛАСКАВА, а на бороді – І ПРИВІТНА. Під словом ГОРУЗІЯ розуміється, звичайно ж, ГРУЗІЯ, чиє ім'я утворене від російського слова ГОРА. Іншими словами, Кавказ в античну добу був населений російськими горцями. Але з очей і носа цієї особи можна утворити слово РУСЬ, тоді як крила голуба ліворуч можуть бути прочитані як слова НА ПУНТІ. Таким чином, підкреслюється, що ГОРУЗІЯ – це РУСЬ НА ЧОРНОМУ МОРІ. Тепер стає зрозумілим, що пізніше картвельскі племена поступово зайняли Горузію, і країна Сакартвело (тобто Со-Картвели) для росіян, як і раніше, називалася Грузією, хоча етнічний склад її став іншим. Але тоді стає зрозумілим, чому греки плавали в Грузію (Колхіду) за золотим руном («золотими рунами», давніми письменами). Там була, мабуть, одна з найдавніших бібліотек Русі"*.

Етруски жили на північному заході Італії в І тисячолітті до нашої ери, але Валєрій Чудінов і їх вважає "русскімі", стверджуючи, що Русь виникла у ІІ тисячолітті до нашої ери. Читати Чудінова так само цікаво, як читати психоаналіз Зиґмунда Фройда. Ось спробуйте усвідомити висновок про походження Риму: *"Етруски були слов'янами, а потім зрозумів, що вони були східними слов'янами зі Смоленщини, пізніше почало з'ясовуватися, що вони не лише створили Рим, а й були першими його мешканцями, тобто в Римі звучала слов'янська мова"*.

А зараз найцікавіше. Можна скільки завгодно сміятися над подібними опусами, якби не державна підтримка "досліджень". Чудінов отримує гранти Міністерства освіти і науки Російської Федерації, викладає в Російському державному університеті туризму і сервісу, професор кафедри культурології та менеджменту Державного університету управління.

Серед його останніх "відкриттів" – знайшов написи на поверхні Місяця, Марса і в плямах на Сонці. Його колега Андрєй Тюняєв видає газету "Президент", що прославляє Путіна, його

часто запрошує російське телебачення, даючи змогу верзти всю цю нісенітницю, яку видають величезними накладами. Одне з відкриттів Тюняєва – "близько 50 тис. років тому поблизу майбутньої Москви зазнала катастрофи міжзоряна експедиція русів, що дала початок праетносу і почасти змішалася з місцевим мавпоподібним земним населенням".

Офіційна або академічна історична наука не в пошані у російської влади. Навіщо потрібні люди, які знають правду про походження "російського етносу" або звірства більшовиків? Вони тільки заважають владі, яка не бажає знати неприємні історії. Проте владі потрібні псевдоісторики, які допомагають пропаганді виростити "патріотів", абсолютно переконаних, що "росіяни – велика нація" і навіть Ісус був росіянином. Контрольоване владою телебачення надає казкарям ефір, патріотичні організації нагороджують їх дипломами, медалями й орденами, уряд надає гранти. Псевдонаука в Росії фінансово забезпечена ліпше, ніж академічна.

Я давно переконаний: якщо і говорити про Росію як про "пуп Землі", то у зв'язку з тим, що в Росії сконцентрована вся брехня планети. В Росії завжди була цензура, починаючи з 1702 року, коли почала виходити перша російська газета "Ведомости". Головним редактором, автором і цензором був сам Пьотр I, який вирішив, що Російська імперія має бути схожа на Європу. Саме – схожа, але яка так і не стала країною, яку перший російський диктатор хотів насильно перетворити з убогої феодальної території у процвітаючу державу.

Звичайно, Пьотр I старався – проектував, будував, створював, стриг бороди у стовбових дворян і змінював зовнішній вигляд, примушуючи носити камзоли й черевики. Пьотр прорахувався, як і всі наступні імператори, – можна змінити зовнішній вигляд, але, як виявилося, неможливо змінити сформований за кілька століть менталітет. Експеримент Пєтра I ні до чого не привів – через 50 років після смерті основоположника Російської імперії Ніколай Карамзін у відповідь на запитання: "Ну, як там, у Росії?" промовив: "Крадуть..."

Злодійство без брехні не буває. Рано чи пізно злодія ловлять, а він починає вигадувати історію про те, що насправді поцуплене – це його власність. Якщо вистачить фантазії, то можна почути, що крадене належало його дідові або прапрадідові. Злодія, звичайно, можуть посадити, якщо його розповідь

не вразить і якщо у нього не виявиться високих заступників. Складніше, коли краде держава. Краде масштабно – території, народи, культуру, історію, видаючи за своє. У бездонній свідомості росіянина головним є переконання, що борщ – російська їжа (не українська), що пельмені придумали росіяни (не китайці), і таке дивне поєднання, як "російський балет" (не французький) або "російська опера" (не італійська). Все підганяється під "російський стандарт", щоб росіяни навіть не замислювалися про походження. Як у радянській пісні – "все навколо колгоспне, все навколо моє".

Коли я вперше приїхав у Нідерланди, мої друзі чомусь вирішили, що мені буде цікаво відвідати будиночок Пєтра I у Заандамі. Друзі показували і розповідали, як жив майбутній імператор, де він спав, стіл, за яким він вивчав креслення і читав книги. "І взагалі, – сказали нідерландці, – російський прапор походить від нідерландського". На стіні музею висить карта Московії початку XVII століття. "Це добре, – відповів я, – що ви, нідерландці, навчили Пєтра I читати і теслювати, але чому ви йому не пояснили, що нормальною країною може бути лише маленька країна, як ваша, а він повернувся з Нідерландів та почав захоплювати". І що ж ви прочитаєте в підручниках російської історії? "Пьотр – великий", "Пьотр – геніальний реформатор". І мало хто знає, що на каторжних роботах під час будівництва Санкт-Пєтєрбурґа загинуло близько 100 тисяч осіб.

Шість років тому, під час окупації Грузії, журналіст запитав російського офіцера, навіщо вони прийшли. Над його відповіддю реготала вся Грузія: "Ви – мусульмани, і вас 40 мільйонів". Такі пізнання історії Росії та сусідніх держав – результат копіткої праці пропагандистів і псевдоісториків. За останні майже сто років з'явився абсолютно новий тип радянської, потім російської людини, вихованої цензурою і пропагандою, – вона вірить у казки, у вигадану історію. Насправді, адже приємно відчувати себе завойовником Китаю в I тисячолітті до нашої ери чи вважати себе родичем італійців. Можливо, в цьому криється хамство російських туристів, які гидливо розглядають венеційські канали чи палац Веккьо у Флоренції?

Ще трохи – і ми зможемо дізнатися не лише давно написану біографію Путіна, в якій ідеться про його дворянське походження, яке сягає роду Рюриковичів, але ще більш таємничу історію про те, що його предки були в тому самому космічному

кораблі, який розбився над Кремлем 50 тисяч років тому. Адже більшість росіян упевнені в тому, що "Крим – наш", то чому не повірити, що у Путіна збереглися на голові відростки, як атавізм, – антени іншопланетян. Росіяни не повірять? Вигадають іншу історію.

ВИТОКИ РОСІЙСЬКОГО ТЕРОРИЗМУ

На засіданні Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2014 року глава МЗС Росії Сєрґєй Лавров запропонував заборонити визнання революцій та ухвалити декларацію Генеральної Асамблеї ООН про невизнання державних переворотів. Він мотивував свою пропозицію тим, що "неприпустимо втручання у внутрішні справи держав, а також невизнання переворотів як методу зміни влади". Лавров не став наводити приклади "революцій" та "держпереворотів", але адреса очевидна – Україна, а потенційно і Росія. Забудькуватість Лаврова зіграла з ним злий жарт: коли він говорив, я уявив собі величезний список "держпереворотів", до яких руку доклав СРСР і його правонаступник – Росія.

Хоча Сєрґєя Лаврова зрозуміти можна – в Україні відбулася революція, яку Росія не змогла придушити. Як і в Грузії: Кремль намагався змінити ситуацію – спочатку торговельною війною, ембарго, підтримкою опозиції і, нарешті, за допомогою зброї у серпні 2008 року. Не вийшло, як навряд чи вийде і зараз в Україні. Проте слова Лаврова можна оцінювати як черговий пропагандистський прийом, якщо не знати того, що Росія є одним із основоположників сучасного тероризму.

Імовірно, у глибинах російського тероризму численні бунти і повстання, які, залежно від епохи, можна називати національно-визвольним рухом. Але

жорстокість, з якою їх придушували, дивним чином нагадує російські контртерористичні операції на Північному Кавказі. Сто років тому їх називали простіше і зрозуміліше – "собіранієм зємєль русскіх". За описами істориків та військових, і сто років тому, і навіть раніше методи й причини були абсолютно однаковими – захоплення території, а в разі повстання – жорстока розправа. Втім, все це відбувалося всередині Російської імперії. Зокрема і придушення доволі дивного повстання, яке мало кому відоме, – про нього в підручниках історії ані слова. Привід був незвичний, зараз його назвали би боротьбою за здоровий спосіб життя.

У 1858–1859 рр. антиалкогольний бунт охопив 32 губернії (від Ковенської на заході до Саратовської на сході). Понад 2000 селищ і сіл піднялися проти цілеспрямованого споювання населення. Повсталі вимагали "закрити шинки і не спокушати їх". Люди громили шинки, броварні й винні заводи, відмовлялися від дармової горілки. Підсумок повстання – до в'язниць потрапило 11 тисяч селян, близько 800 були позвірячому биті шпіцрутенами і заслані до Сибіру. В сучасній російській інтерпретації повсталі були б названі "терористами", що виступили проти політики держави. Привід був доволі банальний, його зараз називають монополією на виробництво, що дає значне поповнення до державного бюджету. "Тверезий рух" почався з виникнення у серпні 1858 у Віленській (нинішній Вільнюс) і Ковенській (сучасний Каунас) губерніях товариств тверезості.

Чи вважали тоді призвідників антидержавними злочинцями? Якщо вважати бунт соціальною революцією, то арешти і заслання людей, які не бажали гробити своє здоров'я, – лише показник ставлення держави до населення. Зважаючи на нинішній настрій Кремля, важко передбачити, хто в середині XIX століття міг бути названий терористом – держава, що споює населення, чи люди, які чинили спротив насильству з боку держави. Оскільки в Росії ставлення до безправ'я завжди мало державне коріння, то зрозуміти слова Лаврова не просто. Чи означає це, що він виправдовує корупцію попереднього президента України? Чи вважає він, що силовий розгін беззбройного Майдану в 2014 році – це боротьба з тероризмом? Якщо так, то що робити з російською історією, у якій тероризмом страждали як влада, так і опозиція?

Розібратися в російському визначенні понять "тероризм" чи "революція" неможливо. Наприклад, чи є Фідель Кастро, до якого недавно літав Путін, терористом? Із погляду тактики озброєної боротьби – так, він один із найяскравіших представників тероризму, якого зараз Сєрґєй Лавров затаврував би ганьбою. Або Ернесто Рафаель Ґевара де ла Серна, відомий просто як Че Ґевара, учасник державних переворотів на Кубі, у Болівії і в Конго? Або як ставитися до "киргизьких революцій", коли в 2005 році був повалений Аскар Акаєв, який зараз переховується в Москві, у 2010 році був повалений і другий президент – Курманбек Бакієв, який знайшов прихисток у Мінську? Чи можна вважати, що нинішній президент Алмазбек Атамбаєв виявився більш поступливим, і Киргизстан однією ногою вже в Митному союзі, а його незговірливим попередникам не пощастило?

На пострадянському просторі прикладів втручання Росії у внутрішні справи колишніх радянських республік чимало. У 1992 році російські політики використовували армію для придушення заворушень у Таджикистані. У Кремлі побачили небезпеку на "південних рубежах" свого геополітичного простору і використали 201-шу дивізію для п'ятирічної війни, яку досі називають "громадянською", але без пояснень – звідки взялася зброя в молодій незалежній країні, в якій не було навіть Міністерства оборони. І чому Таджикистан, що є одним із найближчих партнерів Росії, став найбіднішою країною? Якщо у Кремлі вирішили, що в Таджикистані була революція, то чому озброєний російською армією Народний фронт вів терористичну війну проти населення?

Щоб розібратися у хитромудрощах російського розуміння "революцій" і "держпереворотів", досить поглянути на Красну площу, де спочиває один з основоположників російського тероризму. Одна з відомих дослідниць російського тероризму Анна Ґейфман вважає, що, починаючи з жовтня 1905 року, в Російській імперії було вбито й поранено 3611 державних чиновників. До кінця 1907 року ця кількість збільшилася майже до 4500 осіб. Разом із 2180 убитими і 2530 пораненими цивільними особами загальна кількість жертв у 1905–1907-х роках, за підрахунками Ґейфман, – 9000 осіб. За офіційною статистикою, з січня 1908 року до середини травня 1910 року сталося 19 957 терористичних актів і експропріацій, у результаті яких було убито 732 держчиновники і 3051 цивільних, при цьому

1022 державних чиновників і 2829 цивільних було поранено. Вважаючи, що значна частина місцевих терактів не потрапила до офіційної статистики, Ґейфман загальну кількість убитих і поранених унаслідок терористичних актів у 1901–1911-х роках оцінює приблизно у 17 000 осіб.

Після розпаду СРСР дослідники опублікували багато праць про російський тероризм, по-різному пояснюючи його причини. Однак безперечно те, що ідеологія сучасної Росії будується на вільному трактуваннні тероризму і революцій. Одних терористів Кремль підтримує, інших вважає поганими. Одні революції у Москві пояснюють необхідністю, інші викликають несприйняття і їх проклинають. Ідеологічна карусель ставить російське суспільство, що й так погано знає власну історію, в невідання – кого підтримувати і хто має рацію. Виходить, що для Кремля завжди має рацію Лєнін, який створив державу на традиціях тероризму і оголосив "червоний тероризм" державною політикою.

Ще до того, як стати вождем, він був пересічним революціонером-емігрантом, який жив у спокійній Європі, підбурюючи прибічників грабувати банки і вбивати людей. Майбутній "батько народів" Іосіф Сталін керував групою більшовиків із тифліської організації РСДРП, яка 13 червня 1907 року розстріляла і закидала бомбами два фаетони. У них касир Державного банку Курдюмов і рахівник Ґоловня, отримавши на пошті 250 000 рублів, супроводжувані двома вартовими та п'ятьма казаками, попрямували в банк. Під час пограбування було вбито двох городничих, смертельно поранено трьох казаків, поранено двох казаків і одного вартового, а також 16 перехожих. Усі учасники пограбування зуміли сховатися, уникнувши арешту. Всі гроші, захоплені в результаті пограбування, надійшли в розпорядження групи Лєніна. Гроші були доставлені у Фінляндію особисто Сімоном Тер-Пєтросяном (Камо).

Це лише один з епізодів терористичної діяльності більшовиків, які організували переворот у жовтні 1917 року і насадили "червоний терор". Кривава історія СРСР ретельно приховувалася від населення, яке переконували пропагандою у правоті радянських вождів. На переконання Лєніна, більшовизм мав "роздути світову пожежу", поширивши на інші країни терор і перевороти. Під гаслами соціалізму Радянський Союз втручався у внутрішні справи держав по всьому світу, забезпечуючи

терористів грошима і зброєю. А справа пропаганди – називати прорадянські перевороти гарними епітетами.

Як, наприклад, назвати "інтернаціональну допомогу" в Афганістані? Переворотом? Державним тероризмом? Смішні й непереконливі запевнення радянських вождів, що радянський десант ГРУ, який захопив палац Аміна, просто привіз йому продовольчу допомогу, а той вирішив відмовитися. Довелося її нав'язати. На підтримку кинули "обмежений контингент", приблизно 100 тисяч солдатів і офіцерів. Із Душанбе привезли нетверезого Бабрака Кармаля, і Афганістан зажив "нормальним життям" окупованої території. Тоді Сєрґей Лавров обіймав посаду другого секретаря Відділу міжнародних економічних організацій МЗС СРСР і, напевно, пам'ятає ті події. Особливо, коли в розпал "інтернаціональної допомоги" він був старшим радником Постійного Представництва СРСР при ООН. За 10 років "допомоги" загинуло 1,5 мільйона афганців, ще 5 мільйонів стали біженцями.

У принципі зрозуміти Сєрґєя Лаврова можна – він виріс у системі, що терор називала "щастям народним" тих, хто жив у країні, де "вільно дихає людина". Страх перед київським Майданом, перед потенційним московським або пітерським штовхає очільника МЗС РФ до словесної еквілібристики. Росія приєдналася майже до всіх міжнародних конвенцій, Путін і Лавров постійно говорять про "загрозу тероризму". Але, як і раніше, всі останні десятиріччя у Кремля своє розуміння тероризму й терористів, революцій та контрреволюцій, державних переворотів та національно-визвольних рухів. Не може країна, що виросла на традиціях терору і позасудових розправ, не боятися покарання за свої злочини. Лавров саме на це й натякнув. Проблема тільки в тому, хто прислухається сьогодні до Росії, що стала ізгоєм завдяки своїй підтримці тероризму і державних переворотів.

ШІСТЬ ЧИННИКІВ "КОЛЬОРОВИХ" РЕВОЛЮЦІЙ

Відразу після грузинської "революції троянд" я проводив тренінг для молодих киргизьких журналістів, і серед них виявилося кілька осіб, які цікавилися тим, що сталося у Тбілісі. Розповів, що знав, але мене здивувало запитання найнастирливішого: "А ми у Киргизстані так зможемо?" Я відповів, що ні. "Чому?" – ображено запитав настирливий. "Ви не грузини", – сказав я.

Потім шкодував, що міг якось образити молоду людину, яка, не дай Боже, подумала, що грузини могли бути ліпші за киргизів. Але вже десять років як ми друзі, а те запитання стало лише приводом, що його ми використовуємо, коли розмірковуємо про долі постадянських територій. А для мене – і причиною, щоб подумати про природу "кольорових революцій".

Зрозуміло, я не приймаю версії західної змови, зручної кремлівським пропагандистам, які намагаються принизити бажання народів спробувати жити самостійно, не в імперії. Раніше придумували принизливі – "басмачі", "біляки", "бандерівці" (знову актуально), але пропагандистські терміни працювали якийсь час, їх забували або вони трансформувалися. Про "бандерівців" знову згадали – їх, з'ясувалось, як і раніше, ненавидять у Росії, але в Україні ними тепер гордяться.

Хоч би як не старалася кремлівська пропаганда, історична пам'ять набагато міцніша і тривкіша, ніж

тимчасові гасла. Після розпаду СРСР пам'ять почала давати про себе знати все частіше й частіше – відкрилися кордони, з'явився інтернет, люди почали спілкуватися, отримувати колись цензуровану інформацію, зрештою, думати.

Які чинники впливають на "кольорові революції"? По-перше, історія державності. На пострадянському просторі лише небагато країн можуть похвалитися тим, що існує в межах своєї історичної території, історичної держави, яка виникла не менше, ніж кілька століть тому. Вирізняється Грузія, незважаючи на те, що в різні періоди піддавалася нападам і була частиною кількох історичних імперій. У Центральній Азії кордони сучасних держав штучні, вони окреслені тов. Сталіним. На Кавказі, крім Грузії, та сама ситуація – сучасні Вірменія й Азербайджан до того були частинами Персії або невеликими ханствами, залежними від більших сусідів. Майже схожа історія в України, Молдови та Білорусі, на різних етапах вони частково або повністю входили до складу колишніх імперій (при цьому, зауважимо, Україна свого часу мала державність).

По-друге, традиції політичної культури. Після 1917 року майже всі нинішні пострадянські держави намагалися звільнитися від розваленої Російської імперії і жити самостійно. Навіть у Бухарському еміраті, протекторат імперії, партія джадидів, "молодобухарців", під впливом соціал-демократичних ідей написала програму створення Бухарської Народної Республіки, в якій був навіть розділ про свободу слова. У 1918 й особливо в 1920-х роках Червона армія почала наступ на всіх фронтах, знищуючи незалежність України, Білорусі, Бухарської і кавказьких республік. Найдовше трималася Грузія, у якої вже був свій парламент, а жінки вперше у Європі були наділені правом голосу. В лютому 1921 року Червона армія захопила і Грузію.

По-третє, традиції свободи слова. Звісно, газети, що виходили на просторах Російської імперії, піддавалися цензурі, але на національних околицях були такі, що вирізнялися вільнодумством. Їх видавали просвітителі, які більше переймалися збереженням рідних мов, ніж політикою. Традиції щодо вільного слова були в Грузії, Україні й Білорусі. За радянських часів просвітницьку роль відігравали видання з еміграції, що потрапляли на територію СРСР у невеликій кількості.

По-четверте, традиції публічної політики. Яскраві політики, що засвітилися в Державній Думі 1905–1917-х років, стали

і першими публічними політиками XX століття у Грузії, Росії, Україні та інших молодих державах. Проте традиції були і поза парламентською діяльністю – хай там як, але популярність соціал-демократії на зламі століть виховала багатьох інтелектуалів, які ставали ініціаторами реформ.

По-п'яте, традиції дисидентства. Боротьба за права аж у другій половині XX століття почала усвідомлюватися як протистояння владі, хоча і раніше, в часи "червоного терору", інтелектуали намагалися не мовчати. Активна дисидентська діяльність була помітна в Україні, Росії, Грузії, менше в Білорусі, Азербайджані, Вірменії, країнах Центральної Азії.

Нарешті, чинник шостий і найважливіший – антикремлівський. У кожній пострадянській країні тою чи іншою мірою існує по кілька чинників, але якщо немає головного – антикремлівського, то жодної революції не вийде, просто нема стимулу. Можна повалити президента. У Киргизстані це робили двічі, але політична система збереглася, як і бажання повалити знов. У Киргизстані були не революції, а звичайні повстання, перевороти, що змінювали лідерів, а ті, хто приходили на зміну, зберігали систему, повторювали помилки попередніх, і так може відбуватися по кілька разів.

Перша революція на пострадянському просторі була в Таджикистані, в 1991–1992-х роках, але і вона закінчилася провалом. Не вистачало багатьох чинників – доволі молода республіка, створена в 1924 році, не мала ані власних дисидентів, ані традицій свободи слова, ані традицій політичної культури. Збережена історична пам'ять була, але вона – в сусідньому Узбекистані, де з волі Сталіна розташовані давні таджицькі міста – Самарканд і Бухара. Спроби використати шостий чинник закінчилися кривавою громадянською війною, ініційованою Кремлем.

Друга спроба серйозної революції була в Україні у 2004 році. Ця країна має усі п'ять чинників, але у той час не вистачало того самого шостого, що зводило зусилля політиків, опозиційних президентові Кучмі, до ситуації, схожої з киргизькою. Так і вийшло – перша українська революція майже забута, оскільки результатів не дала. Кремль помстився й Україні, підсунувши "проФФесора" із кримінальним минулим.

Зате вдалася друга, і то після того, як у середині січня на Майдані нарешті почали говорити про "руку Кремля", а пізніше

з'явилися докази прямого втручання Росії. Почасти друга українська революція стала повторенням грузинської "революції троянд", з тією лише відмінністю, що в Тбілісі обійшлося без кровопролиття і в Грузії вже була згуртована команда однодумців. Україні ще доведеться боротися за свою революцію, але головне зроблено – шостий чинник дав результат.

Чому він важливий? Будь-яка революція має сенс, коли радикально змінюється не лише політична система, а й визначено боротьбу із зовнішнім чинником, у цьому випадку чинник імперії в особі Кремля. Москва з доброї волі ніколи не визнає жодної реформи, якщо вона суперечить імперській суті – підпорядкування Кремлю. Є різні форми підпорядкування: активна – Білорусь, Казахстан, Вірменія; пасивна – Киргизстан, Таджикистан; мовчазна – Узбекистан, Туркменистан. Хоча, судячи з результатів голосування резолюції щодо України на Генеральній Асамблеї ООН, в активі Кремля залишилися тільки Білорусь і Казахстан. Інші країни зайняли позицію нейтралітету чи "моя хата скраю" – зовсім не з'явившись на голосування.

Це абсолютно не означає, що в цих країнах визріла революційна ситуація. Її зовсім нема ні у Киргизстані, ні в Таджикистані, ні в Туркменистані. Невдоволення є, навіть робляться спроби нечисленних виступів і проведення акцій, але не вистачає більшості з необхідних чинників. І, передовсім, шостого, найважливішого.

Поки є кремлівська пропаганда, економічні важелі, а для центральноазійських країн чинник трудової міграції – остарбайтери, неможливо уявити існування будь-якої групи людей, які створили програму реформ і об'єднали навколо себе якусь частину населення. До цього варто додати сумний результат мовної асиміляції, що відбувалася за останні 100–150 років, ще з часів Російської імперії. Він багато в чому змінив менталітет народів, що перетворилися на споживачів російської пропаганди, які беззаперечно вірять усьому, що говорить Кремль.

Минає час, з'являються нові причини недовіри Кремлю, як, до прикладу, окупація Криму, і якщо не всі, а якась частина людей починає цікавитися шостим чинником, їм стає зрозумілою політика Москви. Заряд ще не достатній, але він уже є. Залишається чекати формування критичної маси, тобто формування шостого чинника.

СЕПАРАТИЗМ ПО-РОСІЙСЬКИ – "ПОМАТРОСІЛ І БРОСІЛ"

У поїздках пострадянським простором за останні 20 років мені часто доводилося стикатися з розгубленими людьми. В купе потяга Москва – Харків сім'я із двома малолітніми дітьми. Розповіли, що вони з Карабаху, чоловік азербайджанець, дружина – вірменка, поневіряються по родичах, ні до Вірменії, ні до Азербайджану поїхати не можуть. Змішані грузинсько-абхазькі сім'ї можна зустріти і в Росії, і в Європі. У Венеції познайомився з російсько-українською сім'єю, яка плуталася, відповідаючи, звідки вони: чоловік казав, що він із Придністров'я, дружина – з Молдови, з міста Бендери. З кінця 1980-х років радянська імперія розвалювалася, у кривавих конфліктах знищуючи людей, руйнуючи взаємини між людьми і народами, які століттями жили разом. Утім, імперія створювалася так само або ще кривавіше.

Мало хто на пострадянському просторі знає, що відбувається на території Абхазії, "Південної Осетії" (за Конституцією Грузії ця окупована територія називається Цхінвальський регіон), Придністров'я чи Карабаху. В запалі "кримнашівського" божевілля багато хто зовсім забув про старі сепаратистські регіони. Точніше, про них і раніше особливо не пам'ятали, стверджуючи, що всі вони – "наші". Ніхто не цікавився

економічними чи соціальними проблемами, як живуть "звільнені" російською армією і визнані Кремлем люди в Абхазії, Придністров'ї чи "Південній Осетії".

У кожного сепаратистського конфлікту своя історія і причини. Здебільшого вони базуються на міжнаціональних суперечностях, за винятком Придністров'я, де, крім страху перед "румунізацією" Молдови, відтворювався заповідник СРСР – із гербом, гімном, звичками і традиціями. Інші території спадкоємці "радянського інтернаціоналізму" використовували, щоб нацькувати один на одного абхазів, осетинів, грузинів, вірмен і азербайджанців. І оскільки конфлікти починали тліти ще наприкінці 1980-х років, то неможливо собі уявити, щоб це відбувалося без відома ЦК КПРС і КДБ.

СРСР, що конав, намагався зберегтися, вливаючи в себе свіжу кров людей, не винних у тому, що їхніх предків завоювали – кого 200, кого – 300 років тому. У XVIII–XIX століттях багато хто чинив спротив, не бажаючи бути окупованим армією, що її посилали царі Російської держави, захоплені "собіранієм зємєль русскіх". Більшовики відтворили імперію практично в тому самому вигляді, творячи "радянську людину" без культури предків. Сталін був першим, хто втрутився в історію, вільно розкресливши на мапі СРСР території, назвавши їх національними республіками. Неосвічений тиран знав, як можна утримати території, – треба лише перемішати всі народи, унеможлививши претендування на історичні землі.

Так з'явився СРСР з центральноазійськими республіками замість Бухарського емірату та Хівінського ханства. Від України відрізали області, позбавивши її виходу до Кавказу, трохи відітнули від Грузії, небагато від Вірменії й Азербайджану. Таджицькій АРСР у складі Узбецької РСР із часом дозволили стати окремою радянською республікою, відділивши тюркомовне (узбецьке) від перськомовного (таджицького) населення. Насправді створили міну сповільненої дії, коли густонаселені перськомовні регіони опинилися у складі Узбекистану, а тюркомовні – на території Таджикистану. Як і південь Киргизстану, переважно узбецький. Сталін був жахливим алхіміком, тільки замість розчинів і каменів він використовував долі народів, вільно розпоряджаючись їхньою історією.

Сталін начаклував і зварив зілля, яким було зручно годувати радянську ідеологію, – всі люди начебто брати, тільки час-

тина з них – нацмени. Якщо дотримувати кулінарних традицій, у це зілля витискали пекучі перчини – в кожній республіці писали свою історію, виходячи з принципів марксизму-ленінізму і радянського інтернаціоналізму. Якщо скласти всі шкільні підручники радянського часу, видані в різних республіках, то виявиться, що кожен народ мав величезні переваги над сусідами, навіть якщо вони ще 200–300 років до цього жили дружно, самостійно вирішуючи конфлікти. Поки там не з'явилася російська армія.

З'ясувалося, що ініціювати міжнаціональний конфлікт дуже просто – треба використовувати пропаганду для вільної інтерпретації історії, штучно виокремити перевагу одного народу та принизити інший, ненав'язливо "нагадати", що один народ "давніший" за інший і колись багато століть тому один із народів "втратив" тепер зайняту іншим народом землю. Для Карабаху значну роль зіграли події 1915 року в Туреччині, і тому відтоді пропагандисти у Вірменії називають азербайджанців "східними турками". У відповідь вони отримують твердження, що Ерівань до середини XIX століття був населений переважно азербайджанцями. Така сама історія трапилася у взаєминах абхазів і осетинів із грузинами.

Насправді, спроб створити сепаратистські конфлікти було чимало. У Центральній Азії в 1990 році стався кривавий конфлікт між узбеками і киргизами, які століттями жили разом. У 2010 році було повторення – практично у всіх південних областях Південного Киргизстану. В 1989 році у Ферганській області були зіткнення між узбеками й турками-месхетинцями. Восени 1992 року стався конфлікт між осетинами й інгушами. Це тільки ті конфлікти, які добре відомі. До цього списку треба додати організовані владою напади російськомовних мешканців Криму на кримських татар. Або підтримуваний Кремлем конфлікт між русинами й українцями у Закарпатті, що не отримав розвитку, або вимога угорської автономії, там само.

Найневизначеніше запитання до Кремля більше схоже на риторичне питання в безодню – навіщо? Навіщо ви продовжуєте нацьковувати людей одне на одного, використовуючи національні чи релігійні особливості та старі суперечки? Який сенс? Який результат ваших інтриг? Що ви обіцяєте і що виконуєте? І чи виконуєте ви хоча б що-небудь? Рано чи пізно люди розчаровуються в очікуванні відповідей і виїжджають із тих

територій, що їх Кремль підбурював до сепаратизму й обіцяв перетворити не лише в "незалежні", а й процвітаючі. Чому абхазів, які виїхали з "незалежної" Абхазії, більше, ніж представників інших національностей? Чому в Цхінвалі залишилися лише літні люди й діти? Скільки жителів Придністров'я потайки від "влади" Тирасполя їдуть до Кишинева, щоб отримати паспорт громадянина Молдови, пільги, привілеї і можливість виїхати на заробітки до Європи, а не до Росії? Чому Карабах перетворився на "чорну діру", яку не визнає навіть Вірменія?

Можна припустити, що наприкінці існування СРСР і в перші роки його скону кремлівські політики використовували ностальгійні мотиви – "ми раніше добре жили", "СРСР – оплот миру в усьому світі", "всі мали роботу", "безкоштовна освіта і медицина". Зібрати тих, хто ностальгує, виявилося простіше простого: "Ось, грузини не хочуть в СРСР, а абхази – хочуть". Цхінвальська і владикавказька пропаганда вигадала довгий перелік "геноцидів", від яких "страждали" осетини останні століття (?!). У Карабаху зіграв свою роль турецький чинник і "добра рука" Москви, якій треба було щось зробити, щоб зберегти контроль над каспійською нафтою. У Придністров'ї – "румунський чинник" і та сама ностальгія. У сучасному Криму – роздутий російською пропагандою страх перед "бандерівцями" і НАТО, бажання повернутися в якусь подобу СРСР.

Що сепаратистські території отримали натомість, піддавшись на спокуси Кремля? Нічого, крім постійних проблем. З усіх територій абсолютно ніким не визнаними є Придністров'я та Карабах. Навіть країнами, які формально вважаються окупантами, – Росією та Вірменією. До серпня 2008 року такими були Абхазія та "Південна Осетія", після війни ці регіони визнали Росія, Венесуела, Нікарагуа й одна карликова острівна держава в Тихому океані – Науру. Раніше у списку тих, хто визнав, були Вануату і Тувалу, але після скандалів, пов'язаних із купівлею (в буквальному розумінні) визнання Росією, ці держави відкликали свої декларації. У Криму особлива доля – він мав бути у складі міфічної Новоросії, створеної божевільними кремлівськими політтехнологами. Проте очікування виявилося надмірним, і Крим став анексованим анклавом, що його ніхто не визнає.

Визнання по-російски – це така гра, розрахована радше на недоумкуватість мешканців сепаратистських регіонів, ніж

на реальний правовий статус. У Кремлі чудово розуміють, що взаємовизнання Абхазією Придністров'я або ХАМАСом і Гізбаллою – "Південної Осетії" ні до чого не приведуть, ні до визнаного правового статусу, ні до розвитку економіки. Це так само, як батьки періодично купують морозиво вередливій дитині, – так Кремль купує визнання одних невизнаних іншими невизнаними.

Найсумніше у всій цій пострадянській історії – глухий кут, етичний, моральний, політичний, ідеологічний, економічний. Мій приятель Ґела, уродженець Гальського району окупованої Абхазії, розповів, що таке "економіка" сухумського режиму: *"Минуло двадцять із гаком років після інспірованого переважно ззовні конфлікту в Абхазії. Абхазію визнала Росія і ще дехто. Є прапор, напевно гімн, структури управління... Економіка, основа основ будь-якої держави, нічого від "незалежності" не отримала. Бюджет у графі доходів на дві третини залежить від примхи іншої держави* (Росії. – Авт.), *решта як назбирають. До 90-х років економіку Абхазії переважно складали сільське господарство і туризм. Зараз виробництво чаю, одну з головних статей експорту в минулому, знищено ущент. Усі чайні фабрики розібрано на металобрухт. Багато підприємств, що переробляли сільськогосподарську продукцію, спіткала та сама доля. Туризм розрахований переважно на малобюджетного гостя й переважно з Росії. Але він через високі ціни за неадекватного сервісу і через проблеми із криміналом також на ладан дихає. Абхазія в літній період насилу забезпечує себе і гостей продуктами харчування. Причина – вигнання більшої частини населення з сіл після війни* (1992–1993 років. – Авт.) *і те, що більша частина населення перебралася у міста, у курортні зони – в пошуках легшого життя. В Абхазії дуже низьке збирання податків. Бізнес зазнає пресування як з боку криміналу, так і державних чиновників. Інвестиційний клімат через нелегітимність держави, корупцію і кримінал зведений до мінімуму. Торгівля: 80 % продукції завозять із Росії, 20 % просочується через інші регіони Грузії. Через бюрократичні й кримінальні перепони ціни зростають на 50–70 %. Будівництво переважно малобюджетне. Банківська система через відсутність власної валюти міцно прив'язана до Росії. Отримати кредити практично неможливо, за винятком корупційних схем. Інфраструктура підлатана з російського бюджету, переважно через потреби російського військового*

контингенту. Соціальні виплати й зарплати бюджетників не витримують жодної критики і не фінансуються з РФ".

Ще гірші справи з економікою "Південної Осетії", населення якої скорочується. Етнічні грузини, що становили половину населення регіону, були вигнані з рідних сіл під час війни 2008 року. Вони майже відразу отримали житло в кількох селищах між Тбілісі й Ґорі. Їхні села російською військовою технікою стерті з лиця землі. Тепер у "Південній Осетії" більшість населення становлять російські військові та співробітники спецслужб, самі ж осетини вимушені виїжджати до Росії.

Великий грузинський філософ Мераб Мамардашвілі багато що передчував і пояснював. Одна його фраза, здається, є точним повчанням людям, які вірять в ігри кремлівських політиків: "Страшно не жити уві сні, страшно прокинутися в чужому сні". Чужий сон може видатися привабливим, але тільки уві сні. Іншою російською мовою наслідки звучать інакше – "поматросил и бросил". Дивно, що кримчани виявилися такими наївними...

РОСІЯ ІЗ ЗАПЛЮЩЕНИМИ ОЧИМА

Багато дітей, ще не розуміючи призначення своїх очей, закривають їх долоньками і запитують: "Ти мене бачиш?" При цьому вони абсолютно впевнені в тому, що якщо сам заплющиш власні очі, то стаєш невидимкою. Це трапляється в тому віці, коли дитина вже може користуватися горщиком, знає 30–40 слів, але, як і раніше, впевнена, материнські груди – назавжди, вічне джерело їжі. Можна щось зламати, розмалювати свіжопофарбовану стіну фломастером або скинути з балкона кришталеву вазу. Коли дитина часто бавиться у дворі або відвідує дитячий садок, то підхоплений там від вуличного хулігана матюк розцінюватиметься батьками як невинне відтворення звуків.

Упізнаєте радянський (пострадянський) народ? Ще ні? Йдемо далі. Батьки для малюка – незаперечний авторитет. Можуть купити морозиво, можуть ляпанця по попі дати. І тарілка, що летить у телевізор, – також не завжди провина, все залежить від батьків, покарати чи ні. Молода вчителька історії з Підмосков'я розповіла мені, звідки в Росії беруться фашисти. Не зі школи чи з двору. За її спостереженнями, вони стають ними вдома, у сім'ї. Там дитина чує про "чєрнож..их", що "понаєхалі", там батьки обговорюють "масонські змови" і через що так погано жити.

За давньою російською традицією "погано жити" – вічний стан, що залежить від когось. Як у пісні Владіміра Висоцкого, яку злі люди розширили до інших образів ворогів, що заважають жити:

Если водки в кране нет – виноват таджик-сосед.
Если в кране нет стрелы, значит, пропили хохлы!
Если нету простокваши, значит, выпили чуваши!
Если вдруг пропал кумыс – в кухне ночевал кыргыз!
Нету коньяка в стакане – значит, выпили армяне!"[1]

Коли дитина сама не знаходить відповіді, вона звертається до дорослого за поясненнями. У дорослих росіян у традиціях звертатися до вождя: "А скажи-но нам, Владімір Владіміровіч, чому в Росії нема автомобілебудування і чому не роблять літаки?" І він пояснює – довкола вороги, які зв'язали по руках і ногах росіян, дихати їм не дають, працювати заважають. Коли над росіянами сміються, вони гуртуються, вважаючи, що згуртованість навколо вождя допоможе сконструювати конкурентоспроможний автомобіль або, нарешті, запустити "Булаву".

У росіян нема ніякої національної ідеї і ніколи її не було. Навіть коли 74 роки всі ходили колонами і кричали на святкових демонстраціях "Слава КПРС", вони цю КПРС не те щоб не любили, вони ставилися до неї, як до чергового колективного вождя. Лєнін наказував розстрілювати священиків – розстрілювали. Сталін закликав гнобити інтелігенцію – гнобили. Хрущов захотів саджати кукурудзу – садили. Брєжнєв говорив "економіка має бути економною" – ніхто не сміявся. Путін цю традицію *добре знає*. Знає і *про вічну любов до вождів, з чого*, власне, і розпочав президентську кар'єру. Тепер він особисто вказує росіянам – кого любити, а кого не милувати. І виходить: українці й грузини тепер найненависніші у світі, хоча ще недавно всі захоплювалися "Міміно" і співали "Реве та стогне Дніпр широкий".

Розмовляти з росіянином складно, практично неможливо. Його багато років переконували в тому, що він – найбільше

[1] Якщо в крані немає горілки – винен таджик-сусід.
Якщо у крані нема стріли, отже, пропили хохли!
Якщо нема кислого молока, отже, випили чуваші!
Якщо раптом зник кумис – на кухні ночував киргиз!
Нема коньяку у склянці – отже, випили вірмени!

читає і найбільше знає у світі. Мабуть, з цієї причини статистичний росіянин уважає, що весь світ повинен його обслуговувати – шити джинси, вудити сервелат, конструювати "Боїнґи" і створювати "феррарі". Звісно, не всім це дістається, хтось задовольняється старими "жигулями" або, у крайньому разі, "лікарською" мікоянівського м'ясокомбінату. Проте впевненість у тому, що "Россія – вєлікая страна" не оспорюється росіянами. Так сказав на телебаченні сам черговий вождь.

Ще росіяни люблять мапу світу. Останнім часом вони впевнені, що Аляска їхня і Каліфорнія – також, а ті, хто знають, що Голлівуд теж у Каліфорнії, можуть заявити, що й американське кіно народилося в Росії, а потім переїхало з "Мосфильма" до Лос-Анджелеса. Я такого ще не чув, та вже морально готовий це почути. Але вже читав, що можна тишком-нишком зараз захопити Порт-Артур (Люйшунь) і Дальній (Далянь). Дивно, що не пишуть про Харбін (Хаербінь), але ще не пізно. Можна сісти біля глобуса, крутити і пальцем тикати – куди ступала нога "русского чєловєка". Міклухо-Маклай, до прикладу, ступав на північно-східний берег Нової Зеландії. Вважається, що Антарктиду відкрили Фаддєй Бєллінсґаузен і Міхаіл Лазарєв, хоча ногою вони туди не ступали, першими це зробили американці чи норвежці, але побачили ж росіяни. А що побачили росіяни, то все – пиши пропало, тобто все – "їхнє".

Росіяни – дуже тонкі поціновувачі словесності. Вони точно знають, що квиток, вокзал й аеропорт – російські слова. А якщо "Аэрофлот" літав до Сімферополя, то Крим – точно російський. З погляду російської лінгвістики, якщо російська людина змогла вимовити яке-небудь слово, воно автоматично стає російським. Або подивився, до прикладу, Пьотр І на свого арапа Ганнібала і сказав, що бути йому з тієї миті росіянином, а зватимуть його Абрамом. У 1705 році ще не було РНЄ і тому ефіоп (або камерунець, за іншою версією) став прадідусем великого російського поета Алєксандра Пушкіна. Прабабусею була шведка Крістіна Шьоберґ, але це вже нікого не стосується.

Позначення "росіянин" до національності не має жодного стосунку. Бо якби нинішні росіяни почали з'ясовувати походження своїх прізвищ, то, найімовірніше, відсотків 40 знову стали б татарами, 30 відсотків – українцями, інші – німцями, поляками, французами, шотландцями. Я б, наприклад, знову

став греком. А прізвище – це теж посада, дана Сенатом Російської імперії в 1888 році.

Із такою гарною і різноманітною історією – якраз будувати толерантну державу, як це зробили американці майже 250 років тому. Як і США, Росія – штучна країна, яка починалася з Московського князівства, що у XVI столітті мало площу близько трьох мільйонів квадратних кілометрів. А потім у результаті загарбницьких воєн збільшилася в шість разів. І народів із захоплених територій додалося, і природних копалин для розвитку. Відмінність від американців лише в тому, що люди різного етнічного походження, або, як люблять казати в Росії, – національностей, приїжджали на американський континент бути вільними. У Росії народи захоплювали, щоб робити невільними.

Ненависть раба до рабовласників, як відомо, дивна – тиха ненависть, що часто виражається в неосяжній любові до образу, вчинків, слів і наказів. Як у Радянському Союзі: знали, що Сталін – тиран і вбивця, але після смерті голосили й умирали в тисняві на похоронах. Як зараз – не проблема дізнатися, скільки людей загинуло в обох чеченських війнах, або просто підрахувати кількість жертв у всіх катастрофах і вибухах за останні 14 років – їх десятки тисяч. Однак кожен росіянин давно, ще з радянських часів, знає, що плакат "Лишь бы не было войны" адресований тій частині населення, яка не воює. А друга частина воювала в численних радянських, а зараз і російських війнах.

Формула російської закритості доволі проста – неосвіченість і небажання знати про світ, помножені на пропаговану винятковість і вседозволеність. Можна додати "православіє", що його я навмисно ставлю в лапки, оскільки РПЦ зазвичай закликає не до любові та співчуття, а до вбивств і помсти, чергового завоювання "русскіх зємєль". РПЦ стосовно Грузії не забуває стверджувати, що вони "єдиновірні". Але жоден священик-єдиновірець не приїхав і не встав на шляху російських танків та не закликав до упокорення. Понад те, ієрархи РПЦ всіляко догоджають сепаратистам, потураючи їм. В Абхазії перебудовують давні грузинські храми, перетворюючи їх на "a la russe" – з цибулинками і позолотою. Наступний "об'єкт" уваги РПЦ – Україна. Здається, вже всі забули про Христа, про православ'я, про цінності і заповіти. Таке відчуття, що у РПЦ свій "Ісус", якого вона використовує в політичних цілях. Як Лє-

ніна, про якого піклується Путін, не забуваючи доторкнутися чолом до тих святинь, що їх вождь світового пролетаріату наказував знищувати.

Росіяни, як ті діти, заплющують очі й гадають, що із заплющеними очима світ виглядатиме інакше. Світ, звісно, інший, тільки там не можуть зрозуміти, чому вже майже сто років на одній шостій суші 142 мільйони осіб стоять із заплющеними очима. Тим небагатьом, хто не хоче залющувати очі, їх закривають насильно – забороняючи вільне телебачення, газети, інтернет. Є стара відмовка, написана Фьодором Тютчєвим, – "умом Россию не понять"[1]. Однак вона стосується не тих, хто дивиться на Росію зі сторони, а тих, хто живе всередині. Тому що із заплющеними очима ані побачити, ані зрозуміти світ неможливо.

[1] "розумом Росію не збагнути".

ПРО БАТАЛІЇ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ

Судячи з численних публікацій, тема інформаційних воєн, а також долі тих, хто програв і переміг, знову стає актуальною. Часто різноманітні експерти, описуючи небезпеку інформаційних воєн, плутають кількість інформаційних "бомб" або "снарядів" із реальним ефектом. Чи може брехня Дмітрія Кісєльова збільшити кількість "постраждалих" у російсько-українській війні? Наскільки зáпал російського телебачення порівнюваний із реальним станом справ у зоні воєнних дій? І, нарешті, наскільки брехня, розрахована на жителя Хабаровського краю, годиться для задурманювання мешканця Яремчі в Івано-Франківській області? Чи варто таку увагу приділяти темі інформаційної війни і наскільки вона насправді небезпечна для політики?

Як і будь-який військовий конфлікт, інформаційні війни мають різні приводи, стратегічні розрахунки, тактичні ходи й очікуваний результат. До прикладу, першу чеченську війну (1994–1996) виграли журналісти. Звичайна річ, чеченські ополченці досить активно і запекло чинили опір російській армії, що у багато разів переважала кількістю та якістю зброї. Але чеченці все одно перемогли в тій війні, і результатом перемоги стало підписання Хасав'юртівських угод. Проте чеченці виявилися переможцями і в інформаційній війні. Вони були відкриті й допускали російських та іншо-

земних журналістів у місця своєї дислокації, давали інтерв'ю, дозволяли розмовляти з полоненими і всіляко демонстрували свою військову і моральну перевагу над армією генерала Ґрачова. Всередині самої Ічкерії в умовах воєнних дій виходило багато газет і працювали невеликі телестудії, які конкурували між собою, але були єдині в тому, що Ічкерія бореться за свою незалежність.

Перемогти чеченців ні силою зброї, ні в інформаційній війні Кремль не зміг. І тоді, після появи Путіна спочатку у ФСБ, потім в уряді і, нарешті, в Кремлі, було вирішено влаштувати Ічкерії інформаційну блокаду. Водночас було проведено кілька десятків інформаційних диверсій – раптом майже щотижня в Ічкерії почали викрадати відомих журналістів. Якщо використовувати термінологію військової науки, то інформаційна війна з 1997 року проти Ічкерії була нескінченним килимовим бомбардуванням. На телебаченні, в газетах і на радіо постійно говорили про злих "осіб кавказької національності", які мало не всі терористи, вони ж одночасно "ісламісти-ваххабіти". Лексичний набір ксенофобських визначень був різноманітний і багатий. Утім, відродження традицій радянської пропаганди стосувалося не лише Ічкерії, Путін почав тотальний наступ на кволу російську свободу слова, методично знищуючи спочатку незалежні газети, потім радіо, телебачення, тепер інтернет.

Хто переміг у другій чеченській інформаційній війні? Ніхто. Чеченців переконувати не треба – у них свої давні традиції щодо того, як ставитися до різного роду пропаганди, вони пережили 200 років тому Кавказьку війну, депортацію 1944 року, першу чеченську війну. Насправді жертвою тієї інформаційної війни стали самі ж росіяни, яким брехали журналісти, брехала влада, брехали політики. Навряд чи в цьому випадку доречно говорити про те, що Кремль так формував громадську думку, оскільки на думку населення Кремль ніколи не зважав. Західна преса після заборон відвідувати Ічкерію і створення кількох пропагандистських центрів просто перестала писати про Ічкерію, а західні політики аж ніяк не стали промосковськими.

Приблизно така сама ситуація склалася в 2008 році під час агресії Росії в Грузії. Згідно із соціологічним дослідженням, росіяни раптом несподівано перестали любити Грузію, піддавшись на пропагандистські хитрощі – тоді були придумані нісенітниці на зразок "трьох тисяч убитих у сплячому Цхінвалі".

У Грузії ж, навпаки, навіть опозиційні президентові Саакашвілі сили були шоковані тим, що відбувається. Влада Грузії вчинила радикально – кабельні мережі припинили трансляцію російських інформаційних каналів. І не тому, що кремлівська пропаганда могла вирішально вплинути на грузинське суспільство, а радше із принципів будь-якої країни, де йде війна. Ось уже два роки, як російські канали знову з'явилися на екранах, а їх все одно мало хто дивиться.

Як і в будь-якій війні, в інформаційних баталіях має бути супротивник. Для російського телебачення цей супротивник ще й повинен знати російську мову, щоб зрозуміти і вникнути в поширювану та гарно подану брехню. У Грузії прихильників євроінтеграції понад 80 відсотків населення, в Україні – трохи більше половини, але останнім часом серед російськомовного населення України трапився несподіваний перелом – більшість із них стали патріотами всупереч кремлівській пропаганді. У російсько-українській інформаційній війні знову програли росіяни, з яких російське телебачення створило сіру масу. В цьому разі доцільніше говорити не про війну, а про інформаційну диверсію, схожу на те, як диверсанти підпалюють бікфордів шнур, але забувають утекти. Згідно з останнім соціологічним дослідженням, патріотів в Україні стає все більше й більше, зокрема і в російськомовних регіонах півдня та південного сходу країни.

У Кремлі інколи під інформаційною війною мають на увазі кількість публікацій у пресі або репортажів на телебаченні на Заході, які можуть змінити ставлення європейських політиків до Росії й України. Як і в радянські часи, російська влада вважає, що через статтю в "The New York Times" чи "Financial Times" може помінятися політика Білого дому або уряду Великої Британії. Кремль витрачає величезні гроші на зовнішній піар, наймаючи провідні компанії для лобіювання прокремлівських публікацій. Справа ця наївна й абсурдна, тим паче в епоху комунікацій, роботи дипломатів і розвідки. Переконати читача, ба більше, політика в тому, що Росія – "демократична країна" з "розвиненою економікою" не здатні жодні вкладені у піар гроші. Урешті-решт, політику щодо Росії проводять політики, а не журналісти. Останні – лише джерело інформації.

Проте небезпеку російської пропаганди не можна недооцінювати. "Інформаційна війна" проти пострадянського простору ведеться постійно, вона лише змінює свою інтенсивність

залежно від політичних обставин. Наприклад, у 1990-х роках перший конфлікт Кремля з Лукашенком призвів до того, що на російському телебаченні показали фільм Юрія Хащеватского "Звичайний президент", заборонений у самій Білорусі. Як тільки Борис Бєрєзовскій, будучи заступником секретаря Ради Безпеки Росії, розібрався зі своїми бізнес-проектами в Білорусі, російське ТБ знову полюбило Лукашенка і надалі не дозволяло собі подібних випадів. Або стосовно Грузії, коли в Кремлі зважили, що після закінчення конституційного президентського терміну Саакашвілі й перемоги на парламентських виборах коаліції "Грузинська мрія" можна зменшити пропагандистський запал.

Спроб обмежити агресивність російської пропаганди було багато. У Туркменистані ще в 1990-х роках російські телеканали ретранслювалися із запізненням. Після перевірки, чи нема в інформаційних випусках нічого крамольного про Туркменбашу, запис запускали в ефір. Подібні обмеження були в Казахстані, періодично припиняли ретрансляції в Киргизстані й Таджикистані – здебільшого з фінансових причин, оскільки російські канали хотіли, щоб їх ретранслювали, але не безкоштовно. Інколи інформаційні конфлікти доводили до заяв міністерств закордонних справ країн, які вбачали в російських репортажах грубу інтерпретацію подій.

Російське телебачення, а зараз й інтернет – справді "зброя". Ба більше, воно офіційно як "зброя" згадується у російській Доктрині інформаційної безпеки, підписаній Путіним у вересні 2000 року. В перший рік свого президентства Путін розпорядився про початок тотальної інформаційної війни, яка більше нагадує постійну диверсію. Щоб диверсійна активність приносила результати, серед головних пріоритетів російської політики щодо пострадянського простору є російська мова. Ні, не мова Пушкіна і Достоєвского, а просто російська мова, якою мовить російська пропаганда. Втрата території з "російськомовним" населенням автоматично стає втратою імперського впливу на населення колишнього Радянського Союзу. Російська мова Кремлю потрібна виключно для утримання телеглядачів.

Здається, тільки зараз ОБСЄ і ЄС почали розуміти, що таке російська пропаганда. Ще не так давно Офіс Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ робив заяви про те, що українська влада обмежує "свободу слова" російського телебачення, коли

російських журналістів затримували і депортували з України. Але тепер, здається, в ОБСЄ зрозуміли, що тиражована брехня – це велика небезпека, набагато більша, ніж армійська артилерія. Від снарядів можуть загинути десятки людей, а від російської пропаганди інформаційними інвалідами стають мільйони. Російське телебачення до свободи слова не має жодного стосунку. Під свободою висловлювання все-таки мається на увазі розмаїття думок і поглядів, чого на російському телебаченні нема вже 15 років.

Європейські політики завжди насторожено ставляться до заборон. Проте нині склалася ситуація, за якої і вони почали розуміти, що російська пропаганда – як зіпсований продукт, який має право існувати, але продавати його категорично заборонено. Україна і Молдова дійшли єдиного правильного рішення – заборонити трансляцію інформаційних телеканалів. Сподіваюся, що Грузія також повернеться до цього. Російськомовному простору потрібне російськомовне телебачення, але не кремлівське.

ВИТОКИ РОСІЙСЬКОГО ФАШИЗМУ

Недавно Державна Дума Російської Федерації ухвалила в другому читанні законопроект, що забороняє "пропаганду або публічну демонстрацію атрибутики чи символіки організацій, які співпрацювали з фашистами, а також тих, хто не визнає вироку Нюрнберзького трибуналу". Російські депутати знову опинилися в ролі унтер-офіцерш, підводячи під вирок Російську визвольну армію, що воювала проти СРСР під нинішнім державним прапором Росії.

Здається, це перший випадок у сучасній історії, коли влада вирішує покарати саму себе за свій же державний символ. Тепер, згідно із законопроектом, виготовлення чи збут державного прапора РФ з метою пропаганди або придбання з метою збуту чи пропаганди розцінюватиметься як злочин, а злочинець каратиметься штрафом у сумі – від 20 до 100 тисяч рублів.

Здавалося б, дивний законопроект, найімовірніше, спрямований проти України та сучасних українських організацій, які мають історію боротьби з більшовизмом і що їх російська політична історіографія приписує до "фашистських організацій". Але, як це часто буває, російські політики намагаються люто боротися з ворогом, не звертаючи уваги на власні історію та гріхи. До прикладу, якщо свастику вважати "фашистською",

то з 1918 року вона була на нашивках офіцерів і бійців Червоної армії Південно-східного фронту. Пояснювалося це тим, що на фронті воювали калмицькі частини, бійці яких були буддистами, а свастика – один із поширених символів буддизму.

Однак така сама нашивка була і у бійців башкирських частин. На документах Відділу Управління Московської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів ставили офіційну печатку у вигляді свастики. На радянських купюрах до 1922 року свастика також була частиною дизайну, поки нарком освіти Анатолій Луначарскій не роз'яснив, що використання свастики може бути розцінене як підтримка "контрреволюційної німецької організації «Орґеш»". Насправді поява свастики в політиці пов'язана зі створенням у 1918 році Берлінського Тевтонського ордену, членом якого став Адольф Гітлер. Перша поява майбутнього фюрера поряд зі свастикою відбулася в 1921 році.

Ставлення до свастики мотивоване використанням у політиці, хоча символ з'явився давно, кілька тисяч років тому, а в етнографії – дотепер в культурах багатьох народів світу. Лише після того, як у Німеччині свастиці надали значення символу відродження арійської раси, до неї почали ставитися винятково як до символу фашизму, ідеологія якого набула популярності у кількох країнах, зокрема і серед російської еміграції.

На початку 30-х років минулого століття на вулицях Харбіна можна було зустріти людей, на грудях яких були партійні знаки – під двоголовим імперським орлом розташована чорна свастика на жовтому тлі. Люди були членами Російської фашистської партії, створеної російськими емігрантами в Маньчжурії. Сама партія була заснована студентами і викладачами Харбінського юридичного факультету під керівництвом професора Ніколая Нікіфорова, спочатку вона називалася просто Російська фашистська організація. Згодом, аж до розгону в 1943 році, вона називалася Всеросійська фашистська партія. До середини 1930-х років партія мала розгалужену мережу організацій: Російський Жіночий Фашистський Рух, Союз Юних Фашистів – Авангард, Союз Юних Фашисток – Авангард, Союз Фашистських Крихіток.

У місті Маньчжурія, всього за 4 кілометри від радянського кордону, ночами над будівлею "Русского клуба" світилася

ілюмінація – величезна свастика. Над самою будівлею майорів партійний прапор у вигляді полотнища з чорною свастикою на жовтому тлі ромба в білому прямокутнику. Прапор був освячений 24 травня 1935 року в Харбіні архієпископом Нєстором і єпископом Дімітрієм. Релігійний значок фашистської партії для православних був із зображенням Св. Володимира, обрамлений чорно-червоною, "володимирською стрічкою". Судячи з того, що в партії був ієрархічний розподіл, звання і чини були схожі на військові – начальник відділу, начальник району, начальник групи. Члени партії були зобов'язані ходити в чорній формі, що нагадує італійських чорносорочечників, і носити нарукавні пов'язки у вигляді партійного прапора зі свастикою. У партії був гімн, його виконували на мотив Преображенського маршу, який виражав заклик до об'єднання і пробудження російської нації.

Російські фашисти створили розгалужену мережу відділень. У Шанхаї і Харбіні виходили газети – "Наш путь" і "Нация", а також однойменний журнал. Ще у 1928 році в Харбіні вийшла книга Ф. Горячкіна "Первый русский фашист Петр Аркадьевич Столыпин", у 1934 році – книга лідера партії Константіна Родзаєвского – "Азбука фашиста". Вже у сучасній Росії, за президента Путіна, книги і публікації Родзаєвского знову видають у збірці "Завещание русского фашиста". У публікаціях Родзаєвскій не приховував своїх симпатій до італійських і німецьких фашистів, особливо у книзі "Современная иудизация мира, или Еврейский вопрос в XX веке", написаній у 1943 році. Найбільш націоналістичною була програмна стаття "Русскость российского фашизма", опублікована в журналі "Нация" у 1938 році.

У 1937 році партію було перейменовано в Російський фашистський союз, який об'єднав двох лідерів – Константіна Родзаєвского й Анастасія Вонсяцкого, засновника Всеросійської фашистської організації у Томпсоні (США, штат Коннектикут). Російські фашисти в США були менш активні, ніж їхні однодумці в Китаї. Вони випускали в Коннектикуті газету "Фашист", а після об'єднання – газету "Русский авангард", уже в Шанхаї. У партії Вонсяцкого був свій гімн на мелодію "Horst-Wessel-Lied", у якій рядки звучать так:

Соратники! Нас ждёт земля родная!
Все под знамёна! Родина зовёт...

Вонсяцкий – Вождь, измену, трусость презирая,
На подвиг нас, фашистов, поведёт[1].

Останні рядки не залишають сумніву щодо мети партії:

И свастика над Кремлем ярко засияет,
И чёрный строй пройдёт через Москву[2].

Російський фашистський союз у 1943 році був заборонений японцями, що окупували Маньчжурію. Доля лідерів відома: Родзаєвскій несподівано для багатьох виїхав у СРСР, де був арештований і засуджений до розстрілу, Вонсяцкій був заарештований у США і засуджений до п'яти років в'язниці. Після звільнення він припинив займатися політикою і помер у віці 67 років в американському місті, що за іронією долі називається Сент-Пітерсбург. Російський фашизм почав відроджуватися наприкінці 1980-х років.

Найбільшою організацією, що пропагувала російський націоналізм, антисемітизм і відновлення монархії, була "Память" Дмітрія Васільєва. Важко собі уявити, щоб "Память", яка виникла в 1980 році, існувала непідконтрольною КДБ. Генерали КДБ Олєґ Калугін і Лєонід Шебаршин підтвердили цей зв'язок, як і "розкол", що стався, і створення ще з десяток подібних організацій по всій Росії. На відміну від емігрантів 1930–1940 років, сучасні націоналісти уникали слова "фашизм", розуміючи, що суспільство його не прийме. Але згодом створена за допомогою КДБ Російська національна єдність (РНЄ) Алєксандра Баркашова вирішила повернути свастику, вибравши як символ "коловорот" – один із варіантів свастики.

Як і Васільєв, Баркашов не приховує своїх націоналістичних поглядів, що багато в чому перегукуються з ідеологією Російської фашистської партії російських емігрантів. Зовнішня атрибутика та сама – чорні сорочки, нарукавні пов'язки зі свастикою-"коловоротом" і аналогічне німецьким нацистам вітання – здійнята вгору права рука. РНЄ має напіввійськову структуру, не приховуючи, публікує відео і світлини з військо-

[1] Соратники! Нас чекає земля рідна!
Всі під прапори! Батьківщина кличе...
Вонсяцкій – Вождь, зраду, боягузтво зневажаючи,
На подвиг нас, фашистів, поведе.

[2] І свастика над Кремлем яскраво засяє,
І чорний стрій пройде через Москву.

вих зборів. Як і товариство "Память", баркашовці активно підтримували дії російської влади в Ічкерії, підтримують і беруть активну участь у нинішніх подіях у Східній Україні.

Понад тридцять років у Росії діє велика кількість націоналістичних і профашистських організацій. Деякі з них, безконтрольні й такі, що не мають зв'язку з Кремлем, забороняють і закривають, але більшість із них – це ті, які замінюють російській владі "громадянське суспільство". Всі ці тридцять із гаком років експерти губилися в здогадках – як це націоналісти вільно діють у країні, яка офіційно вважає себе "переможницею фашизму". Тепер, коли Алєксандр Баркашов у соціальних мережах віддає розпорядження і коментує ситуацію на Донбасі, сумнівів уже нема, що всі ці тридцять із гаком років фашисти і націоналісти діяли з благословення та за підтримки російських спецслужб.

Казус із законопроектом – лише частина безтямного зображення дійсності, що розрахована радше на внутрішнього споживача – російське населення. Тепер можна впевнено говорити про старі традиції російського фашизму, який мало чим відрізняється від усіх інших фашистських режимів середини XX століття. За півроку військових дій на Донбасі можна було побачити величезну кількість представників різних організацій зі своєю атрибутикою і своїми гаслами. Тепер вони не соромляться діяти відкрито, а "русскій мір" – офіційна ідеологія Кремля. Безглуздість ситуації ще й у тому, що Кремль із задоволенням святкує 9 травня, підтримуючи рідних фашистів і їхню ідеологію.

РОСІЙСЬКО-РАДЯНСЬКА РЕЛІГІЙНА МІФОТВОРЧІСТЬ

Пострадянський простір живе подвійним, а то й потрійним життям. Кілька поколінь людей народилися в часи Сталіна, Хрущова і Брєжнєва, а це означає, що рівень їхнього життя встановлювали КПРС та інші партійно-господарські органи. Життя було розписане за пунктами для всіх. Партія знала, хто і де має навчатися, якої національності мають бути майбутні інженери чи лікарі, де вони працюватимуть за "розподілом", скільки отримуватимуть "зарплати" і коли їм дозволять вступити в партію. Життя радянської людини регулювали парткоми, райкоми, міськкоми й обкоми, якими, своєю чергою, керував ЦК. Нагляд здійснювали КДБ і численні помічники – піонери (юні друзі міліції) та комсомольці (оперативні комсомольські загони), а також дружинники й таємні інформатори. За 74 роки виросло кілька поколінь слухняних людей, для яких розпад СРСР став особистою трагедією, – вони залишилися без спрямувальної ролі ЦК КПРС.

Пострадянська людина – дивна істота, яка постійно шукає шлях не стільки для себе, скільки для довколишніх, бажано для всіх. У блогосфері добре помітний характер пострадянської людини – яка не бажає дискутувати й обговорювати, вона відстоює свою позицію, навіть якщо позиція ця абсурдна. Якщо опонентові докази не зрозумілі, то їх часто повторюють, але вже з матюками та образами. Вважається, що так

можна добитися визнання, а матом – зміцнити своє лідерство. Раніше матом у соціалістичному суспільстві лаятися не було прийнято, хоча, звісно, лаялися. Тепер на зміну радянському лицемірству прийшла пострадянська "відкритість".

24 роки тому люди вирвалися зі стану загального контролю й поринули в уявну, досі невідому свободу. Хто міг – надягли джинси і кросівки, купили пачку "Marlboro" й потрапили в потаємне, досі заборонене. Весь радянський час людей переконували, що вони "читають найбільше", і вони таки повірили в це. Тепер вони безсоромно пишуть про геополітику, дають оцінки політикам, практично все знають про НАТО і напам'ять вивчили закутки Нью-Йорка. Геніальний одесит Михайло Жванецький про таких написав дуже давно: *"Розмірковуймо про крах і успіх Голлівуду, не бачивши жодного фільму. Зіштовхуймо філософів, не читаючи їхніх робіт. Сперечаймося про смак устриць і кокосових горіхів з тими, хто їх їв. До хрипоти, до бійки, сприймаючи смак їжі на слух, колір на зуб, сморід на око, уявляючи собі фільм за назвою, живопис за прізвищем, країну за «Клубом кіноподорожей», гостроту думок за хрестоматією"*.

Жванецький написав про радянських людей, які за цей час ніяк не змінилися, – вони, як і раніше, все знають, із задоволенням обговорюють плітки, чутки і все, що їм піднесе російська пропаганда, яка відновила традиції радянської агітації. До прикладу, справи церковні. Всі радянські люди знали, що "релігія – опіум для народу". Більшовики постаралися, з 1917 року руйнуючи, висаджуючи в повітря, спалюючи храми, мечеті й синагоги, розстрілюючи священиків і ченців. У 1914 році на території Російської імперії, за офіційними даними, налічувалося 54 174 православні храми, включаючи монастирні, домові, цвинтарні, недіючі й приписні, але без урахування військових церков, а також 25 593 каплиці, 1 025 монастирів. У 1987 році в СРСР залишалося 6 893 православні храми і 15 монастирів.

Куди щезли 47 281 храм і 1 010 монастирів? Що трапилося з тисячами мечетей і синагог? І як населення Росії геть усе раптом стало релігійне, а пострадянські патріархи, що їх колись затверджували в ЦК КПРС, раптом заговорили про свободу віросповідання? І чому в діяльності РПЦ і проповідях її ієрархів усе більше звучать антизахідні, антиєвропейські гасла, дуже схожі на пропаганду радянського часу? Одна із сучасних легенд, яка має налаштувати росіян проти Європи, це – "безбожництво

західного світу". Нема сенсу говорити про кількість християнських церков у Європі, що належать до різних конфесій, – католицьких, протестантських, євангельських та інших. Але штучне протистояння "православних із Заходом", ініціатором якого є РПЦ, не підтверджується статистикою.

У суто православних країнах Євросоюзу кількість церков виглядає інакше, ніж розповідає пропаганда. У Болгарії 2600 парафій, близько 1500 священиків, 120 монастирів. У Румунії – 11 000 осіб духівництва, 13 000 парафій, монастирів, скитів, 531 чернеча громада. У Греції налічується 81 митрополія, 105 єпископів, 8 857 священиків, близько 8 000 парафій, 598 монастирів і скитів (чоловічих – 232, жіночих – 294, скитів – 72), 4087 чернечих, 24 726 непарафіяльних церков – цвинтарних, тюремних та інших. Оскільки РПЦ тривалий час була частиною ідеологічного апарату КДБ і ЦК КПРС, то навчилася брехати так само, як комуністи.

Інший бік цієї брехні – "єдиновірство", під яким я все ж розумію віру в Христа. Але якщо в резиденції патріарха РПЦ вважають, що "єдиновірство" обмежене тільки православ'ям, то зовсім не зрозуміло, що відбувається у відносинах із Грузією. Історично церкви створювалися в різний час і різними проповідниками: Київська Русь хрещена за візантійським обрядом у X столітті, Грузія прийняла хрещення у IV столітті, православ'я проповідували святі отці з Каппадокії. Різна історія, різні витоки, різний "вік", але РПЦ була імперською церквою, а Грузинська православна церква (ГПЦ) позбавлена автокефалії у 1811 році імператорським указом і з мовчазної згоди Святійшого Синоду. В 1801 році Російська імперія окупувала Грузію, а 21 червня 1811 року Синод РПЦ просто зняв Католікоса-Патріарха Антонія II з посади, як потім робили вже комуністи. Автокефалію Грузинська церква прийняла від православної церкви Антіохійської ще в 467 році, тобто вона старша за Російську на шість століть. Проте вік, виявляється, ні до чого, коли церква втягнута в політику. Автокефалія ГПЦ була відновлена тільки в 1917 році, а в 1921 році, після другої окупації, вже радянською Росією, знову була втрачена.

Якщо ви захочете зазирнути в інтернеті на сайти РПЦ або неофіційні сайти діячів РПЦ, то навряд чи знайдете історію про те, як після позбавлення ГПЦ автокефалії була практично заборонена в обрядах грузинська мова, що її один із чиновників

імперської адміністрації назвав "собачою мовою". У багатьох грузинських храмах, що належать до VI–XIII століть, були затерті фрески і над ними написані нові – згідно з канонами РПЦ. Приблизно так, як зараз відбувається з грузинськими храмами в Абхазії, за мовчазної згоди Московського патріархату. Так само, як це відбувається на окупованих російською армією територіях Криму, частині Донецької та Луганської областей.

РПЦ давно перетворилася на партію. За радянських часів вона була частиною ідеології комуністів, разом із КДБ ретельно стежила за парафіянами і священиками, погоджуючи призначення ієрархів у ЦК КПРС. Тепер виконує ті самі функції при Кремлі. Вірні, які виконують церковні обряди, дотримують посту, читають Євангеліє та відвідують церкву хоча б у неділю, в Росії, як і раніше, складають лише незначний відсоток населення. Але, згідно з опитуваннями, всі – "православні". Як ще 30–40 років тому – "Лєніна не читав, але підтримую". До "православної партії" почали примазуватися випадкові люди – корупціонери й бандити, чиновники й чекісти, яким, якщо прочитати заповіді, не те що бути "православним" – до храмів за гріхи підходити не можна. Однак – приходять, отримують відпущення, після якого йдуть далі грішити.

Усі задоволені. РПЦ – кількістю "вірних", Кремль – співпрацею із РПЦ. Батюшки благословляють зброю для вбивства людей. Священики на полігонах стріляють з автоматів і гранатометів. "Віруючі" бойовики "ЛНР" і "ДНР" заходять до храму зі зброєю. Самодіяльні художники малюють ікони з портретами Сталіна і Путіна, не канонізованих церквою. Інколи РПЦ робить заяви, що їх розцінюють як політичні, хоча і зі згадуванням християнських чеснот.

Важко уявити країну, в якій на головній площі лежить мумія диявола, з волі якого вбивали священиків і руйнували храми. Але ця країна існує – Росія, в якій є РПЦ. У країні посилюється фашизм, у якому переплітаються націоналізм, комунізм і те, що вони називають "православієм". Фашисти йдуть у церкву, де чують проповіді про любов до ближнього свого, потім виходять на вулицю та вбивають "ближнього свого".

Радянсько-російська релігійна міфологія – це жахливе переплетення неосвіченості й бездуховності, потрібне владі, щоб контролювати людей, які не знають ні марксизму-лєнінізму, ні Біблії, ні, тим паче, основ ринкової економіки і демократії.

Пострадянські люди досі переконані, що християнство чимось близьке до тієї диктатури радянсько-комуністичного штибу, в якій вони жили останні майже сто років. У Росії вигадали своє "православіє", своє "християнство", і пропаганда постійно переконує населення в тому, що християни-французи або християни-італійці – не справжні. Маніпуляція православ'ям має старі традиції, починаючи від Пєтра І, який створив державну церкву, зробивши себе її очільником. Гульвіса і багатоженець почав уособлювати російське православ'я. Маніпулювання продовжилося і в СРСР. У фільмі Сєрґєя Ейзенштейна "Александр Невский" прозвучала фраза, яку досі більшість сприймає як цитату переможця міфічного бою на Чудському озері: "Хто до нас із мечем прийде, той від меча і загине". Не міг же радянський кінематограф у 1930-х роках цитувати Євангеліє від Матвія: "Тоді сказав йому Ісус: поверни меча твого на його місце; бо всі, що взяли меча, від меча загинуть". Сценарист Пьотр Павлєнко, поцупивши цитату з Євангелія, додав пропагандистське речення: "На том стояла і стоіт русская зємля!" У Євангелії цієї фрази точно не було.

Маніпулювання релігією не має жодного стосунку до віри. Люди так часто плутають стояння в церкві з вірою, що офіційна кількість "православних" у Росії – 73 відсотки – викликає здивування. Це ті самі 73 відсотки, які ще недавно були комуністами, комсомольцями і піонерами. Релігія перетворилася на партію, а вірою почали маніпулювати: ну не може істинний вірянин потурати Путіну у вбивстві єдиновірців, дозволяти йому під надуманими приводами захоплювати частину "єдиновірної" Грузії та України. Маніпулювання і безсоромна пропаганда насильства вбивають релігію.

"А ТО І З КУЛЕМЕТОМ": МОТОРОШНА СМЕРТЬ РОСІЙСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

На Нікітському бульварі в Москві біля будівлі Будинку журналістів стоїть пам'ятник військовому кореспондентові. У гімнастерці й галіфе, армійських чоботях, плащ-наметі й пілотці, з планшетом на боці, сидить на бронзовому пеньку людина, щось пише в блокноті, вдивляючись у далечінь, оповиту димом пожеж і спалахів вибухів. Людина на диво схожа на Константіна Сімонова, який написав рядки:

С лейкой и с блокнотом,
А то и с пулеметом...[1]

Ці рядки з вірша "Пісня військових кореспондентів".

Щороку до пам'ятника покладають квіти, стоять у почесній варті керівники Спілки журналістів Росії, віддаючи честь воєнній пропаганді. Потім журналістські начальники йдуть у свої кабінети і пишуть заяви протесту, в яких нема ані слова правди. "Ох, – пишуть вони, – в Росії нема свободи слова, а журналісти гинуть сотнями..." Начальники чудово знають, що їхні заяви – стрясання повітря, бо в Кремлі знають, навіщо потрібні журналісти, – для обслуговування і підтакування, а решта – свобода, правда, об'єктивність – не для Росії.

[1] З "лєйкою" й з блокнотом,
А то і з кулеметом...

У листопаді 2014 року сталася чергова "трагедія" – актор Міхаіл Порєчєнков постріляв із кулемета по позиціях української армії. На його голові була каска з написом "ПРЕСА". Потім, коли актор зрозумів, що влип, почав переконувати, що напису на касці не помітив, а стріляв "холостими" патронами. І це на війні? Холості патрони для кулемета? І раптом усі зірвалися, всі почали таврувати ганьбою актора, здіймати руки над головами, говорити всякі лайливі слова. Неначе раніше такого не було взагалі.

Найсмішнішими в цій ситуації виглядали заяви двох найбільших журналістських організацій – Спілки журналістів Росії і Спілки журналістів Москви. У заяві першої мовиться: "Ми глибоко шкодуємо через безвідповідальну поведінку актора Порєчєнкова, осіб, які супроводжували і приймали його, які допустили появу актора в Донецьку в касці з написом "ПРЕСА". Ми сподіваємося, що актор Порєчєнков публічно вибачиться перед журналістами, які ризикують життям, виконуючи свій професійний обов'язок у зоні збройного конфлікту, і для яких слово "ПРЕСА" на екіпіруванні часто є єдиним хистким захистом від кулі". Слово "хисткий" – із радянської журналістики, коли автори заяви працювали в комуністичних виданнях і любили прикрасити свої тексти словосполученням "хисткий мир" у реченні про "американську вояччину", якій протистоїть "миролюбний радянський народ".

Друга заява Спілки журналістів Москви виявилася не такою романтичною, навпаки, різкішою – поведінку Порєчєнкова назвали "підлістю". "Я вважаю, що він просто підло вчинив щодо всіх журналістів. Тому що журналіст не має права брати зброю до рук", – сказав голова СЖМ Павєл Ґусєв в ефірі "Эхо Москвы". "Ми стільки боремося, стільки ми робимо, щоб захистити журналістів. І якийсь пацан... влаштовує такі провокації", – зажурився Ґусєв. 45-річний пацан може, звісно, образитися на 65-річного беззмінного, з 1991 року, власника Спілки журналістів Москви, але факт залишається фактом – Павєл Ґусєв забув про свої вибачення перед колишнім міністром оборони Павлом Ґрачовим після вбивства журналіста його газети Дмітрія Холодова.

МВС України вже відкрило кримінальне провадження проти Порєчєнкова за статтею 260 ч. 4 кримінального Кодексу України. Але ще раніше нова влада України зробила кілька

абсолютно безпрецедентних кроків для приборкання російської пропаганди. По-перше, був складений список російських "журналістів", які, на думку влади, займаються не професійними обов'язками. По-друге, Україна повторила подвиг Грузії, заборонивши на своїй території трансляцію російських інформаційних телеканалів. У 2008 році, в перший день російської агресії, у Тбілісі вирішили виключити з пакетів кабельних провайдерів російські телеканали, які й раніше брехали, але з перших хвилин війни розповідали те, чого взагалі не було.

З початком військових дій в Україні, в Донецьку і Луганську області російські "журналісти" полізли, як сарана. Всі працювали на одному боці – у сепаратистів, щодня розповідаючи про "звірства київської хунти". Пересувалися на військовій техніці, фотографувалися зі зброєю в руках, обнімалися з терористами, всією своєю поведінкою показуючи, для чого вони там перебувають. Щойно українська армія звільняла міста і селища, "журналісти" пересувалися з лінією фронту, відходили разом із терористами. Коли звільнили Слов'янськ і Краматорськ, там не виявилося жодного російського "журналіста", всі пішли. Російському телебаченню стала нецікава доля людей.

Часто у журналістів не вистачало матеріалу про "звірства", і редакції з неприхованим задоволенням використовували кадри зйомок з інших воєн – з Іраку, Сирії й Ічкерії, видаючи тіла вбитих за жертви "київської хунти". 24 жовтня 2014 року комуністичне агентство "Правда.ру" розмістило відому світлину українського репортера Гліба Гаранича з розбомбленого російськими військами грузинського міста Ґорі з тим самим підписом – "Не можна закривати очі на звірства української армії".

Не захищаючи Міхаіла Порєчєнкова, все ж варто сказати, що актор став жертвою пропагандистської істерії, як і його маститий колега Іосіф Кобзон і десятки інших акторів та діячів мистецтва, що відгукнулися на заклик Путіна захистити "російську землю" від "бандерівців". Захистити "правду" за допомогою неправди. Адже правду треба шукати, а неправда – завжди зручна і доступна без зусиль – увімкни телевізор і тобі все розкажуть і покажуть. Як усі останні десятиріччя.

Істерика Спілок журналістів безглузда і брехлива – вони чудово знають про те, чим займаються російські "журналісти" на Сході України. Вони не бачили, як журналіст російського пропагандистського каналу Russia Today Ґрехем Філіпс, одягнувшись

у форму сепаратистів, стріляв із кулемета? Сепаратистський сайт "Русская весна" написав: "Відомий журналіст «Россия Сегодня» Ґрем Філіпс узяв участь у «повному циклі» артилерійської атаки на позиції хунти: від розвантаження боєприпасів до безпосередньо вогневого нальоту", супроводжуючи інформацію відео. "Ґріша", як його ласкаво називають сепаратисти, британець з походження, але став професійним пропагандистом уже в Росії. Чи бачили ви заяви Спілок журналістів Росії і Москви з цього приводу? Їх нема, як нема для них потреби писати протести з приводу того, що в заручниках терористів у 2014 році перебували чотири українські журналісти.

У російських журналістських начальників дивна доля – вони вийшли з радянської пропаганди, знову потрапивши туди, вже в путінську, яка поновлює старі традиції агітації. Ви не побачите в Москві або інших російських містах пам'ятника чи бодай провулка імені Анни Політковської або Натальї Естємірової, Пола Хлєбнікова чи Надєжди Чайкової. Вони не були пропагандистами, і їх намагаються забути. Втім, забудуть і пропагандистів, які виконали "свій обов'язок" брехні. Проте на подвір'ї Будинку журналістів Росії так і стоятиме пам'ятник військовому журналістові. Він з іншої країни – СРСР, в якій не було ані свободи слова, ані права написати про радянські концтабори на місці німецьких.

Російська журналістика опинилася в дивній ситуації – Конституція дає їй право отримувати і поширювати серед населення об'єктивну інформацію, а насправді вона виконує при владі роль прислуги – "чєво ізволітє-с". Більшість радянських військових журналістів сиділи у теплих штабних бліндажах і редакціях, їх зобов'язували тільки одне – описувати подвиги. Вони впорювалися – отримували ордени і премії, пільги і квартири, радянську шану і радянську повагу. Їм ставили пам'ятники, їхніми статтями зачитувалися. Радянський народ не мав знати про поразки і що насправді відбувалося на фронтах. Інших джерел інформації, крім радіо та газет, не було. Тепер російській пропаганді складніше – комунікації стали технологічнішими, тому брехати складніше – доводиться вивертатися, підтасовувати, вміти дивитися в камеру, робити чесне обличчя, але при цьому – брехати, брехати, брехати.

Але чому обурив тільки випадок із Порєчєнковим, а не десятки інших, коли зброю в руки брали журналісти або свя-

щеники? Можна пояснити просто – час настав, не все так складається для Кремля у його взаєминах із міжнародними організаціями. Ще рік тому неможливо було собі уявити, щоб європейські структури підтримали заборону Україною російських телеканалів. Тепер, здається, вони зрозуміли, що російська пропаганда – справді страшна зброя. ОБСЄ зробила заяву про те, що Порєчєнков стріляв у касці з написом "ПРЕСА", дискредитуючи журналістику. Спілки журналістів Росії і Москви вмить відгукнулися і затаврували ганьбою, залишивши у спокої "Грішу" Філіпса та інших пропагандистів у касці "ПРЕСА".

Російська журналістика вмирає. Останні 15 років вона вмирала з великим задоволенням, так і не зрозумівши переваги свободи слова. Владі демократія не потрібна, і за радянською звичкою із "працівників засобів масової інформації і пропаганди" зробили те, що потрібне владі, – вони продалися. Можна посварити Порєчєнкова, Кобзона або лікаря Лізу – у будь-якому разі вони можуть одягнути що завгодно, навіть гімнастичний костюм Аліни Кабаєвої, суті це не змінить. Ні Спілка журналістів Росії, ні Спілка журналістів Москви так і не сказали головного – всі ці люди потрапили до Східної України завдяки брехні російської "журналістики".

БЕРЛІНСЬКА СТІНА ВПАЛА, РОСІЯ ЗБУДУВАЛА НОВІ

Радіостанція "Голос Америки" опублікувала архівне інтерв'ю Едуарда Шеварднадзе, колишнього очільника МЗС СРСР: *"Я дізнався про падіння Берлінської стіни від радянського посла в Берліні. Я тоді перебував у Москві. Посол зателефонував і повідомив мені, що німці починають ламати стіну"*.

Потім він говорив, що не допустив втручання радянської армії, але фрагмент інтерв'ю корисний для тих, хто міфологізує цю людину, яка випадково потрапила в міністри СРСР. І він, і багато його соратників розповідають про падіння Берлінської стіни так, ніби Шеварднадзе мало не сам тримав у руках лом або кувалду.

Шеварднадзе був не проти такого міфу, йому подобалося бути "великим". Через три роки Росія збудувала нову "берлінську стіну" вже для Шеварднадзе – в Абхазії, і він з цим нічого не зміг вдіяти.

У світі налічується кілька десятків розділених держав. Причини поділу територій здебільшого були релігійні або пов'язані з розпадом колоній. З появою Російської імперії кількість розділених держав почала збільшуватися, після утворення СРСР – поділ територій і народів став політикою Радянського Союзу. В 1918 році Алєксандр Блок у своїй поемі "Дванадцять" передав настрій більшовиків:

Мы на горе всем буржуям
мировой пожар раздуем...[1]

Поема була істеричною і сатиричною, як і сам той час – п'яні матроси грабували палаци й будинки знаті, склади й магазини; налякані владою, що звалилася на них, більшовики не знали, що робити з країною. Найліпший спосіб відволікти – оголосити про світову революцію. Щоб грабували і вбивали не лише в Росії.

Радянська Росія, оговтавшись від громадянської війни, почала з окупацій. Червона армія збирала Радянську імперію за мапою ненависних царів. Зібрала майже все: у 1939 році радянські війська ввійшли в Польщу, взимку 1939–1940-х років фіни самовіддано розгромили Червону армію. Ще раніше завоювали Центральну Азію та Кавказ. Проте справжню "світову пожежу" було роздуто пізніше, коли у більшовиків прокинувся апетит після Другої світової війни, після захоплення Східної Європи. На війни і захоплення почали витрачати величезні кошти. В ім'я "миру в усьому світі".

Десятки тисяч радянських "цивільних" фахівців воювали у лавах армій в Північній Кореї, Лаосі, Алжирі, Єгипті, Ємені, В'єтнамі, Сирії, Камбоджі, Бангладеші, Анголі, Мозамбіку, Ефіопії, Нікарагуа, Гондурасі, Сальвадорі, Кубі, Болівії, Гренаді – всього у понад двадцяти країнах Африки, Азії, Латинської Америки. Щороку СРСР витрачав 35 мільярдів рублів тільки на військові постачання колишнім соціалістичним країнам і країнам "третього світу", щоб навернути їх до комуністичної віри. "Безкорислива допомога", за даними міністра закордонних справ СРСР Едуарда Шеварднадзе, що виступив на XXVIII з'їзді КПРС, склала 700 мільярдів рублів за 20 років. За курсом 1990 року – 63 копійки за долар, сума значна – понад 1 трильйон доларів. Борги Північної Кореї за постачання радянської зброї (війна 1950–1953) склали 2,2 мільярди рублів, Лаосу (1960–1964) – 0,8, Алжиру (1962–1964) – 2,5, Єгипту (1962–1974) – 1,7, Ємену (1962–1963) – 1,0, В'єтнаму (1965–1974) – 9,1, Сирії (1967–1973) – 6,7, Камбоджі (1970) – 0,7, Бангладешу (1972–1973) – 0,1, Анголи (1975–1979) – 2,0, Мозамбіку (1967–1979) – 0,8, Ефіопії (1977–1979) – 2,8, Афганістану (1978–1991) – 3,0, Нікарагуа (1980–1990) – 1,0.

[1] Ми на горе всім буржуям
світовий пожар роздуєм... (пер. В. Бобинського).

Ці цифри можуть розчулити навіть запеклого прихильника радянського імперіалізму: всі ці величезні кошти спрямовували не на будівництво заводів і фабрик, магазинів, шкіл і лікарень, вони йшли на війни, на яких гинули мільйони людей. Більшість військових витрат припадає на час правління Брєжнєва, який був параноїдально хворий на "боротьбу за мир у всьому світі". Сотні військових закритих заводів-"ящиків" працювали на оборонку, яка насправді була "внеском у світову пожежу".

Усі ці витрати на "світову пожежу" припадають на період після Другої світової війни. З часу створення радянської Росії, а потім і СРСР було ще шість великих воєн та кілька десятків збройних конфліктів. Потім була участь у громадянській війні в Китаї в 1946–1950-х роках, придушення повстань у НДР (1953), Угорщині (1956) і Чехословаччині (1968), бойові дії на острові Даманський і поблизу озера Жаланашколь у 1969 році. Едуард Шеварднадзе у травні 1988 року заявив, що військові витрати СРСР становлять 19 % від ВНП, у квітні 1990 року Горбачов округлив цю цифру до 20 %. Через рік начальник Генерального штабу Лобов оголосив, що військові витрати СРСР становлять одну третину і навіть більше від ВНП (260 мільярдів рублів за цінами 1988 року, тобто понад 300 мільярдів доларів). Досі військові аналітики сперечаються про цифри, але для Кремля підтримка воєн була важливіша за соціальну програму і розвиток технологічної промисловості, здатної конкурувати із західною.

На 1980-ті роки Радянський Союз почав руйнуватися зсередини: бюджет не міг витримати військових витрат, розвалювалося сільське господарство, почали порожніти полиці магазинів. Кремль продовжував воювати, це вже стало не просто звичкою – війна перетворилася на спосіб існування величезної імперії. У Берліні була фізична стіна – з металу й бетону, але скільки ще було таких "стін", що їх споруджували відряджені радянські військові в різних країнах світу. СРСР почав зводити стіни по всьому світу, але за ними вже не можна було сховатися. Після початку чергової війни – введення військ в Афганістан, проти радянських маразматиків почали боротися. Не зброєю, а економікою, як зараз у зв'язку зі зведенням чергової стіни – в Україні. І СРСР не витримав, помер, на жаль, не остаточно.

Труп ожив майже відразу. Напівживий, він почав зводити нові стіни, тепер усередині колишньої імперії. Радянські генерали нагадували вовкулаків, які ніяк не можуть напитися

крові. Вони намагалися відновити імперію, вбиваючи з кожним конфліктом усе більше людей. Майже одночасно почалися війни в Абхазії, "Південній Осетії", Карабаху і Придністров'ї. Коли там звели нові стіни, навалилися на Ічкерію. Тепер Кремль обрав іншу тактику – він почав підбурювати між собою людей різних національностей, які до цього жили разом століттями. Тактично ці війни повторювали всі попередні радянські, але приводи були вже інші. Тепер замість соціалістичного загального щастя пропонувався сепаратизм, замішаний на дрімучому націоналізмі.

Усі чотири війни розбудили обопільні національні претензії – абхази й осетини почали ненавидіти грузинів, вірмени – азербайджанців, змішане населення Придністров'я – "румунів", як вони називають молдовців правобережжя Дністра. Тепер у Кремля з'явилася впевненість, що нові стіни будуть "міцніші", ніж бетонні, – націоналізм, замішаний на крові, живе десятиліття. Тепер, через 20 років, Путін відновив стару традицію та почав зведення чергової стіни – вже в Україні, за тими самими правилами – націоналізм, але вже з новими відтінками, змішаними з міфом про відновлення "Вєлікой Россії". Він, вочевидь, погано знає історію смерті СРСР і методи боротьби проти тоталітарного імперіалізму за допомогою санкцій.

Берлінську стіну почали зводити 13 серпня 1961 року, коли апетит СРСР був угамований захопленням Східної Європи під час Другої світової війни. Був створений "східний блок" – об'єднання СРСР і окупованих країн, де був насильницьки запроваджений соціалістичний лад. Не всі країни радянської коаліції змогли витерпіти диктатуру: в 1948 році з блоку вийшла Югославія, у 1960 році – Албанія. Всередині окупованої Східної Німеччини, що її радянські вожді глумливо назвали демократичною республікою – НДР, був анклав Західного Берліна, контрольований колишніми союзниками СРСР у війні проти Гітлера. Тепер вони перестали бути союзниками, населення радянського Берліна прагнуло втекти. І тоді Кремль вирішив спорудити стіну протяжністю 106 кілометрів і заввишки 3,6 метра, з добре укріпленими інженерними спорудами – ровами, колючим дротом, вишками, шипами і контрольно-слідовою смугою з піску. Сигнальна огорожа завдовжки 127,5 км була під електричною напругою.

До зведення Берлінської стіни з НДР виїхало понад 207 тисяч осіб, переважно молоді кваліфіковані фахівці. Але і потім,

через стіну намагалося втекти багато людей, із 13 серпня 1961 року по 9 листопада 1989 року загинуло 645 осіб. На Бернауер-штрассе, по якій проходив кордон між НДР і Західним Берліном, споруджено меморіал пам'яті жертв Берлінської стіни.

У Європі добре пам'ятають, що сталося з Берлінською стіною. Але про це не хочуть знати на пострадянському просторі. Не знаючи історії, важко зрозуміти, що відбувається зараз, коли Путін почав будувати нові стіни. Є дуже простий спосіб визначити якість радянської, а тепер і російської військової допомоги – оцінити економіку та соціальне становище людей, які живуть за новими російськими "стінами". Втім, зі всіх країн, що їм СРСР допомагав зброєю та участю у війнах, жодна так і не змогла стати розвиненою, вони, як і раніше, плентаються в кінці списку країн третього світу.

РОСІЯ МІЖ ТЕЛЕВІЗОРОМ І ХОЛОДИЛЬНИКОМ

Повідомлення про те, що Росспоживнагляд не впустив на територію Росії чергову партію продуктів із Білорусі, України, Фінляндії або Польщі, нагадують зведення із фронтів. Причому з фронтів найабсурднішої війни за всю історію людства. Йдеться навіть не про те, що триває справжня війна між Росією та Україною. Росія наполегливо воює із власним населенням.

Щось схоже вже було в історії – Голодомори в Україні і Казахстані, в самій Росії, "розкуркулення", яке передувало їм. Більшовики майже сто років тому почали свій "історичний шлях" саме з експропріації та грабежів. Нинішні нащадки комісарів продовжують справу дідів і прадідів.

Населення величезної країни починає жити між холодильником і телевізором, хоча дія цих двох побутових приладів різна – один впливає на нижню частину тіла, другий – на верхню. Судячи з усього, вони, як і раніше, як і всі попередні десятиліття, є головними в житті росіянина. І Кремль про це знає, маніпулюючи мозком і шлунком співвітчизників.

У Російській імперії до більшовиків жили такі селяни, які своєю працею заслужили прізвисько "куркулі". Це ті, хто тримав господарство в міцному кулаці, міг і любив працювати, розширював і розвивав, як би зараз сказали, фермерське господарство і наймав ін-

ших селян на роботу. Селяни-нероби їх називали "глитаями", "скупими" чи "скнарами". З появою на політичній арені більшовиків "куркулі" стали класовими ворогами. Товариш Лєнін, який сам ніколи в житті нічого не виробляв, почав створювати "радянську людину", виховану в ненависті до людей, які вміють трудитися.

Звичайно, "глитаїв" і "хапуг" ненавиділи завжди, ще до появи людей із червоними прапорами та намальованими серпами й молотами. Але як би не впливали традиції лаяти заможних росіян, їх усе-таки поважали і намагалися наслідувати. Заможні купці і промисловці, які починали як "куркулі", відправляли дітей навчатися за кордон, будували маєтки у європейському стилі, замінили сюртуки й чумарки на піджаки та смокінги. Купецькі дружини і доньки – в кринолініі, сховавши у скрині сарафани й кокошники. Більшовицька казка про "світле майбутнє" була розрахована на більшу частину населення, і в ній не було місця для "середнього класу". Лєнін вирішив їх винищити, щоб не було прикладу заможності. Всеросійський староста Міхаіл Калінін, сам селянського походження, "куркулів" ненавидів лютою ненавистю.

"Куркулів" грабували до 1923 року. На підводах у супроводі революційних солдатів приїжджали комісари й експропріювали "надлишки", залишаючи прожитковий мінімум. Із 1918 року більшовики вилучили у "куркулів" понад 50 мільйонів гектарів приватної землі. Потім комісари зрозуміли, що радянську Росію стало нічим годувати і на п'ять років ввели нову економічну політику, неп. У 1928 році більшовики злякалися класового розшарування селян і знову почали знищувати "куркульство". 30 січня 1930 року ЦК ВКП (б) ухвалює постанову "Про заходи з ліквідації куркульства як класу". Радянська влада вирішила створювати колгоспи, в яких не було приватної власності, а було все "радянське".

У січні 1930 року ЦК ВКП (б) проголосив створення суспільних, колективних господарств – колгоспів. Згідно з рішенням радянської влади, "куркулі" офіційно стають ворогами. За цією ухвалою ЦК ВКП (б) вони були розділені на три категорії: перша категорія – контрреволюційний актив, організатори терористичних актів і повстань, друга категорія – частина контрреволюційного активу з найбагатших "куркулів" і напівпоміщиків, третя категорія – решта "куркулів".

Результати колективізації жахливі. Тільки в Україні у 1932–1933-х роках жертвами Голодомору стали понад шість мільйонів осіб. Тоді ж, у 1932–1933 роках, понад один мільйон загинули від голоду в Казахстані. Загальна цифра загиблих у ці роки, зокрема на Північному Кавказі, Південному Уралі та Західному Сибіру, становить понад 8 мільйонів осіб. Дивно, але комуністи мали пам'ятати, скільки загинуло під час голодомору в Поволжі 1921–1922-х років – близько п'яти мільйонів, а від голоду в Казахстані у 1919–1922-х роках загинуло близько одного мільйона людей. Забули, продовжуючи знищувати приватну власність, замінивши природне бажання працювати "правом на працю". Одна з причин голодоморів перших років радянської влади – продрозкладка і знищення більшовиками приватної торгівлі.

Історик Віктор Кондрашин у своїй книзі "Голод 1932–1933 років. Трагедія російського села" написав, що "в контексті голодних років в історії Росії своєрідність голоду 1932–1933-х років полягає в тому, що це був перший в її історії «організований голод»". Багато сучасних російських істориків намагаються зробити приємне Кремлю, публікуючи "спростування" і "роз'яснення" з приводу українського Голодомору, практично не згадуючи жертв голоду в Казахстані. Навіть ця страшна трагедія стала приводом для маніпуляцій. Як, утім, і кількість жертв голоду в 1946–1947-х післявоєнних роках, їх було понад мільйон осіб.

Радянська влада в період першого голодомору 1920-х років вирішила "врятувати" країну способом, що став уже традицією, – грабунком, а наступною жертвою стала церква. Радянська влада під приводом допомоги голодуючим вилучила тільки в 1922 році церковних цінностей на чотири з половиною мільйони золотих рублів. Власне на закупівлю продовольства з них було витрачено близько одного мільйона. Решта грошей була пущена на інші цілі, головно на "розпалювання світової революції". У процесі церковної експропріації було розстріляно багато священиків і мирян, що намагалися захистити церкви від більшовицьких грабежів. Лише у 1922 році було зафіксовано 1400 випадки кривавих сутичок населення з більшовиками, що вилучали церковні цінності – золоті оклади, хрести, ритуальний посуд. Значна частина цінностей пішла на утримання партійного і радянського апарату. Саме в цей час співробітни-

кам апарату були збільшені зарплата, різні види постачання. Частина золота і коштовностей була просто розікрадена, про що свідчать суди, що їх проводили над співробітниками Ґохрану.

У післявоєнні роки прилавки радянських магазинів були убогі на асортимент, а в лексиконі радянських людей міцно закріпилися слова і словосполуки – "дістати", "викинули сосиски", "в одні руки більше кілограма не давати". За Сталіна відкрили Єлісєєвський магазин, що став музеєм удаваного достатку радянського харчопрому, в якому продавці й м'ясники були одягнені в костюми і краватки. Проте голод та брак продуктів були вічними супутниками радянської влади. Хрущов намагався нагодувати населення кукурудзою, за Брєжнєва відкрилися спецмагазини, де "отоваритися" могла номенклатура, а населення, як і раніше, тислося в чергах за розчинною кавою Дніпропетровського комбінату харчових концентратів. Решта радянських людей насолоджувалася кавовим напоєм "Літній" – з цикорію та ячменю.

Із появою радянського телебачення жити у злиднях стало цікавіше. Людям розповідали про американців, які голодують, про величезні черги за продуктами у європейських країнах. Радянський народ почав співчувати всьому світу, покірливо спостерігаючи, як КПРС надає інтернаціональну допомогу країнам Африки, Азії та Латинської Америки. Народ не знав, що допомога була військовою, а щоб зброї стало більше, доводилося затягувати паски, "діставати сосиски" і харчуватися сірими макаронами.

Мужність радянського народу відображена у фольклорі того часу, який чомусь називали антирадянщиною. Але люди все одно жартували – самі над собою. До прикладу, був анекдот про те, що "у радянських жінок завжди є дві проблеми – що поїсти і як схуднути". Країна з 1917 року жила подвійним життям, а з розвитком технологій ці життя стали і віртуальними – по телевізору говорили про те, що "другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек"[1], а ця людина бігла рано-вранці записуватися в чергу за згущеним молоком. Повернувшись додому, вона по телевізору знову бачила щасливі обличчя.

Путін, напевно, пам'ятає той час. І чудово знає, що більшість росіян визначають своє ставлення до політики не лише за тим,

[1] "іншої такої країни не знаю, де так вільно дихає людина".

що є в холодильнику, а – що покажуть і про що скажуть по телевізору. Їжа давно стала предметом регулювання політики. Так було в СРСР, традицію відроджує Путін: зниклі продукти, за версією телевізора, – підступи світового імперіалізму.

Я насилу уявляв, що в Росії знову буде дефіцит і черги за гречкою та сіллю. І пов'язано це не з тим, що Обама захотів побачити російське населення голодним, а тому, що в Росії традиційно, з часів більшовиків, маніпулюють достатком, звертаючи провину за нестатки на когось.

АМЕРИКАНСЬКА ДОПОМОГА СРСР: ЯК ПЛЮНУТИ У ПРОСТЯГНУТУ РУКУ

За рік до того як Нікіта Хрущов гримав черевиком по столі на сесії Генеральної Асамблеї ООН, він з офіційним візитом відвідав США. З 15 по 27 вересня 1959 року тов. Хрущов побував у Вашинґтоні та Кемп-Девіді, а також у Нью-Йорку, Лос-Анджелесі, Сан-Франциско, Де-Мойні та Еймсі. Він зустрічався з сенаторами, конгресменами, журналістами, профспілковими діячами і фахівцями з розведення кукурудзи. Радянська пропаганда тоді постаралася і випустила книжечку під незвичною назвою – "Жити в мирі та дружбі!"

Через рік, 12 жовтня 1960 року, фотокамера кореспондента "The New York Times" зафіксувала сцену – на столі у Хрущова під час засідання Генеральної Асамблеї ООН видно світлий напівчеревик. Так звичайне взуття вже багато років є символом радянсько (російсько)-американських взаємин.

Насправді, епізод із черевиком не був безпосередньо пов'язаний із відносинами СРСР і США. Щодо екстравагантного вчинку Хрущова було багато різних пересудів. Одні свідки вважають, що Першого секретаря ЦК КПРС засмутило обговорення в ООН "угорсько́го питання", інші – що Хрущов так познущався з іспанської делегації, яка сиділа трохи нижче.

Хай там як, роздратування Хрущова було зрозуміле: після придушення Берлінського повстання 1953 року (загинуло понад 50 осіб) і Угорської революції 1956 року (загинуло 2652 особи і поранено 19 226 осіб) стало очевидно, що соціалістична система в окупованих радянськими військами країнах Східної і Центральної Європи тримається на багнетах. Через вісім років точно так само була придушена "празька весна".

Радянські керівники знали, що причинами антирадянських виступів були економіка і соціалістична диктатура, але, як завжди, вони шукали не причини подій, а називали ворога. Доля ворога традиційно діставалася Заходу і США, насамперед.

Ще через рік після історії з черевиком, у травні 1962 року, радянські керівники вирішили розмістити на Кубі ракети з ядерними боєголовками. Радянсько-американські відносини вкотре були зіпсовані. Проте за всі роки існування СРСР та сучасної Росії головним подразником і об'єктом уваги кремлівських керівників завжди були США. Вони ретельно приховували заздрість, замінюючи її ненавистю. 22 травня 1957 року на зборах представників колгоспників Хрущов кинув гасло, що стало знаменитим: "Наздогнати і перегнати Америку!" Йшлося про змагання з цією країною у двох конкретних галузях – виробництві м'яса і молочних продуктів. Не всі радянські вожді підтримали Хрущова, очевидно, розуміючи, що СРСР несила нагодувати навіть власне населення.

Звичайно, це був не перший заклик покарати Америку своїми "успіхами". У формі заклику це завдання було сформульоване ще в плані третьої п'ятирічки (1938–1942 роки) як основне: "наздогнати і перегнати ... з економіки найрозвиненіші капіталістичні країни Європи і США". За Хрущова бажання "наздогнати і перегнати" стало нав'язливою ідеєю, він багато разів повторював свої слова, практично до того моменту, поки Брєжнєв не здійснив переворот і не усунув Нікіту Хрущова. У запасниках зберігається запальна тогочасна пісня:

Мы Америку догоним,
Нам открыты все пути,
Пастуха пошлем с гармошкой
На Луне коров пасти[1].

[1] Ми Америку наздоженемо,
Нам відкриті всі шляхи,
Пастуха пошлемо з гармошкою
На Місяці корів пасти.

Пісня на диво нагадує слова одного з відомих діячів сучасної Росії Дмітрія Рогозіна про російські кораблі, що борознять космічні простори.

Наступний вождь, Леонід Ільїч Брежнєв, повоювавши на фронтах під гаслом "мир у всьому світі", також вирішив, що з Америкою треба щось робити. У 1972 році відносини потеплішали, і до Москви прилетів Річард Ніксон. Наступного року до Вашинґтона полетів Брежнєв. Відомий радянський пропагандист Ґенріх Боровік навіть зняв фільм про візит, він називався "В ім'я миру на землі".

Американці вже знали вподобання Леоніда Ільїча і не возили його, як Хрущова, на ферми та не показували відгодованих свиней і поля з кукурудзою. Президент Ніксон подарував Генеральному секретареві ЦК КПРС автомобіль вартістю 10 тисяч доларів. 18 червня 1979 року у Відні Брежнєв і наступний президент США Джиммі Картер підписали Договір між СРСР та США про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (договір ОСО-2). Через півроку радянсько-американські відносини були згорнуті – СРСР почав чергову "інтернаціональну" війну, в Афганістані.

Новий радянський керівник Міхаіл Ґорбачов зрозумів, що військове змагання із Заходом може призвести до краху СРСР. Ґорбачову дістався найнезручніший американський президент – Рональд Рейґан, затятий антирадянщик, що, врешті-решт, став могильником радянської імперії, завершивши "холодну війну" переможцем. Соціалістична система розвалювалася, як картковий будиночок, як потьомкінське село, створене в уяві вождів, починаючи з Леніна.

Епоха Єльцина, потім Путіна-Мєдвєдєва-Путіна стали часом постійного метушіння від "перезавантаження" до відвертої конфронтації. Над Єльциним потішалися: Строуб Телбот, перший заступник Державного секретаря США в 1994–2001, написав у своїх мемуарах, що у своїй зовнішній політиці "Єльцин погоджувався на будь-які поступки, головне – встигнути між чарками". Утім, перед своєю добровільною відставкою Єльцин у відповідь на операцію НАТО в Югославії встиг пригрозити, знову націлити російські ракети на американські міста.

Зараз, після окупації Криму і східних областей України, російсько-американські відносини близькі до "холодної війни", але наслідки можуть бути такими самими, як і всі останні

97 років, – голод, руїна, падіння рівня життя і відставання на десятки років у розвитку технологій. Знову, як і в першому листі Лєніна до американських робітників у 1918 році, ідеологія переважає над здоровим глуздом. Абсолютно безглуздий лист Лєніна закінчується так: "Одне слово, ми непереможні, бо непереможна всесвітня пролетарська революція", в якому слово "непереможні" – з галузі психіатричного діагнозу, але аж ніяк не з реальності того, що сталося.

А тепер про саму реальність. У 1919 році в США була створена неурядова організація – Американська адміністрація допомоги (American Relief Administration, ARA), до якої входило 15 різних організацій, що надавали допомогу голодуючій Європі. У 1919 році допомогу отримали Омський уряд адмірала Алєксандра Колчака і незалежна Вірменія. Радянській Росії в допомозі було відмовлено, поки ARA в 1921 році не одержала листа від Максіма Ґорького. Після погодження радянською стороною умов, допомога ARA призначалася винятково для дітей і хворих. Згідно з правилами, їжу в їдальнях могли отримувати діти віком до 14 років, які пройшли медичне обстеження і визнані такими, що голодують.

Американське судно "Фенікс" з продовольством прибуло в Пєтроґрад 1 вересня 1921 року, а 6 вересня там відкрилася перша їдальня. Через чотири дні в Москві відкрився дитячий пункт харчування. У перші тижні вересня американські представники в Пєтроґраді сформували 120 кухонь для 42 тисяч дітей. До 10 грудня продовольство ARA отримували в Самарській губернії 185 625 дітей, у Казанській – 157 196, у Саратовській – 82 100, у Симбірській – 6075, в Оренбурзькій – 7514, в Царицинській – 11 000, у Московській – 22 000, всього ж 565 112 дітей.

22 грудня 1921 року Конгрес США після тривалих дебатів схвалив виділення 20 мільйонів доларів для закупівлі продуктів у американських фермерів для радянської Росії. Ґерберту Ґуверу вдалося переконати конгресменів ухвалити рішення про збільшення допомоги. *"Продовольство, яке ми хочемо направити до Росії, є надлишком у Сполучених Штатах,* – заявив Ґувер. – *Ми зараз згодовуємо молоко свиням, спалюємо кукурудзу в пічках. З економічного погляду надсилання цього продовольства для допомоги не є втратою для Америки".* Він зміг переконати консервативних, антирадянськи налаштованих

законодавців у тому, що допомагати можна і без офіційного визнання радянського уряду.

30 грудня 1921 року було підписано угоду з ARA про харчування дорослого голодуючого населення. На 9 лютого 1922 року внесок ARA, американських організацій і приватних осіб під її контролем становив для радянської Росії близько 12 мільйонів 200 тисяч доларів. Усього за два роки ARA витратила близько 78 мільйонів доларів, із яких 28 мільйонів – гроші уряду США, решта – доброчинність, приватні пожертвування, засоби інших приватних організацій. Ухвала Конгресу про виділення додаткової допомоги радянській Росії – 24 мільйони доларів на закупівлю зерна і медикаментів сприяли розширенню програми діяльності в десять разів – до 10 мільйонів осіб, включаючи дорослих.

Окрім ARA, з 1920 року на території радянської Росії працювала інша доброчинна організація – Джойнт (American Jewish Joint Distribution Committee, Американський єврейський об'єднаний розподільний комітет). У середині липня 1922 року Джойнт годував тільки в Україні 800 тисяч дітей щоденно, а в пік голоду – до 2 млн осіб в Україні та в Білорусії. За сприяння Джойнта у 1922 році надана допомога 132 тисячам дітей у дитячих будинках, школах, дитячих садках, лікарнях, поліклініках.

У період Другої світової війни була державна програма ленд-ліз (lend-lease). За цією програмою Сполучені Штати Америки передавали своїм союзникам боєприпаси, техніку, продовольство і стратегічну сировину, включаючи нафтопродукти. СРСР у період 1941–1945-х років була надана допомога 11,3 млрд доларів (за цінами 2008 року – 138 млрд), із яких радянський уряд повернув лише 2,2 млрд.

Згідно з програмою ленд-ліз, СРСР отримав: літальних апаратів – 22 150, танків – 12 700, позашляховиків і всюдиходів – 51 503, вантажівок – 375 883, мотоциклів – 35 170, тракторів – 8071, рушниць, автоматів і пістолетів – 152 848, величезну кількість вибухових речовин, пороху, іншої техніки, обмундирування і взуття, продуктів харчування. У листі президентові Рузвельту в листопаді 1941 року товариш Сталін писав: *"Ваше рішення, пане Президенте, надати Радянському Союзу безвідсотковий кредит у 1 000 000 000 доларів для забезпечення постачань військового спорядження і сировини Радянському Союзу було прийнято радянським Урядом із щирою вдячністю, як*

нагальна допомога Радянському Союзу в його величезній і важкій боротьбі зі спільним ворогом – кривавим гітлеризмом".

Війна закінчилася, і Радянський Союз, виправдовуючи свої втрати й невдачі у плановій економіці, знову почав називати США головним ворогом. Радянська влада, звільняючи Європу, захопила нові території, і тепер їй не потрібні були союзники, що врятували її. Настав черговий період, коли можна було займатися пропагандою у своїй країні, марно вихваляючись під час візитів у США. Коли Нікіті Хрущову в 1959 році показали ферму в штаті Айова, він вимовив доволі дивну фразу: *"Ось дивіться: чудова свиня, американська. Але вона має всі ознаки і радянської свині. Американська свиня і радянська, я переконаний, можуть разом співіснувати. То чому ж люди Радянського Союзу й Америки не можуть співіснувати у такому разі?!"* По-іншому оцінив американський візит радянського вождя письменник, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури Сол Беллоу, який спостерігав візит радянського лідера по телевізору: *"У гоголівських поміщиків і селян, або гротескно дубоголових, або настільки ж гротескно проникливих, у губернських самодурів, підлабузників, скнар, чиновників, ненажер, картярів і п'яниць Хрущов запозичив чимало фарб для створення свого комічного образу".*

Важко не погодитися із Солом Беллоу, оскільки самодурство кремлівських завсідників стало російською традицією. Нинішні від них теж нічим не відрізняються. Мине трохи часу і наслідки самодурства знову виправлятимуть американці – годувати, одягати і догоджати населенню Росії, яке через деякий час знову почне американців називати "піндосами". Або ще якимось зневажливим словом.

"ФІЛЬЧИНІ ГРАМОТИ" РОСІЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Мої студенти аналізують два договори – Георгіївський трактат 1783 року і "мирний договір" між Росією та Грузією 1920 року. Ці документи символізують ставлення Російської, а потім Радянської імперії до маленької країни, до якої ці імперії завжди відчували особливу "прихильність". У радянській історіографії Георгіївський трактат завжди називали "рятівним" для Грузії, а частіше – "актом добровільного приєднання" Грузії до Росії. Мало хто особисто читав текст трактату чи намагався зрозуміти, що вся історія взаємин Росії і Грузії була обманом, а підписані документи – "фільчиними грамотами". Всі наступні укладені договори – тільки підтверджують, що будь-які взяті на себе зобов'язання Росія порушує практично відразу. Навіть не зрозуміло, навіщо Кремлю дипломатія, якщо відносинами з іншими країнами займається військове відомство.

Я не знаю, чи існує статистика кількості порушених міжнародних зобов'язань – договорів, конвенцій, хартій та інших зобов'язань, що їх Росія підписувала і ратифікувала. Ймовірно, цифра величезна і, можливо, дорівнює кількості договорів. Дивно – навіщо підписувати, витрачати гроші на чиновників і транспорт, папір і банкети, якщо майбутнє у всіх документів практично однакове? Найімовірніше, обговорення і підписання розраховані виключно на піар, самооб-

ман і обман населення, яке має щиро повірити в те, що Росія – справді держава, у якої є міжнародна політика. Населенню потім не пояснюють, чому Росія не виконала зобов'язання і, як з'ясовується, не збиралася їх виконувати від самого початку. Для російської дипломатії взаємини з іншими державами – це до певної міри гра, в якій аферизм і шахрайство займають більшу частину імітації міжнародного життя.

Останні події в Україні є підтвердженням того. Мінські домовленості? Женевська угода? Росія виконала обіцянки і роззброїла сепаратистів? Якщо повернутися до подій останніх десятиліть, то таких невиконаних зобов'язань будуть сотні й усі вони, безсумнівно, знайдуть пояснення у Кремля або російського МЗС. Не знаю випадку, щоб у кремлівських чиновників, ба більше – у Генеральних секретарів або президентів з'являлося бажання вибачитися. "Вєлікая Россія" у процесі вставання з колін вибачатися ні перед ким не збиралася і не збирається. Дивно, що з нею досі хтось домовляється, знаючи, що Росія знову порушить зобов'язання.

На початку березня цього року випускник юридичного факультету Лєнінґрадського університету, учень Анатолія Собчака, Владімір Путін раптом заявляє з приводу України: *"Коли ми вказуємо, що це антиконституційний переворот, нам кажуть: ні, це не збройне захоплення влади, це революція. А якщо це революція, то тоді мені важко не погодитися з деякими нашими експертами, які вважають, що на цій території виникає нова держава. Але ні з цією державою, ні щодо цієї держави ми жодних зобов'язувальних документів не підписували"*. Путін виступає як шулер, який чудово знає: те, що відбувалося та відбувається на території іншої держави, – внутрішня справа цієї держави, і її громадяни мають право самостійно визначати, яка їм влада потрібна.

Путіну не подобалося, коли йому раніше нагадували про війну в Ічкерії. Він відповідав, що це внутрішня справа Росії. Україна для нього частина імперії, яку він хоче відновити. Але юрист Путін має знати, що написано у Статуті ООН: *"Усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй"* (стаття 2, пункт 4). Як правонаступник

СРСР, Росія визнала Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року, в якому йдеться, що *"Держави-учасниці поважатимуть суверенну рівність і своєрідність одна одної, а також усі права, властиві їхньому суверенітету й охоплювані ним, до яких входить, зокрема, право кожної держави на юридичну рівність, на територіальну цілісність, на свободу і політичну незалежність. Вони також поважатимуть право одна одної вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні й культурні системи, так само як і право встановлювати свої закони й адміністративні правила"*.

Насамкінець, Росія взяла на себе зобов'язання у Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку із приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаному в Будапешті 5 грудня 1994 року: *"Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують свої зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності або політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй"*.

Якщо розмірковувати про поведінку Російської імперії, потім СРСР і сучасної Росії щодо сусідніх держав, то як термінологію треба вибирати не юридичний лексикон, а кримінально-блатний словник. Пьотр І почав розширення імперії виключно з позиції сили і без будь-яких сучасних гарних слів про "права російськомовних". Навпаки, це був період, коли саме російськомовні захоплювали території, оголошуючи себе корінними мешканцями. Так тривало до початку XX століття. Росія розрослася до однієї шостої частини суші за російським принципом – "хочу". Це слово замінювало всі правила і вмовляння сусідів.

Більшовики, очолювані юристом Леніним, продовжили імперську політику, але тепер вони наново захоплювали ті самі території, пояснюючи свою агресію боротьбою проти колишнього царизму та захистом "пролетаріату і селянства". У керівництві радянської Росії було багато юристів, а міжнародні договори більшовики порушували на тій самій підставі – їх укладали колишні царі.

Понад 90 років тому провідні країни світу спробували створити механізм контролю за конфліктами і механізм протидії їм.

Ліга Націй була першою організацією, створеною у 1920 році в ході реалізації Версальсько-Вашинґтонської системи Версальської угоди. В середині 1930-х років до Ліги Націй входило 58 держав, а в період з 1920 по 1946 роки членами організації були 63 країни. У грудні 1939 року СРСР вигнали з Ліги Націй як країну, що порушує договори і розв'язала війну з Фінляндією, попередньо розірвавши Тартуський мирний договір 1920 року та Договір про ненапад із Фінляндією 1932 року. В Лізі Націй СРСР був усього п'ять років.

Повернуся до Грузії, що її Російська імперія, Радянська імперія і сучасна Росія окуповували кілька разів у 1801, в 1921, 1993 і 2008 роках. Георгіївський трактат 1783, висловлюючись правовою мовою, був договором про намір. Згідно з ним, Російська імперія брала під політичне заступництво Картлі-Кахетинське царство (Східна Грузія), зобов'язавшись зберегти монарший престол царя Іраклі II і його нащадків. Російська військова підтримка відповідно до тексту трактату складалася всього лиш "із двох повних батальйонів піхоти з чотирма гарматами". Батальйони з гарматами через якийсь час повернулися в Росію, а 12 вересня 1801 року імператор Алєксандр I несподівано підписує Маніфест про вторгнення у Грузію. Насправді, в Маніфесті є дивне речення: "Мы, вступая на всероссийский престол, обрели царство Грузинское, присоединенное к России, о чем и манифест в 18-й день января 1801 года издан уже был во всенародное известие"[1]. Тобто Грузію просто приєднали заднім числом, а Маніфест потрібен лише для оголошення фізичної окупації.

Як і в Георгіївському трактаті, у Маніфесті Алєксандра I йдеться "о свободном отправлении своей веры и при собственности своей неприкосновенно"[2], а "царевичи сохранят наделы свои"[3]. Захопивши територію, російські війська скасували грузинську монархію, принагідно захопивши Імеретинське царство, а потім і заборонивши автокефалію Грузинської православної церкви. Практично впродовж усього XIX століття майже щорічно у всіх частинах Грузії піднімали повстання і

[1] "Ми, зійшовши на всеросійський престол, надбали царство Грузинське, приєднане до Росії, про що і маніфест у 18-й день січня 1801 року виданий уже був для всенародного повідомлення".

[2] "про вільне сповідування своєї віри і за власності своєї недоторканої".

[3] "царевичі збережуть свої наділи".

бунти проти російської окупації. Поширювані радянськими підручниками міфи про "добровільне приєднання" Грузії не мають жодного підтвердження.

Друга окупація Грузії відбулася у 1921 році, вже радянською Росією. Демократична республіка Грузія була створена в 1918 році, її визнали європейські країни Антанти. У Грузії були проведені парламентські вибори і сформований уряд. Перша спроба радянської Росії захопити Грузію у 1920 році виявилася невдалою, і Кремль вирішив укласти 7 травня 1920 року "мирний договір", у статті 2-й якого було написано: "Росія зобов'язується відмовитися від будь-якого втручання у внутрішні справи Грузії". 16 лютого 1921 року без оголошення війни із трьох напрямків Червона армія ввійшла у Грузію. У Тбілісі прибув "Грузинський ревком", створений із членів РКП(б), перетворений цього ж дня у Раду народних комісарів Грузинської РСР.

І радянській владі грузини жити спокійно не давали. У 1924 році планувалося повстання Какуци Чолокашвілі, періодично партизани проводили свої акції аж до початку Другої світової війни. У 1956 році величезна маніфестація була розстріляна радянською армією; демонстрації відбулися в 1978 році; в 1980-х роках були численні акції і голодування. У квітні 1989 року людей, які зібралися на проспекті Руставелі, знову розігнали радянські війська. Для нової Росії, що оголосила себе "демократичною державою", яка насправді намагається зберегти імперію під іншою назвою – СНД, остаточна втрата Грузії у плани не входила. Кремль підтримав абхазьких та цхінвальських сепаратистів і ввів свої війська – спочатку під виглядом "невідомих" літаків і танків, які потім були названі "миротворчими силами". Цього разу Росії вдалося окупувати лише 25 відсотків території Грузії.

3 лютого 1994 року в Тбілісі президентами Єльциним та Шеварднадзе був підписаний Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Російською Федерацією та Грузією. 1 березня Парламент Грузії ратифікував документ про вступ Грузії до СНД і Договір про дружбу, добросусідство і співпрацю. Державна Дума цей Договір проігнорувала, обдуривши Шеварднадзе. Кремль був задоволений тим, що Грузія ввійшла до СНД і пообіцяла зберегти російські військові бази на своїй території. В Договорі у Статті 1-й були записані важливі зобов'язання

сторін: *"послідовно керуватися принципами взаємної поваги державного суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів, рівноправ'я і права народів розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи один одного, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні й інші способи тиску, мирного врегулювання спорів, поваги прав людини та основних свобод, співпробітництва та сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, а також інших загальноприйнятих норм міжнародного права"*.

Долею Грузії несподівано зацікавився наступний російський президент Путін, що підписав 24 квітня 2001 року Указ "Про Державну комісію Російської Федерації з підготовки проекту Договору між Російською Федерацією та Грузією про дружбу, добросусідство, співробітництво і взаємну безпеку". Невідомо, як у цьому випадку розв'язувалася проблема окупованих Абхазії та Цхінвалі, але через три роки у Грузії був обраний новий президент – Міхеіл Саакашвілі, з яким у Путіна відразу ж не склалися стосунки. Путін відчув небезпеку, яку він хотів би відвернути. Спочатку ввів ембарго, потім знову з'явилися "невідомі" літаки, що бомблять Панкіську ущелину, в Тбілісі відбулися мітинги промосковської опозиції. У серпні 2008 року Путін почав нову окупацію Грузії. Цього разу він не порушував ніяких договорів, окрім Статуту ООН і зобов'язань перед ОБСЄ та Радою Європи. Їх він порушив із великим задоволенням.

Умовляти Кремль незалежно від того, хто там сидить, справа абсолютно безглузда. У міжнародній політиці Російської імперії військові керувалися тільки "собіранієм зємєль", міждержавні договори підписували лише для того, щоб отримати короткочасний перепочинок у численних війнах або на якийсь час приспати пильність сусіда, щоб потім напасти на нього. Радянська влада в цій тактиці нічим не відрізнялася від царської. Хіба що тепер це було збирання держав для "загального комунізму". Ті самі "фільчині грамоти", обман і подальше вільне трактування міжнародного права, коли окупант-Росія виступає як постраждала від окупованої країни. Про Грузію, яка в 144 рази менша за Росію, всі знають зі слів Кремля – це "Тбілісі першим почав війну".

ЧЕРВОНІ РЕВОЛЮЦІЙНІ ШАРОВАРИ РОСІЙСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Уже кілька років у лавах російської інтелігенції триває справжня битва – актори, співаки, режисери і художники відповідають на вічне більшовицьке запитання – "з ким ви, діячі культури?" Від початку Майдану, захоплення Криму та війни в Східній Україні російська інтелігенція зіткнулася зі старою проблемою – бути з владою чи із совістю.

Багато хто з них пам'ятає слова Лєніна в листі до письменника Максіма Ґорького від 15 вересня 1919 року: *"Интеллектуальные силы рабочих и крестьян растут и крепнут в борьбе за свержение буржуазии и её пособников, интеллигентиков, лакеев капитала, мнящих себя мозгом нации. На деле это не мозг, а говно"*[1]. І щоб не бути вкотре ображеними тепер уже новим російським вождем, більша частина російської інтелігенції вирішила його підтримати. Вже підписані десятки відкритих листів, у яких піддані Путіна схвалюють і підтримують його в бажанні захопити Крим та Донбас. Лише окремі дозволяють собі засумніватися в законності й історичній справедливості окупації сусідньої країни.

[1] "Інтелектуальні сили робітників і селян ростуть і міцніють у боротьбі за повалення буржуазії та її посіпак, інтелігентиків, лакеїв капіталу, які уявляють себе мозком нації. Насправді це не мозок, а лайно".

Так склалося, що більшість людей пам'ятає про ленінське означення "лайно", але не знають продовження цього абзацу: *"Интеллектуальным силам, желающим нести науку народу (а не прислуживать капиталу), мы платим жалование выше среднего. Это факт. Мы их бережём. Это факт"*[2]. Тобто, тов. Лєнін ще тоді, в перші роки становлення радянської влади зрозумів, що інтелігенцію треба купувати, утримувати, улещувати і тоді вона мовчатиме. Або говорити те, що хоче влада. А хто не послухається, той буде репресований – розстріляний або засланий у табори.

Взагалі, більшовицька революція була доволі меркантильною. Населенню Росії, в 1913 році заможної європейської країни, більшовики обіцяли те, чого у них ніколи не було, – заводи, фабрики, землю і владу, що її назвали – "влада рад". У ради обирали тих, на кого вказувала влада. З часом все населення, зокрема й інтелігенція, зрозуміли, що ліпше стати на коліна. Найстараннішим запропонували пільги, нагороди і частку у вигляді спецрозподільників, спецсанаторіїв та спецобслуговування. У президіях з'їздів діячів культури утворився новий ранжир культурної номенклатури. Тепер, як і більшовики, діячі культури мали звання, майже військові: були маршали від культури – народні артисти СРСР, генерали – народні артисти РРФСР, полковники – заслужені артисти РРФСР. Утім, у кожній союзній республіці були свої звання і своя номенклатура, свій культурницький генералітет.

Підгодовувати інтелігенцію почали ще в 1919 році, коли радянським урядом було засновано почесне звання "народний артист Республіки". Постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР № 47 від 6 вересня 1936 року запроваджено звання "народний артист СРСР". У постанові відразу було прописано, що вибирати людей для звання "народний" буде, звісно, не народ, а чиновники, за поданням Міністерства культури СРСР, Державного комітету СРСР з кінематографії, Державного комітету СРСР з телебачення і радіомовлення, правлінь Союзу кінематографістів СРСР, Союзу композиторів СРСР. Тобто та сама номенклатура. Кожна з цих установ проводила власне засідання, перевіряла біографії, зважаючи на національність,

[2] "Інтелектуальним силам, що бажають нести науку народові (а не прислуговувати капіталу), ми платимо зарплату вищу за середню. Це факт. Ми їх бережемо. Це факт".

вік, походження, рівень лояльності до влади. Зрозуміло, за погодженням з КДБ і партійними органами. У щорічних списках претендентів обов'язково мали бути представники національних меншин із союзних республік, навіть якщо майбутній народний артист відомий тільки в Таджицькій РСР, Киргизькій РСР або Молдавській РСР.

Радянська влада наполегливо створювала культурну номенклатуру. З 1936 по 1991 роки найголовнішого звання – народний артист СРСР – було удостоєно 1006 осіб. Найбільша їх кількість припадає на часи Брєжнєва, Андропова, Чєрнєнка і Ґорбачова. Але ще більше було народних артистів РРФСР і заслужених артистів РРФСР – кілька тисяч. Причому, за аналогією з армією, звання народного артиста не можна було отримати, якщо не пробув заслуженим менше десяти років. Як і в Збройних силах, були беззаперечні правила на зразок статуту військової служби, до прикладу, коли можна присвоїти звання заслуженого в короткий термін – "артистам балету, які виконують перші партії, – не раніше ніж через 5 років". Відповідно, всім давали нагрудні знаки, щоб інші артисти і населення могли бачити своїх номенклатурно-культурних діячів.

Навряд чи варто тут писати про чвари, інтриги й анонімки, що ними "пригощали" один одного "народні" й "заслужені". Театральні історії сповнені жахливих трагедій, пов'язаних із заздрістю і підсиджуванням. Кого більше влада любить, тому дістанеться більше уваги й пільг. За радянської влади звання давало: надбавку до зарплати в театрі (в артистів була дуже маленька зарплата), надбавку за творчі вечори, з'являлася надбавка за знімальний день, для артистів естради підвищувалася ставка за концерт. І, звичайно, спецмагазини – пільги в постачанні продуктами і товарами. Особливо цінувалася гра у фільмах, що прославляють будівництво соціалізму, вищий пілотаж – виконання ролі Лєніна. За радянських часів на гастролях народному артистові СРСР (якщо він, наприклад, із МХАТу) належалося спальний вагон і люкс у готелі, а заслуженому – купе й одномісний номер. Народним артистам офіційно виділяли додаткові метри житлової площі, державну дачу, обслуговування в поліклініках та санаторіях, а також чорну "Волгу" на спектакль і зі спектаклю.

Народних артистів СРСР, які справді були народними, було не так уже багато, оскільки звання важливі були не для народу,

а для удостоєного. Тому, коли радянські артисти виїжджали на гастролі за кордон, на афішах зазвичай не згадувалися їхні звання чи титули, оскільки в Парижі або Берліні просто не зрозуміли б, що таке "народний". У них ступінь "народності" визначається заповненою залою і розмірами гонорару. Неможливо собі уявити, наприклад, Брюса Вілліса зі званням "народний артист США" або Патрисію Каас – "заслужена артистка Франції".

У сучасній Росії володарі звань позбавлені пільг, але на місцевому рівні номенклатурне ставлення зберігається. Новосибірська обласна Рада депутатів 20 років тому вирішила, що звання мають супроводжуватися пільгами – "у розмірі п'ятдесятивідсоткової знижки на оплату за житло, комунальні послуги, електроенергію, газ із розрахунку соціальних норм, ліки та безкоштовний проїзд на залізничному, міжміському автобусному, на метро й міському транспорті за винятком таксі". Такі самі постанови ухвалювали в більшості регіонів Росії. Проте володарів звань більше цікавить інше – як до них поставляться у Кремлі, чи дадуть незабаром орден або медаль, чи запросять на кремлівський концерт або бодай на ювілей якогось чиновника. Вищим досягненням кар'єри є участь у "Новорічному вогнику", куди потрапити майже неможливо – там останні десятиріччя співають і танцюють одні й ті самі, вже давно "народні" та "заслужені", які зникають із "Новорічного вогника" тільки в разі смерті або важкої хвороби.

Повернуся до лєнінського означення. Радянській, а зараз і нинішній російській владі вдалося з "лайна" зліпити слухняних публічних людей, для яких нагороди, звання й увага влади виявилися набагато вищими за совість і честь. Звичайно, не можна всіх називати бездарними і безталанними, але є набагато більше гарніших голосів чи танцюючих ніг за межами цієї номенклатурної колони. І щоб пробитися під юпітери слави та постояти поряд із керівниками країни, треба переступити через себе, зректися прочитаних розумних книг і навіть власних ролей чесних та видатних героїв. Як і двадцять років тому, в російському артистичному середовищі пошана з боку влади означає привілейоване становище – можуть зателефонувати із Кремля і порекомендувати на роль або запропонувати ліпший ангажемент.

Російська номенклатурна інтелігенція – це не лише діячі культури, в списку почесних звань Російської Федерації 37 но-

мінацій – від народного художника РФ, заслуженого архітектора РФ, заслуженого діяча мистецтв РФ до заслуженого діяча науки РФ, заслуженого винахідника РФ і навіть – заслуженого рятувальника РФ. Носіїв звань зараз десятки тисяч, здебільшого це вдячні владі люди, готові виправдати й підтримати будь-яку кремлівську агресію та окупацію чужої країни.

Колись, на світанку радянської влади, комісари придумували нові звання і нагороди, одним із найпочесніших було нагородження "червоними революційними шароварами". Тобто натуральними штаньми широкого крою. Цей атрибут військового екіпірування був формою нагороди за особливі успіхи в бойовій підготовці. Його видавали не багатьом. Ними пишалися, ними хизувалися, демонструючи за допомогою шароварів свою доблесть, але головне – ставлення влади до носія штанів. Зараз, уже не за допомогою шароварів, влада наближає до себе інтелігенцію, яка точно пам'ятає, що якщо не слухатиметься, то влада знову назве її "лайном". Лише поодиноким акторам і музикантам удається зберігати ту ознаку, що завжди була властива мислячим людям.

За радянських часів був такий анекдот – про нещасних акул, які, наковтавшись роззяв-рибалок, скаржилися один одному на нетравлення шлунка. Найважче було тій, яка ненароком проковтнула боцмана, що випав із радянського корабля. "Досі медалями ходжу", – ридала акула. І ще згадав фотографію народних артистів Росії – Льва Лєщєнка та Владіміра Вінокура, обвішаних орденами й медалями не гірше за Брєжнєва. Гадаєте, вони протестуватимуть проти анексії Криму?

НЕ РОСІЙСЬКА ІСТОРІЯ "РУССКОГО МІРА"

Шабаш у центрі Москви в лютому 2015 року під гаслом "Не забудем – не простим" напередодні Провідної неділі – непоганий привід вкотре запитати у Владіміра Ґундяєва – у чому суть його діяльності? Чи може Росія вважатися християнською і православною країною? Де та межа, що відокремлює варварство від цивілізації? Трохи раніше член Ради Федерації РФ Дмітрій Саблін заявив: "Антиросійські настрої сильні, до прикладу, нам намагаються довести, що Єкатєріна II – німкеня". Мабуть, у Московському вищому загальновійськовому командному училищі імені Верховної Ради РРФСР, що його в 1989 році закінчив товариш Саблін, історію Росії періоду до комуністів не викладали. Інакше радянський офіцер був би морально знищений ще на початку навчання – через незнання історії рідної імперії.

Судячи з біографії Дмітрія Сабліна, його бурхливе номенклатурне життя було звивистим – від допомоги окупантам в Ічкерії до конкурсів краси. Від заяв "в Україні буваю двічі-тричі на місяць, у Маріуполі – п'ять-сім разів на рік" до позбавлення в 2013 році звання "Почесний громадянин Маріуполя", в якому він народився 47 років тому. Часу на читання книжок сенаторові не вистачає, тому він знати не знає, що справжнє ім'я імператриці Єкатєріни II, яка на-

родилася в 1729 році у прусському місті Штеттін і правила Російською імперією 32 роки, *Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst-Dornburg*.

У 1744 році вона, цербстська принцеса разом із матір'ю була запрошена у Росію для одруження з Пєтром Фьодоровічем, який доводився їй троюрідним братом, оскільки мати майбутньої російської імператриці Йоганна Єлизавета доводилася двоюрідною тіткою майбутньому імператорові Пєтру III. А оскільки в ті часи монарші двори дружили й укладали між собою вигідні і здебільшого політичні шлюби, то родовід Йоганни Єлизавети, своєю чергою, сходить до Крістіана I, короля Данії, Норвегії та Швеції, першого герцога Шлезвіг-Ґолштейнського і засновника династії Ольденбурґів.

До 16 років, поки вона не стала дружиною майбутнього імператора, принцеса здобула шикарну освіту, знала кілька мов, вивчала музику і танці, географію та богослов'я. Ініціатор одруження майбутнього Пєтра III і майбутньої Єкатєріни II – імператриця Єлізавєта Пєтровна, позашлюбна донька імператора Пєтра I та його коханки, а згодом – імператриці Єкатєріни I.

Товариш Саблін з'їхав би з глузу, якби точно знав, як звали дружину Пєтра I. А звали її Марта Самуїловна Скавронская, у шлюбі Крузе, після прийняття православ'я вона стала Єкатєріною Алєксєєвною Міхайловою. За однією версією вона латиського походження, за іншою – естонського. Мати Марти, овдовівши, віддала дочку служницею в сім'ю пастора Ґлюка, де її нібито навчали грамоти і рукоділля.

За іншою версією, до 12 років дівчинка жила у своєї тітки Анни-Марії Вєсєловскої перш ніж потрапити в сім'ю Ґлюка. На жах товариша Сабліна, доля Єкатєріни I вельми своєрідна і дещо потворна. Овдовівши на другий чи третій день, майбутня імператриця, а поки просто Марта Крузе, після захоплення російською армією шведської фортеці Марієнбурґ, стала коханкою фельдмаршала Бориса Пєтровіча Шерємєтьєва, потім її відбив друг Пєтра I Алєксандр Мєншиков, у якого її потім відібрав сам імператор.

Так, упродовж 23 років Пьотр I, який на той час очолив Російську православну церкву, мав при живій дружині Євдокії Лопухіній коханку, яка народила йому 11 дітей, із яких живими залишилися двоє – Анна і Єлізавєта. Але і це ще не все, товаришу Саблін. Після смерті імператриці Єлізавєти Пєтровни

25 грудня 1761 імператором був проголошений Пьотр III, який правив Росією 186 днів.

При народженні майбутнього російського імператора звали Карл Петер Ульріх, він був онуком Пєтра I, сином цісарівни Анни Пєтровни і герцога Гольштейн-Ґотторпського Карла Фрідріха. По батьківській лінії він був онучатим племінником шведського короля Карла XII, і спочатку його виховували як спадкоємця шведського престолу. Мати хлопчика померла невдовзі після його появи на світ, застудившись під час фейєрверку на честь народження сина.

В 11 років він втратив і батька. Після його смерті виховувався в будинку свого двоюрідного дядька по батьківській лінії, єпископа Адольфа Ейтинського (згодом – короля Швеції Адольфа Фредеріка). У дитинстві з майбутнім російським царем погано поводилися, жорстоко карали, неодноразово сікли, безліч разів хлопчика ставили колінами на горох. Вихователі мало піклувалися про його освіту: до 13 років він лише трохи володів французькою мовою.

Карла Петера Ульріха привезли в Росію, охрестили у православ'я під іменем Пєтра Фьодоровіча і в 1745 році його одружили на принцесі Єкатєріні Алєксєєвні (з народження Софія Авґуста Фредеріка Ангальт-Цербстська), майбутній імператриці Єкатєріні II.

А ще був Іван VI, російський імператор із Брауншвейзької гілки династії Романових, правив з жовтня 1740 до листопада 1741, правнук Івана V. Перший рік свого життя він правив формально за регентства спершу Бірона, а потім власної матері Анни Лєопольдівни. Імператор-немовля був скинутий Єлізавєтою Пєтровною. Він провів майже все життя у в'язницях, в одиночних камерах, а в 23-річному віці, за царювання Єкатєріни II, був убитий охороною.

А ось ще – Анна Іванівна – російська імператриця з династії Романових. Герцогиня Курляндії і Семигалії. Друга донька царя Івана V (брата і співправителя царя Пєтра I) та цариці Парасков'ї Фьодоровни. У 1710 році її видали заміж за герцога Курляндського Фрідріха Вільгельма; овдовівши через 2,5 місяці після весілля, залишилася в Курляндії. Після смерті Пєтра II була запрошена в 1730 році на російський престол Верховною таємною радою. Цариця Єкатєріна Іванівна – донька царя Івана V та цариці Парасков'ї Фьодоровни Салтикової, старша

сестра імператриці Анни Івановни, племінниця імператора Пєтра І, у заміжжі герцогиня Мекленбурґ-Шверинська.

За велінням Пєтра І в 1716 році вийшла заміж за герцога Мекленбурґ-Шверинського Карла Леопольда. Цей шлюб був викликаний політичними міркуваннями – Пьотр І хотів союзу з Мекленбурґом для охорони від шведів морського торговельного шляху. Спочатку Карл Леопольд сватав сестру Єкатєріни Анну, вдову герцогиню Курляндську, але пізніше Пьотр призначив йому нареченою саме Єкатєріну. Велика княгиня Анна Лєопольдовна, з народження Елізабет Катаріна Крістіна, принцеса Мекленбурґ-Шверинська – *Elisabeth Katharina Christine, Prinzessin von Mecklenburg-Schwerin* – правителька (регентша) Російської імперії з 9 листопада 1740 до 25 листопада 1741 при малолітньому імператорові Івані VI з Мекленбурзького дому.

Упродовж XIX століття монарший престол посідали представниці німецьких монарших домів, вони ставали матерями і бабусями чергових російських імператорів. Алєксандр І в 1793 році одружився з Луїзою Марією Авґустою Баденською, *Louise Marie Auguste von Baden*, яка у православ'ї взяла ім'я Єлізавєта Алєксєєвна, донькою маркграфа Баден-Дурлахського Карла Людвіґа Баденського й Амалії, уродженої принцеси Гессен-Дармштадтської. У 1817 році одружилися Микола І із принцесою Прусською Шарлотою, *Friederike Luise Charlotte Wilhelmine von Preußen*, донькою Фрідріха Вільгельма III, яка взяла після переходу в православ'я ім'я Алєксандра Фьодоровна. Подружжя доводилося одне одному четвероюрідними братом і сестрою (мали спільних прапрадіда і прапрабабусю).

Її син Алєксандр II (роки царювання 1855–1881) у 1841 році побрався з юною принцесою Максиміліаною Вільгельміною Авґустою Софією Марією Гессен-Дармштадтською, *Maximiliane Wilhelmine Auguste Sophie Marie von Hessen und bei Rhein*, дочкою великого герцога Людвіґа II Гессенського. У православ'ї наречена взяла ім'я Марія Алєксандровна.

Наступний імператор, Алєксандр III (роки царювання 1881–1894), був одружений з Даґмарою Данською, *Marie Sophie Frederikke Dagmar*, донькою данського короля Крістіана IX, після переходу в православ'я Марією Фьодоровною.

Їхній син Ніколай II (роки царювання 1894–1917) 14 листопада 1894 року в палацовій церкві Зимового палацу взяв шлюб з німецькою принцесою Алісою Гессенською, що прийняла

після миропомазання ім'я Алєксандра Фьодоровна. Алєксандра Фьодоровна – уроджена принцеса Вікторія Аліса Гелена Луїза Беатріса Гессен-Дармштадтська, *Victoria Alix Helena Louise Beatrice von Hessen und bei Rhein*.

Якщо чесно, то мені стало шкода сенатора Сабліна, який так відверто не знає російської історії. Я розумію, що його президент Путін хоче переписати всі події і залишити в історії Росії тільки приємні події та імена. Навряд чи це вдасться – історія існує поза бажанням диктаторів. І тому сенаторові все ж доведеться дізнатися, що історія монархізму в Росії – це найнеприємніше для ідеологів "русского міра". І до династії Романових російські царі вирізнялися етнічною різноманітністю. До прикладу, цар Іоанн IV Васільєвіч на прізвисько Іван Ґрозний хоча по батьківській лінії і був Рюриковичем, по материнській – від Мамая, якого вважали родоначальником литовських князів Глинських.

Бабуся по батькові, Софія Палеолог, – з роду візантійських імператорів. В Івана Ґрозного було сім чи більше дружин, серед них Марія Тємрюковна (Кучєнєй), княжна Чєркасская.

"Великий князь всія Русі" 1575–1576 років – Сімеон Бєкбулатовіч, до хрещення був татарським ханом Саїн-Булат касимовським ханом у 1567–1573-х роках, сином Бек-Булата султана, правнуком Ахмат-хана, що правив Великою Ордою.

Борис Ґодунов, який правив у 1587–1598-х роках, так само був татарського роду, що походив від татарського князя Чєта, який приїхав у Московію за часів Івана Каліти. Як і Кузьма Мінін, у дитинстві до хрещення – Кіріша Мінібаєв, був із татарської сім'ї.

Важко передбачити, як би розвивалася Росія, якби не було в її історії більшовиків. Але беззаперечно одне – до 1917 року вона була абсолютно іншою. Сучасним політикам на зразок Дмітрія Сабліна справжню, реальну історію Росії знати не хочеться, вона не вписується в їхнє розуміння міфічного "русского міра". Ліпше б сенаторові поцікавитися походженням свого прізвища, "сабля" – аж ніяк не російське слово.

ЯК ПІДГОТУВАТИ РОСІЯН ДО ПРАВДИ?

Радянська пропаганда не допускала жодних сумнівів щодо чесності та щирості керівників "найміролюбнішої країни у світі". У 1930-х роках влада розстрілювала і вимагала від населення підтримки. Населення, звісно, підтримувало – було страшно від того, що наступним може виявитися хтось із близьких. Щоб не було затягувань із відновленням справедливості, створили "трійки" – троє людей без слідства і допитів самі вирішували, кого розстріляти. Втім, хто до "трійки" доходив, того розстрілювали, не зволікаючи. Відтоді радянська людина ще більше повірила у "щирість і чесність" керівництва СРСР. Просто не повірити було неможливо, це було небезпечно. Нинішня російська влада – нащадки тих, хто 80 років тому створював "трійки" і розстрільні списки. Говорити правду про радянську владу їм не вигідно. Вигідно брехати, бо якщо народ дізнається правду, то багатьом стане страшно.

Звичайно, я не маю ілюзій щодо населення – кілька поколінь людей, вихованих на неправді, не хочуть знати нічого іншого, крім того, що ллється з екранів телевізорів суцільним потоком брехні. З другого боку, їм і не хочеться знати правди, інакше доведеться запитувати себе – чому раніше не цікавився. Мовчати і слухати, мовчати і слухатися – генетичний код, що давно сформувався у більшості росіян, які ще довго

чинитимуть спротив правді і, навіть визнавши її, не змінять свого ставлення до "історичної необхідності" й "справедливості". Зручне пояснення було придумане кілька десятиріч тому – "було багато ворогів народу", "країна в кільці", "в згуртованості й солідарності наша сила". Сучасні автори, особливо не замислюючись, додають усе нові й нові аргументи – "вєлікая Россія", "час вставати з колін".

Аргументи, звісно, непристойні для пояснення того, що накоїла Росія за останні чверть століття. Але мета авторів – не говорити про те, чому Росія була на колінах. А чи була взагалі? Гадаю, ні на яких колінах Росія і росіяни не були. Вони міцно стояли на ногах, можливо, інколи похитуючись від алкоголю, але загалом усе, що відбувалося з "великою" (за територією) Росією, було нормою, так було завжди. Загарбницькі війни якими були 300 років тому, такими й залишалися – і в 1944 році, і в 1992. Тоді Росія, яка вважала себе основою СРСР, а це справді так, була країною закритою і тому особливо не потребувала виправдань щодо колін. Зараз аргумент "коліна" став спробою виправдати історію радянської неосудності, не пояснюючи, втім, причину хвороби.

Для виправдання захоплення чужої землі було вигадано термін "збирання". Без узагальнення й уточнення слово "збирання" звучить гарно й обнадійливо – ніби колись втратили, ось тепер – збираємо. Для виправдання мародерства в Росії ніякого слова не вигадали. Інколи використовують французьке слово "trophee", але трофеями прийнято позначати військове майно, а не майно палаців і вілл, замків і звичайних будинків, що їх під час численних російських загарбницьких воєн було пограбовано безліч. Ще років 30–40 тому можна було побачити в будинках застарілий килимок з не російським пейзажем або надбитий сервіз з німецькими вензелями. Тоді ж барахолки були завалені майже всім набором награбованого під час звільнення Східної Європи від фашистсько-німецьких загарбників. Досі ніхто не може пояснити цього феномену – німецькі фашисти захоплювали, а радянські – грабували.

Жіночий годинничок, що з'явився в сільському будинку ветерана як дарунок дружині-солдатці, не витримує жодного порівняння зі списком награбованого військовими вищого рангу. Офіцери могли привезти на маленькій вантажівці або "конфіскованому" автомобілі меблі й сервізи. Вищі офіцери

везли потягами і караванами. *"У ніч з 8 на 9 січня 1948 року було проведено негласний обшук на дачі Жукова, що в селищі Рубльово під Москвою. В результаті обшуку виявлено, що дві кімнати дачі перетворено на склад, де зберігається величезна кількість різного роду товарів і цінностей"*, – писав тов. Сталіну генерал Абакумов.

Далі перелік знайденого: *"вовняних тканин, шовку, парчі, панбархату та інших тканин – усього понад 4 000 метрів; хутра – соболевих, мавпячих, лисячих, котикових, каракульчових, каракулевих – усього 323 шкурки; шевро вищої якості – 35 шкір; дорогих килимів і гобеленів великих розмірів, вивезених із Потсдамського та інших палаців і будинків Німеччини, – всього 44 штуки, частина з яких розкладена і розвішена у кімнатах, а решта лежать на складі; особливо привертає увагу великих розмірів килим, розкладений в одній із кімнат дачі; цінні картини класичного живопису великих розмірів у художніх рамах – усього 55 штук, що розвішані у кімнатах дачі й частково зберігаються на складі; дорогі сервізи столового і чайного посуду (порцеляна із художнім розписом, кришталь) – 7 великих ящиків; срібних гарнітурів столових і чайних приборів – 2 ящики; акордеонів з багатим художнім оздобленням – 8 штук; унікальних мисливських рушниць фірми "Голанд-Голанд" та інших – усього 20 штук. Це майно зберігається у 51 скрині й валізі, а також лежить навалом. Крім того, у всіх кімнатах дачі, на вікнах, етажерках, столиках і тумбочках розставлені у великій кількості бронзові й порцелянові вази та статуетки художньої роботи, а також різноманітні дрібнички іншоземного походження"*.

Генерал Абакумов через шість років був розстріляний за доносом підполковника, але в перші післявоєнні роки він зміг трохи привідкрити масштаб мародерства у радянських військах. І генерал був не перший, хто помітив ненаситність маршала СРСР. 23 серпня 1946 року перший заступник міністра Збройних Сил СРСР Ніколай Булґанін повідомив тов. Сталіну: "На Ягодинській митниці (поблизу м. Ковель) затримано 7 вагонів, у яких було 85 ящиків з меблями. Під час перевірки документації з'ясувалося, що меблі належать маршалові Жукову..." Про реальні масштаби мародерства з боку маршала невідомо. Здавалося б, що розмірковувати про моральний бік і зовсім не варто, але в записці чекістів була цікава фраза: *"Дійшло до того, що в спальні Жукова над ліжком висить величезна картина із*

зображенням двох оголених жінок". За радянських часів аморальніше бути не могло.

Поки радянське керівництво докоряло в порушенні моралі маршалу Жукову, 30 березня 1948 року начальник ҐУЛаґу МВС СРСР генерал-майор Добринін запропонував своєму керівництву провести гуманну операцію – в порядку "обміну досвідом" вивезти з концтаборів на території Німеччини устаткування й інший інвентар до таборів ҐУЛаґу. Тобто німецькі фашисти покористувалися, тепер радянським знадобиться. Частину таборів радянські вирішили залишити для себе – в Оранненбурзі, Нойбрандербурзі, Баутцені і Торгау. З інших було вирішено вивезти для ҐУЛаґу в СРСР – "а) розбірні дерев'яні бараки з Бухенвальда у кількості 31 штуки і 33 бараки з Мюльберґа; б) повне устаткування кухонь з обох таборів; в) повне устаткування пральні з Бухенвальда; г) все медичне майно й устаткування з обох таборів, а також увесь м'який інвентар, наявний у таборах".

Звичайно, ніхто тоді не розповідав радянським громадянам, що рідні ув'язнені ҐУЛаґу тепер користуватимуться всіма "благами" Бухенвальда. В Червоній армії було Головне трофейне управління, яким командував генерал Вахітов. Тільки за 1945 рік воно відправило в СРСР 74 тисячі вагонів з будівельними матеріалами, 1,2 млн чоловічих і жіночих пальт, 1 млн головних уборів тощо, всього завантажили 400 тисяч залізничних вагонів. Тільки з Німеччини за один рік вивезено устаткування 2885 заводів. Із Німеччини в СРСР прибуло 96 електростанцій потужністю 4 млн кіловат, 340 тисяч верстатів, 3 тисячі парових котлів, 200 тисяч електромоторів та інше. Збройні сили вивезли 202 об'єкти, енергетика – 120, електропромисловість – 101, сільськогосподарське машинобудування – 85, видавництва – 64, охорона здоров'я – 26 тощо. Серед вивезеного – астрономічна обсерваторія Університету Гумбольдта, фабрика грамплатівок. Із берлінського метро вивезли електричне устаткування, ремонтні майстерні, нові вагони, локомотиви, платформи. Запасів для того, щоб можна було приступати до будівництва метро в інших, окрім Москви, містах, з'явилося досить.

Це лише невелика частина вивезеного. А ще – музеї і сховища, бібліотеки і картинні галереї. У 1945 році під час переговорів у Ялті Сталін запропонував встановити суму німецьких ре-

парацій у 20 мільярдів доларів, і половина цієї суми мала піти СРСР. У результаті СРСР вичавив зі Східної Європи (переважно з НДР) за 1945–1960-ті роки понад 18 мільярдів доларів, тобто набагато більше, ніж передбачалося. Зі Східної Німеччини було вивезено майже все, а через якийсь час НДР стала однією з найбідніших "звільнених" радянською армією і включених у "соціалістичний табір".

Зараз знайти документи про "репарацію", офіційне мародерство, не складно, щось уже опубліковано в інтернеті. Проблема в іншому – чи усвідомлюють росіяни, які тепер уже офіційно забрали собі право гордитися перемогою у Другій світовій війні, що крадене, ну гаразд, – що "репараційоване" не пішло їм на користь? Що вивезене з німецьких заводів устаткування так і не використане для випуску автомобілів, ліпших за німецькі? Що розбиті німецькі сервізи і потерті килими так і залишилися награбованим добром, користі від якого було не більше, ніж від тюремного ватника? Чому Західна Німеччина, що її не було піддано майновій "зачистці", як Східну, стала державою з розвиненою економікою всього за кілька років? А Радянський Союз так і не зміг стати країною з передовою економікою та технологіями.

Приблизно те саме можна сказати про окуповані Росією за останні 23 роки території Абхазії та Південної Осетії, Придністров'я і тепер Криму. Там стали жити ліпше? Усвідомлення правди – процес складний, а в Росії він пов'язаний ще й з відмовою від величезної кількості міфів, серед яких казка про "вєлікую Россію" – не найсерйозніша.

КОЛИ ДМІТРІЯ КІСЄЛЬОВА ЩЕ НЕ БУЛО

Років 13 тому правозахисні організації забили на сполох – у російських ЗМІ зріс рівень ксенофобії. Якщо в період розвиненої перебудови перші незалежні газети вирізнялися традиційним російським антисемітизмом, то на початку другої чеченської кампанії зріс рівень кавказофобії. Античеченські настрої в російському суспільстві з'явилися ще у середині 1990-х років, під час першої війни. У перші роки правління Путіна, з початком другої чеченської війни, рівень ксенофобії зріс у кілька разів. Цитата від Юрія Лужкова про "осіб кавказької національності" стала такою самою повсякденною, як "вєлікая Россія". Правозахисники наводили статті Кримінального кодексу та Конституції, але в країні вже міцно утверджувалася нова політика і ставлення до національних меншин. У 2006 році через загострення відносин із Грузією спостерігався сплеск грузинофобії. Другий рік російське суспільство переживає новий вид ксенофобії – україно́фобію.

Тепер російські газети, телебачення та інтернет переповнені обра́зами і мовними зворотами, що підпадають під статті Кримінального кодексу Російської Федерації. Але цей вид злочину вже нікого не хвилює – Путін і його оточення стали мало не лідерами в розповсюдженні україно́фобії. Виголошення першими особами російської держави словосполучення "київська хунта" стало ключем до настроїв суспільства.

Тепер уже небезпечніше вимовляти саме слово "ксенофобія", ніж говорити і бити на сполох із приводу рівня ненависті, що помітно зріс. Українофобія стала державною політикою.

Інший приклад із недавнього минулого. У 2008 році в російському інтернеті найбільш цитованим був рядок із поеми Міхаіла Лєрмонтова "Демон" – "бежали робкие грузины"[1]. Упевнений, що більшість росіян не пам'ятають, звідки ці рядки, але в блогосфері та соціальних мережах із задоволенням цитували й обговорювали. Як останні два десятиліття цитують того ж Лєрмонтова:

Злой чечен ползет на берег,
точит свой кинжал[2].

Росіяни неначе опинилися на 100–150 років у минулому, вишукуючи свої ксенофобські аргументи в творах XIX століття.

Формально ксенофобія, як і інші дії, що розпалюють міжнаціональну або міжрелігійну ворожнечу, були злочинами в СРСР. У всіх редакціях Кримінального кодексу РРФСР, починаючи з 1926 року, були статті, що визначають покарання. Якби Кримінальний кодекс у СРСР справді діяв, то тов. Сталін відсидів би кілька термінів за образу національної гідності й розпалювання міжнаціональної ворожнечі. За роки його правління цілі народи були виселені з рідних місць за тисячі кілометрів від своїх осель за надуманими звинуваченнями. За що були в 1937 році виселені 74 500 корейців із Далекого Сходу і Сахаліну? За що виселяли чеченців, інгушів, кримських татар, поволзьких німців, фінів-інгерманландців, карачаївців, калмиків, балкарців, турків-месхетинців, литовців, латвійців, естонців та багато інших?

У Радянському Союзі офіційно було заборонено "розпалювати міжнаціональну ворожнечу". Кримські татари десятиліттями вимагали повернути їх додому, а у відповідь чули докори в "пособництві фашистам". Кілька поколінь чеченців та інгушів виросли в Центральній Азії з постійними нагадуваннями, що вони – "вороги радянського народу". Не суд визначав ступінь провини депортованих народів, а радянські чиновники – своїми указами й наказами. Балкарців вислали за наказом НКВС.

[1] "втекли боязкі грузини".

[2] Злий чечен повзе на берег,
точить свій кинджал.

Кримських татар – рішенням Державного комітету оборони. Чеченців й інгушів – усього лиш на підставі Інструкції наркома МВС. Калмиків вивезли до Сибіру за постановою Ради Народних Комісарів, карачаївців – за Указом Президії Верховної Ради СРСР.

У радянській країні з подвійним дном Кримінальний кодекс забороняв "породжувати національну ворожнечу", а населення із задоволенням розповідало анекдоти, де головними героями були люди конкретної національності. Анекдоти починалися, до прикладу, так – "зустрічаються росіянин, українець і казах". Звісно, хтось із трьох має бути розумний, а решта ідіотами. Політичні анекдоти розповідати було небезпечно, а познущатися над чукчею або євреєм – завжди будь ласка. За політичні анекдоти могли посадити, за "національні" – не чув жодного разу. Ілюстрація "подвійного дна": під величезним транспарантом про дружбу народів сидять люди і розповідають про те, які "тупі чукчі" або "дуже хитрі євреї". Анекдоти про американців, німців та інших європейців заохочувалися і популяризувалися на радіо і телебаченні. Виявляється, це була не ворожнеча, а вияв радянської справедливості до імперіалістів. Міхаіл Задорнов був би так само популярним і 30, і 50 років тому, розповідаючи про "тупих американців".

Радянські часи були дивними. Країною керували представники різних національностей, які наказували депортувати представників інших національностей, не забуваючи репресувати і представників своїх національностей. До закону і моралі це не має жодного стосунку, а для залякування населення – найбезпосередніше. У СРСР антисемітизму не було, виходили навіть газети і журнали на ідиш, а "справа лікарів" була, і лікарями, на диво, виявилися виключно євреї. Тому "справа лікарів" більше відома як справа про сіоністську змову. Поволзькі німці були заслані на Урал, а потім до Центральної Азії, але всі ці роки нащадки 446 480 депортованих і їхні нащадки відчували на собі неприязнь й образи на свою адресу. Російські німці, які жили з XVIII століття на Волзі, раптом для радянських людей виявилися поганими, а після популяризації вірша Константіна Сімонова "Убий його!" і зовсім – "фашистами". Сімонова ніхто не притягнув до кримінальної відповідальності за розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Радянська влада вирішила, що треба було у такий спосіб підносити дух люті до загарбників. Півмільйона російських німців виявилися жертвою пропаганди. А Сімонов став улюбленцем радянських вождів, Героєм

Соціалістичної Праці, лауреатом Лєнінської і шість (!) разів – Сталінської премій.

Звідки така ненависть до людей інших національностей? Предки Дмітрія Кісєльова, який вільно розмірковує про те, що такої країни, як Україна, нема, жили в умовах, набагато сприятливіших для нинішньої пропаганди. За законами Російської імперії, як випливає зі ст. 1, т. IX Зводу Законів, населення країни поділялося на природних підданих (тобто росіян) та інородців. Було встановлено вісім розрядів інородців. У "Російському державному праві" Ніколая Коркунова від 1914 року "всі ці розряди природно розпадалися на дві істотно різні категорії: євреї і східні інородці". Рівноправність була формальною – мусульманам та юдеям "дозволялося славити Бога різними мовами згідно із законом і віросповіданням прабатьків своїх, благословляючи царювання російських монархів і молячи творця Всесвіту про примноження благоденствування та зміцнення сили імперії", але водночас віталися всі способи зросійщення – від використання російської мови до прийняття православ'я, яке було державною релігією.

У кримінальному праві Російської імперії не було такого поняття, як "розпалювання міжнаціональної ворожнечі", тому чиновники, військові і публіцисти були вільні у своїх міркуваннях про "підкорені" народи. Імператори подавали приклад: після завоювання Криму Єкатеріна II писала: *"Благословен тот час, когда Крым будет очищен от этого дикого племени и заселен благородной породой"*[1]. У російських містах панував розгул чорносотенців, а на впокорюваних територіях продукувалося ставлення до народів, яке сучасною мовою називається терором.

У XIX столітті джерелами інформації були тільки газети, журнали і книги. Їх видавали маленькими накладами, а читачами була лише частина вищого світу й інтелігенції. Більшість населення була неписьменною, за статистикою 1897 року письменних – всього 27 відсотків. Власне кажучи, населення особливо і не потребувало пропаганди, оскільки в російській монархії внутрішню і зовнішню політику визначав самодержець – цар. Переконувати селян Нижегородської губернії в потребі підкорення Кавказу чи Центральної Азії не було сенсу,

[1] "Благословенна та година, коли Крим буде очищений від цього дикого племені та заселений благородною породою".

тому й не було потреби інформувати їх. Пропаганда завоювань була потрібна винятково для піднесення духу серед військових й аристократії.

Пропаганда завоювань складалася із двох частин: розсудливої – про потребу завоювань і описової – про подвиги російської армії. Мета завоювань була зрозумілою всім, під "собіранієм зємєль русскіх" малася на увазі банальна окупація. Землі нібито "російські", а народи, які живуть там, – зовсім не росіяни. Захоплюючи території, російські генерали були переконані в тому, що несуть благо "дикунам" і "варварам". Декабрист Павєл Пєстєль, оголошений радянською історією борцем проти царизму, в 1824 році написав заповідну грамоту для народів Росії – "Русская правда". У ній чітке місце підкорюваних народів: *"Сии народы не пропускают ни малейшего случая для нанесения России всевозможного вреда, и одно только то средство для их усмирения, чтобы совершенно их покорить; пока же не будет сие в полной мере исполнено, нельзя ожидать ни тишины, ни безопасности, и будет в тех странах вечная война"*[2].

Коли читаєш книги російських чиновників і військових, не втомлюєшся дивуватися рівню агресії. Алєксєй Єрмолов у своїх "Записках" писав: *"Ниже по течению Терека живут чеченцы, самые злейшие из разбойников, нападающие на линию. ...Чечню можно справедливо назвать гнездом всех разбойников"*[3]. Керівник справ кавказького комітету військового відомства академік Владімір Бутков розмірковував у "Матеріалах для нової історії Кавказу" як закоренілий ксенофоб: *"Чеченцы такой народ, который по зверским своим склонностям никогда не бывает в покое и при всяком удобном случае возобновляешь противности тем наглее, что гористые места, ущелья и леса укрывают его и препятствуют так его наказать, как он заслуживает"*[4]. Цитата від генерала Едуарда Бріммера: *"Горцы, эти дети природы,*

[2] "Ці народи не пропускають ані найменшого випадку, щоб завдати Росії всілякої шкоди, і один тільки той засіб для їх утихомирення, щоб абсолютно їх підкорити; поки ж не буде це повною мірою виконано, не можна чекати ні тиші, ні безпеки, і буде в тих країнах вічна війна".

[3] "Нижче за течією Тереку живуть чеченці, найзліші з розбійників, які нападають на лінію... Ічкерію можна справедливо назвати гніздом усіх розбійників".

[4] "Чеченці такий народ, який за звірячими своїми схильностями ніколи не буває у спокої, і за будь-якої слушної нагоди відновлюєш осоружності тим нахабніше, що гористі місця, ущелини й ліси ховають його і перешкоджають так його покарати, як він заслуговує".

как все глупые и немыслящие люди, принимают всегда доброту за слабость"[1]. Відчуваєте інтонацію Дмітрія Кісєльова?

Чеченський історик Майрбек Вачаґаєв пояснює подібне ставлення до "завойованих" народів благими намірами: "*Російська культурно-ліберальна еліта щиро вважала російську місію на Кавказі просвітницькою. Їй хотілося проводити свого роду аналогії із завоюванням Іспанією індійців Америки або французами Африки. Це, на їхню думку, мало ставити їх на один рівень з європейською цивілізацією. Насправді, кавказька цивілізація ні в чому не поступалася, а у своїх взаєминах у суспільстві і стояла вище, що обумовлювало конфлікт саме на ґрунті недовіри до нових територій*".

Думку про "дикі племена" Кавказу та Центральної Азії доповнювали численні твори поетів і прозаїків. Насамперед вони прославляли "російську зброю" та подвиги військових, а для пояснення причин завоювань принижували підкорювані народи. Звідси і рядки про "боязких грузинів" і "злого чечена". Втім, творчість багатьох поетів і прозаїків XVIII–XIX століть була присвячена військовій тематиці й "підкоренню", Дмітрій Кісєльов лише переносить на новий технологічний рівень усе, на що хвора російська імперська політика.

Усе корисно перечитувати – старі газети, журнали, книги. У них знаходиш пояснення того, що відбувається зараз. Якби Дмітрій Кісєльов просто зачитував книги Єрмолова, Лєрмонтова або Пушкіна, то враження було б таким самим:

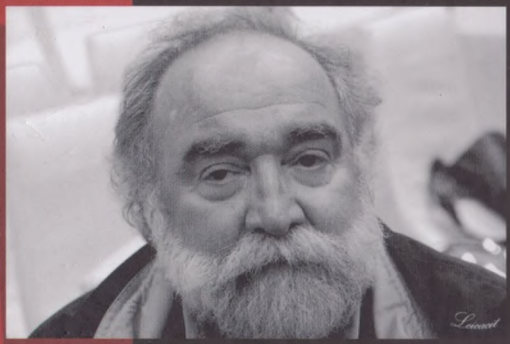
Горит восток зарею новой.
Уж на равнине, по холмам
Грохочут пушки. Дым багровый
Кругами всходит к небесам
Навстречу утренним лучам[2].

Добре їм було у XIX столітті – ні дотримання прав людини, ні міжнародних зобов'язань, ні настирливих Євросоюзу й ОБСЄ. Дмітрію Кісєльову доводиться постійно викручуватися і брехати, догоджаючи "цареві".

---

[1] "Горці, ці діти природи, як усі дурні й немислячі люди, приймають завжди доброту за слабкість".

[2] Дав господь світ, настав день білий.
Блиснула на траві роса.
Ревуть гармати; дим пресивий
Геть-геть пішов під небеса (А. Пушкін "Полтава", пер. Є. Гребінки).

Нарешті, чинник шостий і найважливіший – антикремлівський. У кожній пострадянській країні тою чи іншою мірою існує по кілька чинників, але якщо немає головного – антикремлівського, то жодної революції не вийде, просто нема стимулу... Минає час, з'являються нові причини недовіри Кремлю, як, до прикладу, окупація Криму, і якщо не всі, а якась частина людей починає цікавитися шостим чинником, їм стає зрозумілою політика Москви.

У тбіліському кафе-галереї, що його відкрили дві українки, була така сцена. У кафе зайшла москвичка, побачила біля входу український прапор і сказала: "Как интересно, в Грузии так много украинских флагов и ни одного российского". Потім помовчала і тихо сказала: "Так нам и надо..."

Олег Панфілов

МАНДРІВЕЦЬ
www.mandrivets.com

ISBN 978-966-634-933-3